

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
“ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД”
БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ 802.0+809.155.0
ТКБ 81.2 Анг +81.2 Тоҷ
А-37**

АЗИЗОВА ЗАРИНА ШАВКАТОВНА

**МУҚОИСАИ ВИЖАГИҲОИ ГРАММАТИКИИ ЗАРБУЛМАСАЛ ВА
МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ**

**Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 -
Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)**

Рохбари илмӣ:

номзади илмҳои филологӣ,
дотсент **Нематуллоева М.Н.**

ХУҶАНД – 2023

МУНДАРИЧА

ФЕҲРИСТИ ИҲТИСОРАҲО.....	3
БОБИ I. ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО - ОБЪЕКТИ ТАДҚИҚОТИ ЛИНГВИСТӢ.....	15
1.1. Аз таърихи таҳқиқи зарбулмасал ва мақолҳо.....	15
1.2. Доир ба мансубияти зарбулмасалу мақолҳо ба фразеологизмҳо.....	25
1.3. Роҷеъ ба маънои зарбулмасалҳову мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	34
ХУЛОСАИ БОБИ ЯКУМ	43
БОБИ II. СОҲТОРИ МОРФОЛОГИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ.....	46
2.1. Мавқеи исм ва сифат дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	46
2.2. Мавқеи ҷонишинҳо дар системаи зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ	66
2.3. Мавқеи шумора ва зарф дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ	74
2.4. Истифодаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ	83
2.5. Мавқеи ҳиссаҳои номустақили нутқ дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	94
ХУЛОСАИ БОБИ ДУЮМ.....	100
БОБИ III. СОҲТОРИ СИНТАКСИСИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ.....	104
3.1. Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли ҷумлаҳои сода дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ	104
3.2. Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	116
3.3. Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	124
ХУЛОСАИ БОБИ СЕЮМ	131
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	141
I. РӢЙҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА	143
А) Адабиёти илмӣ.....	143
Б). Сарчашмаҳои лексикографӣ	155
В). Сарчашмаҳои маводҳои тадқиқотӣ.....	157
ИНТИШОРОТ АЗ РӢЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	161

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО

1. автореф. – автореферат
2. англ. – англисӣ
3. ва ғ. – ва ғайра
4. ДДХ – Донишгоҳи давлатии Хучанд
5. диг. – дигарон
6. дис... ном. илм. филол. - диссертатсияи номзади илмҳои филологӣ
7. КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ
8. МДТ – Муассисаи давлатии таълимӣ
9. С. / с. – саҳифа ё саҳифаҳо
10. тоҷ. – тоҷикӣ
11. ҷ. – ҷилди
12. ш. – шаҳри

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Зарбулмасал ва мақолҳо аз зумраи он навъҳои фолклор мебошанд, ки дар зинаи нисбатан баланди тафаккури бадеии халқ ташаккул ёфтаанд ва дар ҳаёти маънавии мардум мавқеи муҳим доранд. Фикрҳои ғояҳои олию муъҷаз, баёни салосат ва балоғати маънавии амиқи ҳаёти, вусъати андеша, афкори файласуфона, хулоса, ҳикмат ва санъати сухан аз хусусиятҳои муҳимми ин жанр ба шумор мераванд. Аз ҳамин сабаб, зарбулмасалу мақолҳо диққати аҳли илму адабро ҳамеша ба худ ҷалб мекунад ва ба ҳиссиёту тафаккури мардум таъсири зиёд доранд.

Зарбулмасалу мақолҳо офаридаи эҷодиёти даҳони халқ ба ҳисоб рафта, маншаъ ва пайдоиши онҳоро муайян намудан мушкил аст. Зарбулмасал гуфтаи одӣ нест ва он фикру ақидаи халқро ифода мекунад. Дар он баҳодиҳии халқ ба ҳаёт ва мушоҳидаи фикрии онҳо дида мешавад. Ҳама гуфтаҳо зарбулмасал шуда наметавонанд, танҳо он гуфтаҳо, ки ба тарзи ҳаёт ва фикру ақидаи одамони бисёр мутобиқат мекунад, зарбулмасал мебошанд. Фикре, ки дар зарбулмасал гуфта шудааст, ҳақиқати устувор мебошад. Зарбулмасал дар хотира устувор ҷойгир мешавад ва шахс онро бесабаб ба хотир оварда наметавонад, айнан ҳангоми суханронӣ дар ҳолатҳои аниқи нутқ ҳувияти зарбулмасалҳо ҳувайдо мешаванд.

Зарбулмасал чун намунаи барҷастаи санъати сухан гуфтори нотикро пуртаъсир ва матни асари бадеӣ, инчунин осори аҳли қаламро ҷаззоб мегардонад, аз ин рӯ, дар гуфтугӯ ва адабиёти бадеӣ васеъ истифода мешавад.

Барои ифодаи мафҳуми зарбулмасал тоҷикон истилоҳоти «масал», «матал», «андарз», «зарбулмасал», «қавли бузургон» ва ғайраро истеъмол мекунад. Таҳқиқоти солҳои охир нишон медиҳад, ки жанри зарбулмасалу мақолҳо дар алоқамандии зич бо панду ҳикмат, чистон, масал ва байту рубой инкишоф ёфта истодааст.

Бояд зикр кард, ки зарбулмасалу мақолҳо аз чанд ҷиҳат ба фразеология – ибораҳои рехтаю маҷозӣ қаробат доранд. Ҳам зарбулмасалу мақолҳо ва ҳам

воҳидҳои фразеологӣ нисбатан устувор, бештар маъноӣ маҷозӣ дошта, шакли суфтае ба худ гирифтаанд ва вирди забонанд. Тобишҳои маъноӣ услубии зарбулмасалу мақолҳо дар матн муайян мегардад. Истеъмоли ин ё он воҳиди фразеологиро мавриду вазъиятҳои муайян талаб мекунад. Истеъмоли бемаврид эътибори суханро кам мекунад, вале дар истеъмоли мақолу зарбулмасал ва воҳиди фразеологӣ фарқе вучуд дорад. Воҳиди фразеологӣ мафҳумро ифода мекунад ва аксаран муродифи калима аст, зарбулмасалку мақолҳо фикри тодро баён менамоянд. Агар воҳиди фразеологӣ ибораи рехтаю маҷозӣ бошад, зарбулмасалу мақолҳо ҷумлае мебошанд, ки маъниҳои амиқи фалсафӣю иҷтимоӣю ҳикматнок доранд, фикрҳои муҳимми маишӣ, ахлоқӣю тарбиявӣ, ҳулосаҳои рӯзгорро ифода мекунад, тобишҳои гуногуни маҷозӣ мегарданд, образҳои содаю барҷаста ва ҷозиб доранд, дар нутқ сухан чун бурҳони қотей ё воситаи муҳимми тасвиру баён ё тасдиқи фикр истеъмом мешаванд.

Бинобар мушоҳидаи мутахассисони соҳаи фразеология ин жанр, яъне зарбулмасалу мақол манбаи муҳимми такмилу инкишоф ва равангу ривочи фразеология мебошад. Ибораҳои рехта ва маҷозӣ ҳам гоҳо тафсил ёфта, ба шакли ҷумла даромада, маҷмуи зарбулмасалҳои халқӣю забони адабию ғанитар мегардонанд.

То солҳои охир мутахассисони жанри зарбулмасалу мақол – паремиялогҳо бештар ба омӯзиши мавзӯ ва идеяи онҳо, яъне мазмуну мундариҷаи ғоявӣ диққат дода, ба мундариҷаҳои бадеӣ, образи оҳанги зарбулмасалҳо, сохтори грамматикӣю онҳо камтар эътибор додаанд. Образи оҳангҳои зарбулмасалҳои халқӣю тоҷик бо таърихи мардуми мо зич алоқаманд буда, асоси воқеӣ доранд, табиату ҳаёти иҷтимоӣю оммаи заҳматкашро тасвиру инъикос месозанд.

Асоси мундариҷаи ғоявӣю бадеӣ зарбулмасалҳоро муқоисаву тазоди образҳо: неку бад, мусбату манфӣ ва амсоли инҳо ташкил додаанд.

Қадимтарин зарбулмасалҳо тимсолу савтҳои олами ғайризинда ва зинда, олами набототу ҳайвонотро дар бар гирифтаанд. Аз ҷаҳор як қисми умумӣю

истеъмоли образу савтҳо ба ин ду мавзуъ тааллуқ дорад. Объекти асосии тасвир, таҳқиқ ва баҳсу муҳокимаи жанри зарбулмасалро инсон ва ҳаёти чамбиятӣ ташкил медиҳад. Образу савтиёти ин мавзуъ дар жанри зарбулмасал басо инкишоф ва равнақу ривоч ёфта, доираи худро тадричан васеъ ва торафт мавқеи бузургтаре ишғол карда истодааст.

Умуман, зарбулмасалу мақолҳо рӯ ба такомул доранд, ки ин ҳодиса, дар навбати худ, аз тараққи муттасил ва тадричии баъзе жанрҳои қадимии эҷодиёти шифоҳии халқ дарак медиҳад. Чунончи зикр кардем, мундариҷа, маъно, ғояи зарбулмасал ва мақолҳо мавриди тадқиқоти фолклоршиносон қарор гирифтаанд, аммо сохтори грамматикӣ онҳо, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ кам тадқиқ гаштааст. Инчунин, ин муаммо ба таври муқоисавӣ пурра тадқиқ нагаштааст, маҳз ҳамин масъала муҳиммияти мавзуи интихобшударо собит мегардонад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар илми муосири забоншиносӣ олимону пажӯҳишгарон бо тақя ба осори фаровони ниёгон як зумра таҳқиқотҳои мондагорро барои рушди ин самт таълиф намудаанд.

Дар ин ҷо мо метавонем, пеш аз ҳама, таҳқиқоти забоншиносии тоҷикро зикр намоем. Дар илми забоншиносии тоҷик М. Фозилов[184], Б. Тилавов[131], Я.И. Калонтаров[197], Ҳ. Мачидов[82], М.Н. Азимова[1], М.М. Рачабова[111], О.Ш. Ифболов[55, 16] ва дигарон тадқиқотҳои худро доир ба зарбулмасалу мақол анҷом додаанд.

Б. Тилавов дар “Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок” таснифоти зарбулмасалу мақолҳоро аз ҷиҳати таърихӣ гузаронида, хусусиятҳои семантикиву сохтории онҳоро тадқиқ кардааст[131, 23] .

Я. И. Калонтаров дар “Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо” тарҷумаи онҳоро аз забони русӣ ба тоҷикӣ ва баръакс, овардааст. Ӯ аз усули ба истилоҳ транслитератсияи интиқоли калимаҳо ва таркибҳои, ки бо номи ашё ва мафҳумҳои ҳосил ин кишвар ва мардум алоқаманданд, истифода бурдааст. Инчунин, Я. И. Калонтаров тарҷумаи баъзе зарбулмасалҳои тоҷикиро таҳлил намудааст. Ҳамаи асарҳои асосии

нависандагони тоҷик ва шуравӣ ба забони русӣ тарҷума шудаанд. Дар насри адибони муосири тоҷик мақолҳои пурмазмунӣ амик, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи халқӣ инкишоф ёфтаанд, ҷойи намоёнро ишғол мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳо ҳамон воситаҳои бадеии ифодакунанда мебошанд, ки ба эҷоди образи адабӣ ва фардикунонии аломатҳои асл мусоидат мекунанд [197, 18-19].

Забоншиноси тоҷик М. Фозилов дар “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ” (ҷилди 1) оид ба зарбулмасалу мақолҳо таҳлили амиқу илмӣ намуда, аз ҷумла, қайд намудааст, ки зарбулмасал ва мақолҳо доираи ҷаҳонбинӣ ва афкори халқро инъикос менамояд [146, 3].

Дар асари “Фразеология современного таджикского языка” забоншиноси маъруфи тоҷик Ҳ. Мачидов оид ба наздик будани илми паремиология ба воҳидҳои маҷозии образнок ва устувор тақия қарда, далели аз зарбулмасалу мақолҳо ё худ аз ҳикматҳои паремиологӣ ба вучуд омадани воҳидҳои фразеологиро инкор намекунад. Ӯ қайд менамояд, ки баъзе аз зарбулмасалу мақолҳо дар рафти ҷобачогузорӣ маъноии гуногуни семантикӣ ва таркибии худро гум қарда, ба категорияи воҳиди фразеологӣ мегузаранд.

Зарбулмасалу мақолҳо аз нигоҳи муқоисавӣ дар қорҳои таҳқиқоти забоншиносони ватанӣ М.Н. Азимова, М.М. Раҷабова, О.Ш. Ифболов, Н.З. Парвояева ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Аз ҷумла, дар асари “Семантическая классификация фразеологизмов таджикского и английского языков” муҳаққиқ М.Н. Азимова зарбулмасал ва мақолҳоро дар байни воҳидҳои фразеологӣ алоҳида қайд намуда, ба намудҳои вобастагии компонентҳои онҳо диққати хосса додааст. Ӯ зарбулмасалу мақолҳоро ба воҳидҳои коммуникативии фразеологӣ дохил менамояд ва мегӯяд, ки онҳо, асосан, дар шакли ҷумлаҳои мураккаб меоянд [1, 98].

Ҳамзамон, монографияи профессор М. Н. Азимова “Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков”, ки ба таҳлили воҳидҳои фразеологии ҳам сохтори

воҳидҳои фразеологӣ ва ҳам хусусиятҳои маъноӣ таҳлили ҳаматарафаи илмӣ қарор гирифтааст, ду забони аз ҷиҳати ирсӣ наздик – тоҷикӣ ва англисӣ, ки ба типи аналитикӣ тааллуқ доранд, бахшида шудааст. Қори мазкур барои муқоисат намудан ба таҳияи асосҳои назарияи универсалии таҳлили муқоисавӣ ва типологии системаи фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ пешбинӣ шудааст. Муҳаққиқ дар асари худ бори аввал таснифоти гуногуни воҳидҳои фразеологӣ тоҷикӣ ва англисиро нишон додааст, ки дар он усули моделсозии сохтори грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ забонҳои мавриди муқоиса истифода бурда мешавад, намудҳо ва зернамудҳои асосии онҳо муқаррар карда шудаанд, сохтори қолабҳо бо истилоҳоти муқоисавӣ, мувофиқати қолабҳои сохтори воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тавсиф карда мешаванд. Дар асари мазкур ба ташкили сохтори грамматикӣ ва хусусиятҳои сохторию семантикӣ воҳидҳои фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ диққати махсус дода шудааст. Дар маҷмӯъ, осори М.Н. Азимова яке аз муҳимтарин пажӯҳишҳои илмӣ дар соҳаи забоншиносии англисӣ ва тоҷикӣ маҳсуб мешавад, ки дар он қолаб ва вижагиҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои мавриди муқоиса инъикос ёфтааст.

Ба вуҷуд омадани чунин тадқиқоти миқёсан калони монографӣ дар соҳаи забоншиносии қиёсӣ дар фразеология дастоварди бузурги забоншиносии тоҷик мебошад.

Муҳаққиқ М. М. Раҷабова дар диссертатсияи худ “Структурно-семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках” ба сохтори семантикӣ воҳидҳои фразеологӣ коммуникативӣ тавачҷуҳ намуда, оид ба зарбулмасал чунин таъриф додааст: “Зарбулмасал гуфтори кӯтоҳи устувор буда, аз рӯи сохтор чумла, одӣ ё мураккаб мебошад, одатан хусусияти пандомезона, қофия ва мазмуни маҷозӣ дорад ва дар шакли тайёр истифода мешавад”[111, 11].

О. Ш. Иғболов таҳлили луғавӣ-семантикӣ зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисиро дар “Маснави маънаві”-и Ҷалолуддини Румӣ таҳқиқ

намудааст. Инчунин, оид ба пайдоиш ва истифодаи зарбулмасалу мақолҳо, дохил намудани онҳо ба фразеологизмҳо ва хусусияти мантикии онҳо дар “Маснавии маънавӣ” фикру андешаи худро баён кардааст. Зарбулмасалу мақолҳо, ки ба ин ё он чихат ба мавзӯҳои гуногуни ҳунар ва касбу кор марбутанд, аз ҷониби Ҷ. Румӣ дар “Маснавии маънавӣ” васеъ истифода шудаанд[55, 16].

Ҳамаи фарҳангҳои таи ин солҳо аз чоп баромада бисёр ибораҳои рехта, зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикиро дар бар мегиранд. Масалан, дар китоби А. Мамадназаров (нашри соли 2007)-ум 500 зарбулмасал [172] ва нашри соли 2015-ум 1000 зарбулмасалу мақолҳо ҷой дода шудаанд [174], ки ба талаботи замони ҷавобгӯ ва писанди хонандагон мебошад.

Ҳамзамон, доир ба зуҳури зарбулмасалу мақол, мазмуну мухтаво ва хусусиятҳои маъноӣ-мантиқӣ аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ аз қабилҳои В.В. Виноградов, Л. Г. Пермяков, В.П. Аникин, В. П. Жуков, А. А. Молотков, А. В. Кунин, И. Н. Гермогенова, Е. П. Платонова, Р. А. Майтиева ва дигарон таҳқиқоти бунёдӣ анҷом дода шудааст, ки метавон заминаи асосӣ дар қорбурди ин самт истифода намуд.

Дар забоншиносии англисӣ доир ба зарбулмасалу мақолҳои А. Тейлор, Ҳ. Коллис ва дигарон паҷуҳишҳо анҷом додаанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30.08.2019, №438)” иртибот дорад.

Хулосаҳои дар натиҷаи таҳқиқот бадастомада метавонанд барои рушди минбаъдаи барномаҳои таълимии соҳаи илми забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ саҳм дошта бошанд. Мавзӯи таҳқиқотии мавриди назар дар доираи самтҳои қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисии Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот таҳлили муқоисавии сохтори грамматикии зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати морфологию синтаксисӣ ва муайян намудани изоморфизм ва алломорфизм дар онҳо мебошад.

Барои расидан ба ҳадафи мазкур иҷрои **вазифаҳои** зерин дар назар гирифта шудааст:

- омӯзиш, таҳлил ва баррасии маводи назариявӣ оид ба зарбулмасалҳо ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

- муайян сохтани сохтори морфологии зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

- муайян намудани сохтори синтаксисии зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забони муқоисашаванда;

- дарёфт намудани ҷиҳатҳои монандӣ ва тафриқавӣ дар онҳо;

- баровардани хулосаҳои амиқи илмӣ дар асоси маводҳои тадқиқшуда.

Объекти таҳқиқотро вижагиҳои грамматикии зарбулмасал ва мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ташкил медиҳад.

Мавзӯи таҳқиқот. Таҳлили муқоисавии хусусиятҳои грамматикии зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавзӯи таҳқиқот маҳсуб меёбад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ методологии таҳқиқоти диссертатсионӣ бо таъя бо осори муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, аз қабили М. Фозилов, Ҳ.М. Мачидов, Я.И. Калонтаров, Б.К. Тилавов, М.Н. Азимова, М.М. Раҷабова, А.В. Кунин, Г.Л. Пермяков, В.И. Дал, В.В. Виноградов, Е.Н. Платонова, Р.А. Майтиева, В.П. Аникина, А.Тейлор ва дигарон иҷро шудааст. Шарҳи асосҳои назариявӣ методологии рисола аз мушоҳида, таҳлил, таҳқиқ ва усулҳои таҳқиқот дар асоси муқоисавӣ зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ, муайян кардани монандӣ ва тафриқаи онҳо дар асоси муқоиса бармеояд.

Методҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асоси методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ, гипотеза-дедуктивӣ, мантиқӣ-маъноӣ ва таҳлилий иҷро гардидааст.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Ҳамчун заминаҳои эмпирикий лугатҳои англисӣ-русӣ ва англисӣ-тоҷикӣ дар раванди кори таҳқиқотӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқоти мазкур аз он иборат аст, ки дар он бори аввал сохтори грамматикӣ – морфологӣ ва синтаксисии зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди муқоиса қарор гирифта, хусусиятҳои фарқкунанда ва шабеҳи онҳо нишон дода шудаанд. Ҳамзамон, бори аввал дар таърих ба сарчашмаҳои илмӣ зарбулмасалҳо ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз нигоҳи этимологӣ таҳлил шуда, сохтори таърихии грамматикии онҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст ва ошкор гардид, ки дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса ҳиссаҳои номустақили нутқ, аз ҷумла пайвандакҳо, пешояндҳо, ҳиссаҷаҳо ҳеле кам дида мешаванд.

Нуқтаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Омӯзиш ва таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳо дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имрӯз дар забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ бисёр муҳим, мубрам ва зарурӣ мебошад. Чунин таҳқиқот заминаи бозтағйи назариявӣ ва амалиро барои пажӯҳишҳои минбаъдаи сохтори грамматикии зарбулмасалу мақолҳо-фароҳам месозад.

2. Зарбулмасалу мақолҳо эҷодиёти даҳонии халқ буда, мавзӯ ва муҳтавои он ба ҳаёти ҳаррӯзаи инсон бахшида шудааст. Олимон, забоншиносони дохиливу хориҷӣ оид ба пайдоиш ва таърихи он корҳои таҳқиқотии бисёр кардаанд. Мундариҷаи зарбулмасалҳо ба ҳаёти иҷтимоӣ, муҳити зист, касбу кор, маданияти халқ алоқаманд аст.

3. Оид ба дохил намудани зарбулмасалу мақолҳои ба таркиби фразеологизмҳо ақидаҳои мухталиф мавҷуданд, зеро зарбулмасалу мақолҳо

асосан дар намуди ҷумла меоянд. Воҳидҳои фразеологӣ низ метавонанд, сохти ҷумларо дошта бошанд.

4. Дар фонди зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифодаи ҳиссаҳои нутқ ғанӣ буда, ҳам ҳиссаҳои мустақил ва номустақили нутқро дар онҳо дучор гаштан мумкин аст. Истифодаи ҳиссаҳои нутқ исм, сифат, шумора ва феъл хеле фаровон мебошанд. Онҳо хусусияти хосро дошта, маънои умумигаштаро ифода менамоянд, зеро ки зарбулмасалҳо ба як шахси муайян тааллуқ надоранд, он ба ҳамагон, яъне дар умум баён мегардад.

5. Дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса ҳиссаҳои номустақили нутқ, аз ҷумла пайвандакҳо, пешояндҳо, ҳиссаҷаҳо (хеле кам) дида мешаванд.

6. Зарбулмасал ва мақолҳоро аз рӯи мақсади гуфтор ба ҷумлаҳои ҳикоягӣ, хитобӣ ва саволӣ ҷудо кардан мумкин аст. Мутобиқан аз рӯи сохтор бошад, зарбулмасал ва мақолҳо ба ҷумлаҳои сода ва мураккаб ҷудо карда мешаванд.

7. Зарбулмасалҳо дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст низ дучор мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳои ба шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст омада бо истифодаи чор гурӯҳи пайвандакҳо вохӯрда, намудҳои гуногуни алоқаҳои семантикиро дороанд.

8. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса низ дучор мешаванд. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо, пурқунанда, муайянқунанда, ҳол ва намудҳои он дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифода бурда мешаванд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот. Таҳқиқи мавзӯи мазкур маводи назарии забоншиносии муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикиро ғанӣ менамояд. Он ба илми забоншиносии муқоисавии муносири тоҷик маводе барои паҷуҳиши минбаъдаи паҳлуҳои гуногуни сохтори грамматикӣ зарбулмасалу мақолҳо мусоидат намуда, ҳамчун раҳнамои илмӣ хизмат менамояд. Аҳаммияти назариявии таҳқиқ, ҳамчунин, аз он иборат аст, ки

далелҳои асосноки пешниҳодшудаи пажӯҳишгар оид ба сохтори грамматикии зарбулмасалу мақолҳо маводи арзишманди назариявӣ гашта метавонад.

Аҳаммияти амалии тадқиқот дар он зоҳир мегардад, ки мутахассисони соҳаи ҳам фразеология ва ҳам грамматика онро чун дастури таълимӣ истифода бурда метавонанд. Инчунин, мавод, хулоса ва натиҷагириҳои диссертатсия метавонанд, ҳангоми хондани курсҳои лексионӣ доир ба типологияи муқоисавии забонҳо, фразеология ва грамматика, инчунин натиҷаҳои тадқиқот дар ихтисосҳои равияи забоншиносӣ ҳангоми тадриси курсҳои махсус барои донишҷӯён, магистрантҳо ва докторантҳо (PhD) ҷиҳати навиштани қорҳои хатми таҳассусӣ, ҳамчунин, таҳияи китобҳои дарсӣ ва васоиту дастурҳои таълимӣ истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаи эътимоднокии қори таҳқиқоти мавриди зикрро дақиқ будани маълумот, маводи қофӣ таҳқиқотӣ, қорқарди натиҷаҳои таҳқиқот, ҳаҷми интишорот ва гузаронидани таҳқиқоти илмӣ диссертатсионӣ собит менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ, муқоисавӣ пешниҳод қарда шудаанд. Ҳамзамон, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро истифодаи методҳои таҳлилий, муқоисавӣ, тазод, гипотеза-дедуктивӣ, компонентӣ ва ғайраҳо таъмин менамоянд, ки барои дуруст ба роҳ мондани роҳу воситаҳои таҳлил ва таҳқиқи сохтори грамматикии зарбулмасалу мақолҳо мусоидат менамояд ва ин барои донишандӯзони соҳаи забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ, муқоисавӣ ва фразеология муҳим аст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионии “Муқоисаи вижагиҳои грамматикии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” ба рамзи ихтисоси тасдиқнамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 6D.KOA-036 6D021300 - Забоншиносӣ (6D021302– Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии муҳаққиқ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст сохтори морфологӣ ва синтаксисии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ пурра мавриди таҳқиқоти махсус қарор гирифта, таҳлил гардида, хулосаҳои аниқи илмӣ бароварда шудааст. Маводи назариявӣ ва амалии чамъовардашудаи муаллиф хеле боарзиш буда, барои ҳалли як қатор масъалаҳои мавҷудаи забоншиносии тоҷику англис саҳми арзанда мегузорад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия дар кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров омода шудааст. Мазмун ва муҳтавои кори таҳқиқотии мавриди назар дар шакли баромад ва мақолаҳо дар конфронсҳои илмӣ-амалии сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ироа гардидааст. Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров (суратҷаласаи ғайринавбатӣ аз 30.06.2023) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Мазмун ва мундариҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шакли гузориш ва маъруза дар конфронсҳои илмӣ-амалии ҳайати профессорону омӯзгорони МДТ-и “ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров” (солҳои 2018-2023-ум), инчунин, дар семинарҳои илмӣ-назариявии кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ (солҳои 2018-2021) арзёбӣ шудаанд. Аз рӯи маводи таҳқиқот 4 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 4 мақола дар маҷмуаҳои конфронсҳои байналмилалӣ ва 3 мақола дар маҷмуаҳои конфронсҳои ҷумҳуриявӣ минтақавӣ ба нашр расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз рӯйхати ихтисораҳо, муқаддима, се боб, ёздаҳ зербоб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёт, интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия иборат буда, 160 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад.

БОБИ I. ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО - ОБЪЕКТИ ТАДҚИҚОТИ ЛИНГВИСТӢ

1.1. Аз таърихи таҳқиқи зарбулмасал ва мақолҳо

Бо баробари ташаккули миллат ва инкишофи миллӣ, худшиносии синфӣ, мустаҳкам шудани муборизаи синфӣ, табадуллоти ҷамъиятӣ – сиёсӣ, рушди маданияти миллӣ, андешаҳои бадеӣ ва илмӣ инкишоф ёфтаанд. Дар ин радиф фолклоршиносӣ низ ҳамчун илми мушаххас оид ба намунаҳои таҳаввули фарҳанги бадеии шифоҳии омма рӯй ба инкишофу тараққӣ ниҳодааст. Бо баробари омӯзиши дигар намудҳои санъати мардумии назм, ба омӯзиши яке аз кӯҳантарин ва машҳуртарин жанри фолклор – зарбулмасалу мақолҳо, ки бо дақиқии аҷиб моҳияти зухуроти хеле мураккабро ифода мекунанд, диққати махсус дода шудааст. Дар натиҷа соҳаи мустақили филология – паремиология, ки ба таҳияи масъалаи намунаи жанрҳои афористии фолклорӣ – зарбулмасалҳо, мақолҳо, афоризмҳо машғуланд, ба вучуд омад.

Зарбулмасалу мақолҳо яке аз навъҳои фолклор буда, аз давраҳои қадим зухур намуда, бо дигар жанрҳои адабӣ ба монанди панд, чистон, латифа (анекдот), масал, рубоӣ дар тамоси наздик инкишоф ёфтаанд.

Тули арзи ҳастии худ инсоният дар асоси таҷрибаи аниқи зиндагӣ зарбулмасалу мақолҳои зиёдеро офаридааст, ки он тадриҷан байни мардум паҳн гаштааст.

Дар ин маврид андешаҳои М.А. Шолоховро ба ёд овардан ҷои асосӣ аст, ки мегӯяд: “Бузургтарин боигарии халқ ин забон аст. Дар давоми ҳазорсолаҳо суҳан, ҳамчун дур ва маҳзани абадӣ хизмат мекард, ки дар он доимо фикру андеша ва таҷрибаи инсоният ҷамъ мешуданд” [154, 6].

Тадқиқотҳои садаҳои XX-XXI илми забоншиносӣ, пешрафти он боиси инкишофи яке аз ҷузъҳои илми фразеология – паремиология гардид. Паремиология калимаи юнонӣ буда, маънои «зарбулмасал, панд, масал,

ҳикмат»-ро дорад, яъне метавон гуфт, ки объекти тадқиқоти ин соҳа зарбулмасалу мақолҳо мебошад.

Дар марҳилаи муосири рушди илми забоншиносӣ зарбулмасалҳоро ба бахши мустақили забоншиносӣ – паремиология дохил мекунад.

Аввалин зарбулмасалҳо аллакай дар матнҳои солномаҳо, дар навиштаҷоти қадимаи русӣ ва англисӣ вомехӯранд, дар ҳоле ки тадқиқи таснифоти илмии онҳо ба давраи баъдтар тааллуқ дорад. Дар чараёни инкишофи таърихӣ баъзе аз зарбулмасалҳо тамоман манбаъҳои пайдоиши худро гум кардаанд ва намунаи эҷодиёти даҳонакии халқ гаштаанд.

Аввалин сабти зарбулмасалҳо дар Аврупо ба Арасту (IV-III п.а.м.) тааллуқ дошта, суханони парокандаи файласуфон ва шоирони қадимро муаррифӣ менамоянд. Дар Англия бошад, шеърӣ дидактикӣ жанри маҳбуби адабиёт ҳисобида мешуд. Инкишофи ривояти насрии динӣ дар асрҳои X-XI дар Англия майлу рағбати муаллифонро ба сюжет ва лаҳв нишон медиҳад. Дар ин марҳила якчанд ҳикояҳои пандомез ва инчунин яке аз аввалин маҷмуаи хаттии зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ “The Proverbs of Alfred” (солҳои 1150-1180-ум) пайдо шуданд, ки мундариҷаи диниву ахлоқӣ доштанд [73, 14].

Майлу рағбат ба тадқиқи забони англисӣ дар асрҳои XVI – XVII пайдо шуд, ки онро “давраи тиллоии суханони зарбулмасалии афкори аврупоӣ” номидаанд. Дар ин давра зарбулмасалҳо дар Англия чун жанри адабӣ эътироф шуда буданд ва дар маҷмуаҳо, ки хусусияти пандомезона доштанд, нашр мегаштанд. Ин зарбулмасалҳо бо забони сода ва дастрас тартиб дода шуда буданд.

Зарбулмасалҳои англисӣ – “Маҷмуаи зарбулмасалҳои файласуфон” ҳамчун дастур барои нотиқон истифода мешуд ва барои халқ низ фаҳмо буд; амсоли **do not cast pearls before swine; cast not the first stone.**

Истифодаи васеи зарбулмасал ва мақолҳо, кӯтоҳу ихчамӣ, пурмазмунӣ ва маъруфияти онҳо дар байни нотиқон ва файласуфон омӯзиши илмии онҳоро тақозо мекард.

Муҳаққиқон 12000 зарбулмасал ва ибораҳоро, ки дар нутқ ва хат мунтазам истифода мешуданд, сабт намуданд. Ҳангоми муайян намудани пайдоиши зарбулмасалҳо аниқ гардид, ки онҳо ба таърихи қадим ва адабиёт пайваст мебошанд. Ҳамин тавр, маълум гардид, ки зарбулмасалҳо метавонанд дар забонҳои итолиёвӣ, русӣ, испанӣ, фаронсавӣ ва ғайраҳо истифода шаванд. Масалан, **one swallow does not make a summer (бо як гул баҳор намешавад)** ба масалҳои юнонӣ тааллуқ дорад. Дар айни замон дар забони англисӣ – дигар забонҳо, алалхусус дар забони русӣ, як қатор зарбулмасалҳое мавҷуданд, ки аз рӯйи шакл ва мундариҷа якхела ва ба ҳам монанд мебошанд.

Дар асри XV дар Англия маҷмуаҳои машҳури зарбулмасалҳо ба таври васеъ нашр мешаванд. Маҷмуаи аз ҳама машҳуртарини Эрасмус “Мақолҳо” мебошад, ки дар он 4251 зарбулмасал гирдоварӣ шуда, дар муддати кӯтоҳ якчанд маротиба нашр гаштааст. Зарбулмасалҳо дар ин қор бо тарҷумаи лотинӣ оварда шудааст. Пас аз чанде дар Англия боз якчанд маҷмуаҳо пайдо мешаванд, ки дар онҳо баъзе зарбулмасалҳо аз маҷмуаи Эрасмус гирифта шудаанд.

Баъдан дар асоси қори Эрасмус маҷмуаҳои гуногуни мақолҳои хирадмандона аз ҷоп баромадаанд. Дар онҳо на танҳо зарбулмасалҳои аслиӣ, балки иқтибосҳо аз Инчил, иқтибосҳои мутафаккирони қадим ва ғайраҳо оварда шуда буданд.

Дар асрҳои XVII-XVIII маҷмуаи зарбулмасалҳо муташаккилона зиёдтар аз нашр мебаромаданд. Соли 1670-ум Ҷ.Рей китоби “Маҷмуаи зарбулмасалҳои англисӣ” (A collection of English Proverbs), соли 1885-ум Бонн “Китоби зарбулмасалҳо”, соли 1870-ум Хатслитт “Зарбулмасалҳо ва ибораҳои зарбулмасалии англисӣ” ва ғайраҳо нашр намуданд. Дар айни замон бисёр маҷмуаҳои зиёди зарбулмасалҳо таълиф гардидаанд, ки муаллифони онҳо мисли С.Буртон (1948-ум), У.Смит (1970-ум), Д. Эперсон (1993-ум) дар байни гирдоварандагони зарбулмасалҳо ба таври васеъ маълум мебошанд.

Омӯзишу таҳқиқи зарбулмасалҳои англисӣ дар асри ХХ хусусияти хоса дошт. Маҷмуаҳои библиографӣ тартиб дода шуданд, ба ҷамъоварии маводи нав, таърихи омӯзиш ва пайдоиши зарбулмасалҳо диққати махсус дода мешуд. Ҳамчунин мазмун ва сохтори зарбулмасалҳо омӯхта шуда, асарҳои муқоисавӣ низ ба миён омаданд.

Дар марҳилаи муосири тадқиқоти забон олимони омӯзиши зарбулмасалҳоро ба бахши мустақили забоншиносӣ – паремиология ҷудо мекунанд.

Дар таърихи паремиологияи ҷаҳон беҳтарин ва муқамалтарин асари тадқиқотӣ «Зарбулмасал ва индекси зарбулмасал» ном монографияи донишманди амрикоӣ А. Тейлор (А. Teylor «The Proverb and an Index to the Proverb», Copenhagen, Denmark, 1962) солҳои 1920-ум таълиф ва соли 1931-ум бо номи «Зарбулмасал» нашр шудааст. А. Тейлор дар асари худ қомебиҳои паремиологию паремиографияи ҷаҳон, таърихи ҷандасраи ин илмро ҷамъбаст ва мухтасар баён намуда, нақшу мақоми паремиологҳои барҷаста, аз ҷумла В. Дал, М. Кууси ва дигаронро дар инкишофи афкори паремиологӣ таъкид мекунад. Ӯ, махсусан, ба масъалаҳои таърихи пайдоиш ва инкишоф, мавзӯ, типология, вариантнокӣ (сернусхагӣ), ҷуғрофӣ ва паҳншавии онҳо, ҳелу намудҳои зарбулмасал, услуб ва этикаи ин жанр диққат дода, типҳои машҳури зарбулмасалҳоро дар адабиёту фолклори халқи ҷаҳон, махсусан Аврупои Ғарбӣ, муайян мекунад. Дар асоси тадқиқоти А. Тейлор тақрибан 400 зарбулмасали машҳури англисӣ ва намудҳои немисии латинии онҳо гузошта шуда, сайри ҷаҳонии ин типҳо дар адабиёт ва фолклор тадқиқ шудааст [163, 160].

А. Тейлор қомебию нуқсонро камбудихо ва вазъияти умумии паремиологияи Аврупои Ғарбро батафсил таҳлил ва тадқиқ карда равияҳо, масъалаҳои мушкилоти асосии паремиологияи имрӯзаро муайян кардааст ва барои инкишофи минбаъдаи афкори назарияи паремиология, дар миқёси васеи ҷаҳонӣ омӯхтани жанри зарбулмасал заминаи мустақаме гузоштааст.

А. Тейлор истилоҳи асосӣ (Proverb-зарбулмасал)-ро аз рӯи анъанаи паремиологияи Ғарб ба маънои васеъ истеъмом карда, ибораҳои рехта ва маҷозиро низ дар қатори зарбулмасалҳо гузоштааст, дар сурате ки ибораҳои рехта ва маҷозӣ предмети омӯзиши илми махсуси забоншиносӣ - фразеология қарор гирифтааст ва аз доираи вазифаи паремиология берун мебарояд. Хуллас, паремиология ва фразеология ду илми мустақили соҳаи филологияро бо ҳам омехтан қорест мушкилписанд ва номатлуб [163, 66].

Аз тарафи дигар, А. Тейлор дар таҳлили мундариҷаи зарбулмасал, асосан, ба масъалаи мавзӯ, таснифоти он диққат дода, ба таҳлили мундариҷаи ғоявӣ – системаи образҳои зарбулмасалҳо камтар тавачҷух кардааст, ҳол он ки ғоя, мавзӯ, савтиёт - се қисми таркибии мундариҷаи асари бадеист ва онҳоро бо як чашм دیدан лозим аст, зеро савтиётҳои муайян, мавзӯ, мазмун, ғоя шакли бадеӣ гирифта наметавонад ва онҳо бо ҳамдигар зич алоқаманд мебошанд. Ин ҷо, шояд, муҳити зиндагии олим дар олами сармоя ӯро маҳдуд кардааст, лекин масъалаҳои забон, сотсиология, сохти мантиқӣ-фалсафии зарбулмасал дар асари ӯ тадқиқ нашудааст.

Аҷиб аст, ки А. Тейлор ниҳоят фарқи зарбулмасалҳои халқҳои Шарқро аз зарбулмасалҳои халқҳои Ғарб нишон дода, умумияти кам доштани онҳоро бо маводи Ғарб маҳдуд кардааст, вале нишон додааст, ки он фарқи калон аз ҷӣ иборат аст. Дуруст аст, ки халқҳои Шарқу Ғарб дар як пояи тараққии ҷамъиятӣ намеистоданд ва ин ҳолат ба фолклори онҳо низ таъсир дорад, вале ҷунонки маводи мавҷуда нишон медиҳад, қонунҳои тараққии жанру намудҳои фолклор, аз ҷумла, зарбулмасал барои халқҳои Шарқу Ғарб умумианд ва ба таври муқоисавӣ омӯхтани фолклори халқҳои, ки дар пояҳои гуногуни тараққиёти ҷамъиятӣ қарор доранд, марҳилаҳои нобаробари тараққиёти ҳаёти таърихиро аз сар гузаронидаанд, барои кушодани гирехҳои масъалаҳои назариявӣ ёрии калон расонида метавонанд. Вале аҳаммияти калони илмӣ тадқиқоти А. Тейлор барои ҳар як филолог, хусусан барои паремиологҳо, равшан аст. Ҳамин заруриятро ба асос гирифта, асари А.

Тейлор дар шуъбаи фолклор соли 1972-юм дар семинари назариявии фолклоршиносони тоҷик махсус омӯхта шуд.

Яке аз асарҳои намунавии паремиологӣ, ки солҳои 50-ум дар пайравии А. Тейлор таълиф шудааст, рисолаи калони илмии тадқиқоти олими намоёни фин М. Кууси доир ба сайри ҷаҳонии типии зарбулмасал аст, ки дар бораи ҳодисаи табиат – «борони офтобӣ» ё «тӯйи гурбаҳо» муҳокима меронад.

То солҳои 60-уми асри XX тадқиқотҳои паремиологӣ ва корҳои паремиографӣ, асосан аз тарафи олимони алоҳида ва ташаббускорони ҷудоғона анҷом дода мешуданд. Мантиқи инкишофи паремиология афкори паремиологӣ ба ҳамин оварда расонид, ки соли 1964-ум Ҷамъияти адабиёти Фин дар Хелсинки маҷаллаи байналхалқии «Зарбулмасал» (ба лафзи лотинӣ «Провербиум»)-ро таъсис намуд, ки он сола ду шумора ба забонҳои англисӣ, русӣ, фаронсавӣ, олмонӣ нашр мешуд. Олими Фин М. Кууси сармуҳаррири ин маҷалла шуд. Ба ҳайати таҳририяи ин маҷалла олими тоҷик Я.И. Калонтаров низ дохил шуд. Аксари паремиологҳои намоёни дунё ҳулосаҳои тадқиқоти илмии худро дар ҳамин маҷалла нашр кардаанд ва дар ҳалли масъалаҳои умумии назариявӣ ва актуалии паремиология иштирок мекарданд.

Ҳамин тариқ, зарбулмасалу мақолҳо шартан объекти тадқиқотӣ гардидаанд ва онҳо аз мавқеҳои гуногун таҳлил шудаанд. Дар ин ҷода як қатор олимони В.И. Дал, А.В. Кунин, Н.Н. Амосова, Ю. Соколов, Н. Потеня, Г.Л. Пермяков, Н.М. Шанский ва дигарон корҳои муҳимро ба сомон расонидаанд.

Омӯзиши ҷиҳатҳои гуногуни эҷодиёти шифоҳии халқӣ тоҷик, ки яке аз халқҳои қадимтарини ҷаҳон мебошад, ба ҳалли муаммоҳои назариявии илми паремиология ёрӣ расонида метавонад.

Дар фолклори тоҷик, мувофиқи тадқиқотҳои муосир, жанри зарбулмасал ва мақолҳо мақоми хоса доранд. Жанри мазкур аз давраҳои қадим дар ташаккул ва рушди маданияти халқӣ тоҷик нақши барҷаста

бозидааст ва дар адабиёти миллӣ инъикоси худро ёфтааст. Далели мазкур дар кори И.С. Брагинский “Из истории таджикского народа” амиқ ва ҳамаҷониба таҳқиқ карда шудааст [20, 34 - 36].

Зарбулмасалу мақолҳое, ки дар баёни бадеии афкори халқӣ инъикос ёфтаанд, дар ҳаёти ҳар як халқ чойи мушаххаси худро доранд. Дар марҳилаҳои гуногуни тараққиёти ҷамъият зарбулмасалу мақолҳо идеологияи синфҳои гуногуни он замонро инъикос мекарданд. “Дар ҳар давраи замон зарбулмасалу мақолҳо гавҳари ҳикмати халқӣ мебошанд. Онҳо аз тарафи нависандагон, шоирон ва дар байни табақаҳои гуногуни аҳолии истифода мегарданд ва то ҳол мубрам мебошанд”.

Бояд гуфт, ки маводи густурдаи илмӣ халқҳои Шарқ ва дар он замон олимони Машриқзамин 370 сол пеш аз пайдошавии анъанаҳои исломӣ дар Осиё ба омӯзиши зарбулмасалу мақол шуруъ кардаанд, навоҳҳои гуногуни дастурҳои аввалин аз рӯи намунаи мо ба даврони Сосониён (224 ё 226 - 621) “Дастурҳои Хусрави Қубодиёнӣ”, “Дастурҳои Озарподи Мориспандон”, “Дастурҳои Бехзодфаррухи Фирӯзӣ”, “Маслиҳатҳои Зардушт” тааллуқ доштанд. Ин дастурҳо аз ҷиҳати мазмун ба зарбулмасалу мақол наздик буданд. Эҳтимоли он дорад, ки баъзе аз ин дастурҳо бо мурури замон такмил ёфта, дар баробари зарбулмасалу мақолҳои китобӣ қарор доранд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар замони Хусрави Анӯшервон китоби “Панҷатантра” аз ҳиндӣ ба форсии миёна ва баъдан китоби мазкурро Ибн – Ал – Мукаффаъ аз форсии миёна ба забони арабӣ тарҷума кардааст, ки то замони мо он ҳамчун “Калила ва Димна” омадааст.

Дар давраи салтанати Сомониён Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ китоби номбаршударо дар шакли назм коркард намудааст. Насруллоҳ Абулмаол ибни Муҳаммад ибни Абдулҳамид Мунш солҳои 1143-1144-ум ва Камолиддин Ҳусейн бин Байҳақӣ мазмуни китоби додашударо ба наср бармегардонанд. Аҳаммияти махсуси ин асари ахлоқӣ дар он аст, ки тамоми жанрҳои минбаъдаи бадеӣ, ки ба ин ё он дараҷа ба зарбулмасалу мақолҳо, ҳикояҳои ибратомез ва ғайра алоқаманданд, бе таъсири он намондаанд.

Адабиётшиноси асри IX Муҳаммад Ал-Рудой мегӯяд, ки истифодаи зарбулмасал ва мақолҳо барои шоирон ва нависандагони ҳамон давр як навъ анъанайи хосе мегардад [Муҳаммад Ал-Рудой, 134].

Аввалин мураттиби зарбулмасалу мақолҳои тоҷикиву форсӣ Муҳаммад Ҳабларӯдӣ буд ва дар асарҳои “Маҷмаа-ул-амсол” (солҳои 1639-1640-ум), “Маҷмаа-ул-амсол”, “Ҷомеъ-ут-тамсил” (солҳои 1644-1645-ум) зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ ва китобиро ҷамъ овард. Аз рӯйи унвони ин асарҳо метавон тахмин кард, ки асарҳои мазкур тамоман гуногунанд, аммо аслан ин тавр нест. Мундариҷаи ин ду асар аз як сарчашма гирифта шудааст. Агар дар “Маҷмаа-ул-амсол” танҳо номгӯи зарбулмасалу мақолҳо оварда шуда бошад, пас дар “Ҷомеъ-ут-тамсил” аллакай матни пурраи онҳоро дода шудааст.

Соли 1824-ум китоби У. Ҳантер ва Т. Робак “A Collection of Proverbs and Proverbial Phrases in the Persian and Hindustanee Languages” ҷоп мешавад. Хизмати онҳо дар он аст, ки нахуст хонандаи аврупоиро бо зарбулмасалҳои форсӣ ошно карданд, ки дар омӯзиши минбаъда ва гирдовари зарбулмасалу мақолҳо саҳми бебаҳо гузоштаанд.

“Ғиёс-ул-луғот” солҳои 1826-1827-ум аз тарафи сокини шаҳри Ромпури Ҳиндустон Ғиёсуддин Муҳаммад Ҷалолиддин ибни Шарофиддин тартиб дода шуда буд. Ҷамъоварӣ ва тафсири зарбулмасалу мақолҳо дар он замон кори шоиста маҳсуб мешуд, ки баъдан тавачҷуҳи намоёндагони фарҳангҳои дигарро ба худ ҷалб карда тавонист.

“Зарбулмасалҳои форсӣ”-е, ки аз тарафи Мирзоабдулло Ғаффор ҷамъ оварда шуда буд, қариб 500 ибораҳоро дарбар гирифта, онҳо аз китобҳо ва гуфторҳои халқӣ ҷамъоварӣ шудааст. Академик В.А.Гордлевский дар асари асосии худ “Транскрипт, тарҷума ва тафсир” дар бораи зарбулмасалу мақолҳо маълумоти гуногун додааст. Дар ин бобат В.А.Гордилевский навиштааст: “Чи тавре ки А.В.Жуковский гуфтааст, аз нуқтаи назари забон, шакл ва мазмун, эҷодиёти халқи форс хеле ҷолиб боқӣ монда, то имрӯз он комилан омӯхтанашуда ва нофаҳмо боқӣ мемонад. Бо пешниҳоди

Мирзоабдулло Ғаффор бо наشري русии зарбулмасалу мақолҳои форсӣ розӣ шудам”. [31, 13]

Алӣ Акбар Деххудо соли 1931-ум асари “Амсол-ул-ҳикам”-ро дар чаҳор чилд ба таъб мерасонад, ки яке аз шоистатарин намунаҳои зарбулмасалу мақолҳо, афоризмҳо ва воҳидҳои фразеологии забони адабии форсӣ-тоҷикӣ мебошад [43, 3].

Соли 1975-ум чилди якуми асари Муллоҷон Ҷозилов “Луғати форсӣ - тоҷикии зарбулмасалҳо, мақолҳо ва афоризмҳо” нашр гардид. Чилди дуюм ва сеюм дар шакли наср ва назм соли 1976-ум аз чоп баромад ва аз он хонанда мулоҳизаю иловаҳои на он қадар калонро пайдо карда метавонад.

Дар давоми се қарни охир як қатор қорҳои назаррас оид ба паремиология ва паремиографияи форсӣ-тоҷикӣ дар Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон, Осиёи Миёнаи тоинқилобӣ ва Русия, Иттиҳоди Шӯравӣ зикр шудаанд.

Ташаккулёбии афкори паремиология ва паремиографияи илмӣ бо рушди маорифи Тоҷикистони Шӯравӣ алоқаманд мебошад. Дар айни замон пойтахти Тоҷикистон - шаҳри Душанбе амалан ва бо эътирофи маҷаллаи байналҳалқии паремиологии “Провербиум” маркази муҳимми тадқиқотҳои паремиологӣ мебошад ва солҳои охир дар он ҷо бо гурӯҳи мутахассисон тадқиқотҳои васеи паремиологию паремиографӣ гузаронида, феҳристи зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикро таҳия кардаанд. Ин феҳрист дар шӯъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти АИ Тоҷикистон нигоҳдорӣ шуда, дар он 20160 матн ва зиёда аз 100000 адад картотекаҳо - варақаҳо бо тартиби фонди дастхатии пагинатсиявӣ ва бо тартиби алифбои калимаҳои калидии зарбулмасал ва мақолҳо ҷойгир мебошанд.

Дар асоси маводи фонди мазкур мундариҷаи зарбулмасали давраи баъдазҷангии халқи тоҷик муайян карда шудааст. Дар натиҷаи тадқиқот масъалаҳои таърих, ҷуғрофия, ҷомеашиносӣ, мундариҷаи мавзӯи зарбулмасалҳои тоҷикӣ лексика, грамматика, услуби онҳо аз тарафи

паремиологҳо баррасӣ гардида, тамоюл ва қонуниятҳои жанри зарбулмасалҳо дар фолклори тоҷик нишон дода шудааст.

Паремиологияи ҷаҳон, алаҳусус мактабҳои паремиологии русӣ, шуравӣ, амрикоӣ, финӣ ва ҷунонӣ дар асри ХХ инкишоф ёфтанд ва ба дастовардҳои назарраси илмӣ ноил шуданд. Дар Иттиҳоди Шӯравӣ, мамлакатҳои Аврупо ва Амрико илми паремиология дар асри ХХ ба марҳилаи сифатан нав ворид шуд. Ба ин наشري маҷаллаи байналхалқии “Провербиум”, ки аз соли 1964-ум ҳамаи паремиологҳои маъруфро муттаҳид кардааст, маҳсуб меёбад. Бо наشري маҷалла муҳокима ва ҳалли масъалаҳои мубрами паремиология ва паремиографияи муосир ранги дигар гирифт, олимони яққоя усулҳои пешқадами таҳқиқоти зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ҷаҳонро таҳия ва тақмил доданд [183, 263].

Айни замон дар паремиология усули ҷадиди таҳлили миқдорӣ ба таври комил истифода намешавад, ки муҳтавои он аз ҷалби маводи фактологӣ бо мақсади тадқиқоти чуқури гуногун, аммо бо алоқамандии зич бо мушкилоти паремиология (таърихӣ, гносеологӣ, ҷуғрофӣ, сотсиологӣ, идеологӣ, тематикӣ, мантиқӣ, фалсафӣ, типологӣ, текстологӣ, лексикологӣ, грамматикӣ, услубӣ, поэтикӣ) –ро пешниҳод менамояд.

Тадқиқоти зарбулмасал ва мақолҳои навтарини тоҷикӣ на фақат шавқи илмӣ барои коркарди муаммоҳои паремиологияи ҳиндуэрониро, ки роҳи ташаккулёбиро нишон медиҳад, балки ҳалли муаммоҳои умуминазарии паремиологиро дар умум муайян мекунад.

Зарбулмасалу мақолҳо аз таҷрибаи зиндагии зиёда аз ҳазорсолаи одамӣ, рӯзгори гуногунранги инсоният ба вучуд омада, намунаи ҷолиби фарҳангу зиндагии мардумони оламанд. Дар офаридани онҳо ҳамаи табақаҳои ҷамъият ширкат меварзанд ва онҳо барои ифодаи афкори пуртаҷрибаи халқ хидмат мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳо ифодакунандаи мафкура, савия ва ҷаҳонбинии мардумон мебошанд.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бошад, он чунин шарҳ ёфтааст: “Зарбулмасал 1. Овардани масал барои чизе; 2. Масал, мақол; зарбулмасал

шудан машхур шудан, забонзад шудан, дар даҳони мардум афтодан, вирди забон шудан” [179].

Санги вазнинро об намебарад (яъне: батокат, сабур бош); Аз болои шутур алаф медаравад (яъне: корро сахл мегирад ё худ осон тасаввур мекунад).

А. Деххудо зарбулмасалро чунин шарҳ додааст: “масал ё ҳикоя нақл кардан” [43, 940].

Дар “Фолклори тоҷик” зарбулмасалу мақол чунин тафсир дода шудааст:

Зарбулмасал панду ҳикматест, ки дар забон такрор шуда, дар он нутқ ҳамчун намуна истифода мешавад [148, 532].

Мақол: 1. гуфтор, калима, нутқ. 2. Жанри халқие, ки аз якчанд ибораҳои диққатҷалбкунанда иборат буда, дар забон такрор мешавад, суҳанони сеҳрноке (муъҷизавӣ), ки дар нутқ ҳамчун далел ва намуна истифода мешаванд. Масалан: мақолҳои халқӣ, зарбулмасалҳо ва мақолҳо. Мақол аз калимаи арабии қавл гирифта шудааст. Ҳазор дӯст кам аст, як душман зиёд; Дӯстон оинаи якдигаранд [148, 744].

1.2. Доир ба мансубияти зарбулмасалу мақолҳо ба фразеологизмҳо
Фразеологияи ҳар як забон вижагиҳои хос дошта, бе омӯхтани он донишмандони рӯҳ ва табиати он забонҳо мумкин нест.

Фразеологизмҳо хусусиятҳои грамматикиву услубии махсус доранд. Сарчашмаи захираи асосии ибораҳои фразеологии забони тоҷикӣ адабиёти бадеӣ мебошад.

Калимаҳои серистеъмоли ибораҳои фразеологии забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, калимаҳои мебошанд, ки бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯзаи инсон алоқаманданд.

Фразеологизмҳо воҳиди хеле мураккаб ва пурасрори забон маҳсуб меёбанд ва дар худ оламеро ғунҷоиш додаанд, ки фарогири вижагиҳои луғавию лексикологӣ, морфологӣ ва синтаксисианд [153, 37].

Дар забоншиносии тоҷик низ, тавре ки ишора шуд, мафҳуми мавриди таҳлил дар адабиёту сарчашмаҳо бо унвонҳои мухталиф дучор меояд: фразеологизмҳо, воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои рехта, ибораҳои устувор, ибораҳои ғайрисинтаксисӣ, таъбир, таъбирҳо, таъбирот ва ғайраҳо. Дар сарчашмаҳои пешин масъала боз ҳам мавҳумтар аст. Бо кадом ному таърифе, ки ёд шавад, фразеологизм воҳиди забониест, ки вижагии луғавию номбаркунандагӣ дошта, хусусияти дубаҳра дорад.

Фразеологизм мисли вожа воҳиди номбаркунандаи забон аст, вале мафҳум ӯ предметро баръакси калима дар таркиб ифода менамояд. Чунин мафҳумҳо бо метафораю метонимияҳо тобиши маъноӣ дигар карда, шомили воҳидҳои фразеологӣ мегарданд ва фикрро бо муассириву эҳсосияи баланд ифода менамоянд, ки низ яке аз вижагиҳои фразеологизмҳо мебошанд.

Вижагиҳои луғавию грамматикӣ фразеологизмҳоро ба назари эътибор гирифта, онҳоро ба ибораҳои рехтаи фразеологӣ (идиомаҳо); ифодаҳои ғайриидиомавӣ; ифодаҳои фразеологӣ (фраземаҳо); ибораҳои тафсирии фразеологӣ; таркибҳои фразеологӣ; ҷумлаҳои фразеологӣ ҷудо намудан мувофиқи мақсад хоҳад буд [153, 38].

Оид ба таркиби фразеология дохил намудани зарбулмасалу мақолҳо ақидаҳои мухталиф мавҷуданд, зеро ки зарбулмасал ва мақолҳо асосан дар намуди ҷумла меоянд.

Ба ақидаи Н.Н Амосова зарбулмасалу мақолҳо ҷумлаҳои мустақил буда, соҳиби мундариҷаи иловагии дидактикӣ ӯ бадеӣ мебошанд, ҳамзамон ӯ ба ибора мансуб будани зарбулмасалу мақолҳоро беасос мешуморад. Ӯ норозигии худро оид ба дохил кардани зарбулмасалу мақолҳо ба воҳидҳои фразеологӣ баён мекунад. Мавсуф далел меорад, ки барои он ки мо зарбулмасалро ҳамчун иборайи рехта шуморем, бояд исбот кард, ки зарбулмасал маъноӣ пурраи луғавиро соҳиб буда, дар нутқ чун воҳиди номинативӣ, аз ҷумла воҳиди муоширати луғавӣ, ки маъноӣ пурра надорад, хизмат мекунад [9, 144].

Н.Н.Амосова бар зидди дохил кардани зарбулмасалу мақолҳо ба қатори ибораҳои рехта баромадааст. Ў ба таркиби фразеологӣ зарбулмасалу мақолҳоро бо сохти хабариашон дохил намекунад [9].

Ҳамзамон Н.Н.Амосова қайд кардааст, ки зарбулмасалу мақолҳо сохти предикативӣ дошта, аз ҷиҳати баъзе хусусиятҳои ба воҳидҳои фразеологӣ шабоҳат доранд.

1. Таркиби луғавии онҳо доимӣ мебошанд.
2. Маънои онҳо – анъанавӣ ва дар бисёр мавридҳо хусусияти маҷозӣ доранд.
3. Бисёре аз онҳо дар мундариҷаи пурраи худ ангеҷаҳои норавшанро доранд.
4. Маънои луғавии қисмҳои онҳо суғуст шудаанд ё худ ба тарзи нав фаҳмида мешаванд.
5. Онҳо дар рафти нутқ аз нав сохта намешаванд, аммо дар шакли тайёр истифода мешаванд [9, 145].

Дар забоншиносии англисӣ ва амрикоӣ байни зарбулмасал ва мақол хатти муайян кашода нашудааст. Аз ин сабаб дар фарҳанг (луғат)-ҳои зарбулмасалҳои англисӣ мақолу ибораҳои рехта ҷойгузин гардида, дар як доира шарҳу тавзеҳ дода шудаанд.

Чунинки дар фасли якуми кор қайд кардем, дар забоншиносии хориҷӣ муаммои зарбулмасал ва мақолҳо аз тарафи А. Тейлор тадқиқ шудааст. Ў ба пайдоиш ва истифодаи зарбулмасал ва мақолҳо аҳаммияти хоса додааст. Инчунин А. Тейлор хусусиятҳои таснифоти мавзӯӣ, типологӣ, вариантнокӣ, ҷуғрофӣ, паҳншавии онҳо, вижагӣҳои услубӣ ва семантикии зарбулмасалу мақолҳоро тадқиқ кардааст [163, 14].

Забоншинос Г. Коллис қайд мекунад, ки зарбулмасалу мақолҳо ба қатори фразеологизмҳо дохил мешаванд ва ба ҳамаи талаботҳои воҳидҳои фразеологӣ ҷавобгӯ мебошанд. Зарбулмасал ва мақолҳо на маънои аслӣ, балки маънои маҷозӣ ва хусусияти хирадмандонаю пандомезона доранд [160, 9].

Муҳаққиқ В.П. Фелитсина зидди дохил кардани зарбулмасалу мақолҳо ба таркиби фразеология мебошад. Ба ақидаи ӯ, зарбулмасал дар фарқ аз

мақол аз ибораҳои рехта фориф аст. Ӯ зарбулмасалро на муодили калима, балки муодили нақл мешуморад ва ба худ ибори ба итмомрасидаро бо маънои бевоситааш тавсия мекунад ва аз ҳамин сабаб ҳам онро ибори фразеологӣ намешуморад.

В.П. Фелитсина тасдиқ кардааст, ки шакли грамматикӣ ифодаи зарбулмасал онро ба масал наздик мекунад. Барои муқоиса кардани зарбулмасал бо масал мавҷуд будани фарқ дар таркиби онҳоро омӯختан мувофиқи мақсад аст [144, 85].

Зарбулмасал бо ҷумла ифода карда мешавад, аммо масал бошад, шакли нақли кӯтоҳ буда, одатан, дар шакли шеърӣ ё назм ифода карда мешавад. Масал асари бадеӣ мебошад. Зарбулмасал воҳиди фразеологӣ қисман ё пурра дарк кардани маъно буда, аз доираи ҷумлаҳои мураккаб берун намеояд. Умумияти зарбулмасалу масал хусусияти насихатомез доштани онҳо мебошад.

Дар забоншиносии рус олимони масъалаи ба таркиби фразеологӣ дохил кардани гурӯҳҳои гуногуни ибораҳо ва дараҷаҳои онҳоро ба таври гуногун ҳал мекунанд.

Ҳамин тавр, Г.Л. Пермяков ба таркиби фразеологӣ зарбулмасалу мақол, масал, гуфтор ва афоризмҳоро дохил мекунад [104, 24].

Як қатор олимони рус ба монанди Ф. Буслаев, А.А. Потеня, Е.А. Литский, М.М. Микелсон, Б.А. Ларин, А.А. Реформатский зарбулмасалу мақолҳоро дар якҷоягӣ бо воҳидҳои фразеологӣ дида баромада, онро ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ дохил мекунанд. Шумораи зиёди забоншиносон, мисли П. Смит, О. Есперсен, И.В. Арнолд, И.И. Чернишева, С.Г. Гаврин, А.В. Кунин, А.Г. Назарян, Н.М. Шанский зарбулмасалу мақолҳоро ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ дохил мекунанд. Ба ақидаи онҳо, дохил кардани зарбулмасалу мақол ба таркиби ибораҳои устувори фразеологӣ қобили қабул аст, зеро ҳамаи онҳо аломатҳои воҳидҳои фразеологиро соҳиб мебошанд.

Н.М. Шанский барои фаҳмонидани мафҳуми зарбулмасалу мақол чидду ҷаҳд кардааст. Ӯ чунин қайд кардааст: “Алоқаи воҳидҳои фразеологиро мувофиқи хусусияти ифодашавиашон ба ду гурӯҳ тақсими кардан мумкин аст. Гурӯҳи якум ибораҳои дар бар мегиранд, ки онҳо ифодакунандаи қолаби гуногуни ҳаёти мебошанд. Мақол гуфта он ибораҳои аз нав ба вучуд омадаеро меноманд, ки онҳо сазовори ягон пандҳои насихатомӯзу ибратбахш бошанд” [150, 31]. Инчунин ӯ қайд кардааст, ки “гурӯҳи дигари ибораҳо мавҷуданд, ки онҳо дорои маънои дақиқ ва насихатомӯз буда, ифодаи донишҳои халқӣ мебошанд” [150, 35]. Онҳоро муаллиф зарбулмасал номидааст.

Ҳамзамон ӯ қайд мекунад, ки маъноҳои иқтибосшуда бештар ба зарбулмасал хос аст. Аломатҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ ин маънои даркшаванда, ҷузъҳои устувор, истифода дар шакли тайёр ва мукамал ба шумор меравад. Агар ба зарбулмасалу мақол назар афканем, онҳо ба ҳамаи ин аломатҳо моликанд [150, 23].

Ю. Соколов мегӯяд: “Зарбулмасал ин ҳикмати мухтасарест, ки ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт мувофиқ омада, дар нутқ истифода мешавад”. Зарбулмасал ҳамеша ба шакли ҷумла меояд ва он мақсади дидактикӣ (насихатомезӣ) дорад [124, 41].

Н. Потенба мегӯяд: “Барои он ки ҷумла ё гуфтор зарбулмасал шавад, бояд аз соҳаҳои гуногун ҳаводисе дарёфт, ки намунаи мазкур маънои маҷозӣ гирад, танҳо дар он вақт он зарбулмасал мешавад” [108, 21].

В. Дал чунин мешуморад, ки дар фолклоршиносии муосир мафҳуми мақол нисбати зарбулмасал паҳнгардида нест. [42, 35]. Ин фикрро М. Соколов дастгирӣ карда мегӯяд, ки ифодаи “Чужими руками жар загребать” (*бо дасти бегона ош мепазад; Варить плов чужими руками; Аз қиссаи мардум саховат; Морро бо дасти дигаре гирифтанд; Ловить змею руками других; чужими руками жар загребать*) мақол аст, вале “Чужими руками жар загребать легко”; “Бо дасти дигарон ош пухтан осон” зарбулмасал ҳисобида мешавад. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки фарқи мақол аз зарбулмасал

дар он аст, ки агар мақол қисми масал бошад, зарбулмасал маънои томи маҷозӣ аст.

В. Соколов мегӯяд: “убить бобра” мақол аст, агар гӯем, ки “не убить бобра, не увидеть добра” аллақай зарбулмасал мешавад, яъне маънои томи маҷозӣ дорад [124, 63].

Дар забоншиносии тоҷик низ барои фарқ кардани зарбулмасалу мақол андешаҳо баён гаштаанд. Дар ин масъала муаллифон ба назарияи машҳури В. Дал такя мекунанд. Тадқиқотҳои Я. Калонтаров, А. Мирзоев, Н. Маъсумӣ, Ҳ. Мачидов, М. Фозилов аз ҳамин қабил ҳастанд.

Я.И. Калонтаров оид ба фарқи зарбулмасалу мақолҳо чунин гуфтааст: “Фарқи зарбулмасалу мақолҳо дар он зоҳир мегардад, ки мо таърихи пайдоиши якеро дарк карда метавонем ва дигареро наметавонем. Ғайр аз ин, зарбулмасалу мақолҳо аз якдигар бо шумораи калима ва робитаи онҳо, суҳанпардозӣ, сохтори синтаксисӣ ва ғайраҳо фарқ мекунанд. Мақолҳо бо ҳамаи хусусиятҳои нишондодашудае, ки то замони мо омадаанд, назар ба зарбулмасалҳо дар санъати нутқи бадеӣ камтар истифода бурда мешаванд. Дар мақолҳо, чун қоида, маънои аслии мафҳум нишон дода мешаванд, муқоиса дар онҳо кам аст. Дар онҳо дар ҷойи аввал мазмуни аслии калима меистад [197, 212].

Аз забоншиносони тоҷик ақидаи ба фразеология мансуб донишмандони зарбулмасалу мақол ва афоризмҳоро забоншинос Ҳ. Ҷалилов дастгирӣ карда гуфта буд, ки яке аз хусусиятҳои онҳо дар вижагии маъноию услубии фразеологизмҳо зоҳир мегардад. Онҳо мафҳумро образнок баён менамоянд, зарбулмасалу мақолҳо низ дорои чунин хусусиятанд, бинобар он ин ду воҳиди адабию лингвистиро мансуби фразеологизмҳо бояд донист [76, 22]. Пажӯҳишгари асосии масъалаи мазкур дар забоншиносии тоҷик профессор Ҳ. Мачидов низ ҷонибдори ҳамин ақида мебошад.

Дар забоншиносии тоҷик бар муқобили дохил кардани зарбулмасалу мақолҳо ба таркиби ибораҳои фразеологӣ Ҳ. Мачидов баромадааст. Сабабашро ӯ чунин шарҳ медиҳад, ки зарбулмасалу мақолҳо дорои ҷумлаҳои

таркибӣ мебошанд. Чун ҷумлаҳои одӣ дар онҳо низ байни сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла алоқаи синтаксисӣ мавҷуд аст. Дар кори худ ӯ муносибати воҳидҳои фразеологиро бо илми паремиология нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, муаллиф оид ба наздик будани илми паремиология ба воҳидҳои маҷозии образнок ва устувор тақия карда, далели аз зарбулмасалу мақолҳо ё худ аз ҳикматҳои паремиологӣ ба вучуд омадани воҳидҳои фразеологиро инкор намекунад. Баъзе аз зарбулмасалу мақолҳо дар рафти ҷобачогузорӣ маънои гуногуни семантикӣ ва таркибии худро тағйир дода, воҳидҳои фразеологиро ба вучуд меоваранд. Зарбулмасалу мақолҳо хусусияти ҷудоғонаи худ, маънои таркибӣ-луғавии худро гум карда, ба категорияи воҳиди фразеологӣ мегузаранд. Масалан, зарбулмасалро муқоиса мекунем: “ҳаворо дида, ғӯза каш, обро дида, мӯза каш”, ки дар ин ҷо “обро дида, мӯза каш” бо шакли кӯтоҳи воҳиди фразеологӣ омадааст, яъне ин маънои “ба кӯрпаат нигоҳ карда, пой дароз кун”-ро дорад.

Ҳамин тавр, Ҳ. Маҷидов ба хулосаи зерин меояд: Сохти фразеологӣ аз маҷмуи бузурги воҳидҳои фразеологӣ иборат буда, инчунин дигар тағйироти онҳо дар алоқаи таркибӣ мавқеи муайянро дар қатори дигар сохти забонӣ молиқ аст [75, 6].

Дар забоншиносии тоҷик оид ба масъалаи зарбулмасалу мақолҳо олимони М. Фозилов, Р. Ғаффоров, Ҳ. Ҷалилов низ корҳои назаррас анҷом додаанд. Онҳо дар хусуси ба таркиби фразеологӣ дохил кардани зарбулмасалу мақолҳо баромад кардаанд. М. Фозилов зарбулмасалу мақолро ҳамчун гурӯҳи махсусе ба таркиби фразеологӣ дохил кардааст. Мисол: “ҳас каму ҷаҳон пок, “давои қурут - оби гарм”, “қайвонӣ бисёр шуд, деғу табак мурдор шуд”, “Дар коса бошад, ба қошук мебарояд”. М. Фозилов қайд мекунад: Зарбулмасалу мақолҳо бо воҳидҳои фразеологӣ алоқаи зич доранд. Он зарбулмасалу мақолҳо, ки маънои дарққунӣ доранду қисми таркибиашон доимӣ ва бетағйир мебошанд, бешубҳа, ба таркиби фразеологӣ дохил мешаванд [181, 267].

Р. Гаффоров қайд мекунад: “Ба ақидаи мо, агар мафҳуми фразеологӣ ба маънои васеаяш фаҳмида шавад, дар он сурат зарбулмасалу мақолҳо ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ дохил шуда метавонанд, чунонки онҳо дар нутқ дар шакли тайёр, вале аз нав сохташаванда истифода мешаванд” [38].

Профессор М.Н.Азимова зарбулмасалу мақолҳоро ба воҳидҳои фразеологии коммуникативӣ дохил намуда, ба намудҳои вобастагии компонентҳои онҳо диққати хоса додааст [3, 109]. Фарқи зарбулмасалу ибораҳои фразеологиро таъкид намуда, ӯ қайд менамояд, ки назар ба ибораҳои фразеологӣ зарбулмасалҳо бисёртар ҷумлаҳои мураккаб мешаванд. Дар контекст онҳо чун ҷумлаҳои мустақил ё ҷузъи ҷумлаи сода шуда меоянд [3, 84].

М. М. Раҷабова хусусиятҳои зарбулмасалу мақолҳоро тадқиқ намуда, онҳоро низ ба қатори воҳидҳои коммуникативӣ фразеологӣ дохил менамояд, ки онҳо дар шакли ҷумла истифода мешаванд. Инчунин ӯ хусусиятҳои синтаксисӣ ва морфологии онро тадқиқ намудааст [111, 12-13].

Ҳамин тариқ, зарбулмасалу мақолҳо таркиби устуворро доранд, маънои асосии онҳо фаҳмо мебошанд, дар ҳар маврид аз нав сохта намешаванд, дар нутқ дар шакли тайёр меоянд. Мо на маънои асосии онро, балки маънои маҷозии онро қабул мекунем. Ба воҳидҳои фразеологии коммуникативӣ иборасо дохил мешаванд, ки онҳо дар шакли ҷумлаҳо меоянд, ки ба ин хусусият зарбулмасалу мақолҳо соҳибанд.

Зарбулмасалҳо ифодаҳои устуворе мебошанд, ки аз ҷиҳати сохт ҷумла буда, кӯтоҳу муҷазу образнок ва ба тариқи панду насиҳат истифода бурда мешаванд.

Зарбулмасалу мақолҳои англисӣ объекти тадқиқоти чунин олимони рус гардидаанд: А.В. Кунин, Н.Н. Амосова, Ю. Соколов ва дигарон.

Дар забоншиносии тоҷик низ барои фарқ кардани зарбулмасал ва мақолҳо як қатор олимони ба монанди: Я. Калонтаров, А. Мирзоев, Н. Маъсумӣ, Ҳ. Мачидов, М. Фозилов кор кардаанд.

Оид ба катори воҳидҳои фразеологӣ дохил намудани зарбулмасалу мақолҳо ақидаҳои мухталиф мавҷуданд, зеро зарбулмасалу мақолҳо асосан дар намуди ҷумла меоянд ва воҳидҳои фразеологӣ низ метавонанд, соҳти ҷумларо дошта бошанд.

Зарбулмасал бо ҷумла ифода карда мешавад, аммо масал бошад, шакли нақли кӯтоҳ буда, одатан дар шакли назмӣ ифода карда мешавад. Масал асари бадеӣ мебошад. Зарбулмасал воҳиди фразеологӣ қисман ё пурра дарк кардани маъно буда, аз доираи ҷумлаҳои мураккаб берун намеояд. Умумияти зарбулмасалу масал – ин хусусияти насихатомез доштани онҳо мебошад.

Дар асл зарбулмасал як ҳикмати мухтасари халқист. Оид ба вожаи зарбулмасал ва мақол дар луғатҳои забони тоҷикӣ маълумоти аниқ кам мебошад. Бояд гуфт, ки паремиологҳои ҷаҳон зарбулмасал ва мақолҳоро дар як мафҳуми ягона муттаҳид менамоянд [55, 27].

Паремиологи машҳури тоҷик Б.Тилавов чунин гуфтааст: “Зарбулмасалу мақолҳо яке аз беҳтарин офаридаҳои халқ буда, ба худ диққати махсусро талаб менамоянд. Ин гавҳари бебаҳоест, ки бо гузашти вақт ба фалсафаи ниёгони мо ворид гашта саёқал ёфтааст” [136, 9].

Оид ба фарқи зарбулмасалу мақолҳо низ тадқиқотҳо дар асарҳои олимони гуногун дида шудааст ва забоншиносон ақидаҳои гуногунро дар зарбулмасал ва мақолҳо иброз доштаанд.

Дар луғати энциклопедии лингвистӣ (муҳаррири масъул В.Н.Яртсева) мо чунин таърифи зарбулмасалу мақолҳоро меёбем. Зарбулмасал – кӯтоҳ, дар нутқ устувор аст, чун қоида, иборати услубӣ муташаккил буда, хусусияти тарбиявӣ дорад, ки дар таҷрибаи чандинасраи халқ сабт шудааст, дорои шакли ҷумлаи комил мебошад. Зарбулмасалҳо маъноӣ асли ва маҷозӣ доранд ва онҳоро бо ҷумлаи озоди яктаркиба луғавӣ ба осонӣ муқоиса кардан мумкин аст. Ба зарбулмасалҳо мисли мақолҳо тағйирпазирӣ хос буда, дар муносибатҳои синонимӣ амал мекунанд, аз рӯйи принципи умумияти маъноӣ ба силсилаи мавзӯӣ муттаҳид мешаванд. Чун қоида, зарбулмасалҳо барои

тавлиди полисемия қодир нестанд ва масъалаи ба системаи фразеологӣ дохил кардани зарбулмасал ҳанӯз ҳал нашудааст [171, 389].

Мақол бошад, гуфтори кӯтоҳест, ки аксаран хусусияти тарбияткунанда дорад, ки бар хилофи зарбулмасал танҳо нақшаи асли дорад [171, 379].

1.3. Роҷеъ ба маънои зарбулмасалҳову мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Зарбулмасал ва мақол ин таърихан афзалиятнок, ифоданок, нишонгир, хеле кӯтоҳ, луғавӣ, аз лиҳози семантикӣ-грамматикӣ нисбатан масали устувори серталаб, дар образҳои равшан ифодакунандаи фикрҳои чамъбастшаванда, хирадмандӣ, муқоисаи асли, дар амали нутқ истехсолшаванда аз хотира дар намуди тайёр бо маънои муайян ва мутобиқан бо қонуниятҳои фолклор дар ҳолатҳо ва шартҳои мушаххаси таърихӣ-ҷуғрофӣ, чамъиятӣ-сиёсӣ, чамъиятӣ ва психологӣ ҳамчун аз рӯи мундариҷа ва шакл мебошад [134, 264-265].

Мазмуни зарбулмасалҳо мушаххас мебошанд, онҳо ҳаётро нисбат ба воқидҳои дигар пурратар инъикос мекунанд. Мавзуи асарҳои жанрҳои дигар (афсонаҳо, эпосҳо, сурудҳои таърихиву халқӣ) каму беш маҳдуд бошанд, лек мавзӯ ва муҳтавои зарбулмасалҳо бепоёнанд. Онҳо ба ҳамаи ҳодисаҳои воқеият муносибат ва равобит дошта, ҳаёт ва ҷаҳонбинии халқро бо тамоми гуногунии худ инъикос мекунанд, ақидаҳои рӯзмарра, иҷтимоӣ, фалсафӣ, динӣ, ахлоқӣ-маънавий, эстетикӣ одамонро баён менамоянд.

Дар зарбулмасалҳо мо маданият, урфу одатҳои халқро мебинем, чӣ будани неку бадро дарк намуда, ҳис мекунем, ки онҳо барои тарбияи шахсият воситаи оличаноб мебошанд [111, 78-79].

Зарбулмасалу мақолҳо ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоиро дар бар гирифта, мавзӯҳои гуногунро ифода мекунанд. Халқҳои мухталифи ҷаҳон, аз ҷумла тоҷикӣ англис ва рус зарбулмасалҳои хеле зиёд ва хуб доранд, ки дар нутқи ҳаррӯзаи мардум ба таври васеъ истифода мегарданд ва баъзеи онҳо тарҷумаи таҳтуллафзии якдигар мебошанд. Масалан:

First think, then speak.

Аввал андеша, баъд гуфтор.

Сначала подумай, а потом говори [193, 54].

Hear much, speak little.

Бисёр дону кам гӯй.

Знай больше, да говори меньше [193, 112].

Speech is silver, but silence is gold.

Агар гуфтан сим аст, хомӯшӣ зар аст.

Слово серебро, а молчание золото [193, 56].

Зарбулмасалу мақолҳо қариб ҳамаи чихатҳои ҳаёти ҷамъиятро дар бар мегиранд. Дар бораи сухану суханварӣ дар ҳамаи забонҳо зарбулмасалу мақолҳо зиёданд. Масалан:

An ox is taken by the horns and man by the tongue.

Бало ба одам аз забон аст [193, 97].

Saying and doing are two things.

Ган дигару кор дигар [193, 125].

Be swift to hear, slow to speak.

Сад бор шунаву як бор гӯй [193, 218].

Дар зарбулмасалу мақолҳо ҳаёти иқтисодӣ низ ҷойи худро ишғол намудааст. Якчанд зарбулмасалҳоро бо ифодаи шароити иқтисодӣ дида метавонем. Масалан:

A bird in the hand is worse two in the bush [194, 5].

Зарбулмасали мазкур маънои онро дорад, ки “Як чумчуки дардастбуда беҳ аз дутои дарбуттабуда” мебошад.

Enough is as good as a feast [193, 85].

Андоза ниғаҳ дор, ки андоза нақӯст,

Ҳам лоиқи душман асту ҳам лоиқи дӯст [193, 86].

Money takes money.

Зар сӯи зар кашад [193, 161].

Дар ҳама давру замон иқтисодиёт дар зиндагии инсонҳо мавқеи муҳим дорад, инсоният доимо меҳонад, ки шароити иқтисодиаш дар дараҷаи хуб

бошад ва барои ноил шудан ба он то қадри имкон кӯшиш ба харч медиҳад, ки ҳамаи он дар зарбулмасалҳо аз давраҳои қадим инъикос гаштаанд.

Шакли аввалини зарбулмасал ва мақолҳо ба монанди ҷумлаҳои кӯтоҳи пандомез, ки дар онҳо ақида, мушоҳида ва хулосаҳои ҳодисаҳои гуногуни зиндагии ҳаррӯза ифода ёфтаанд, ба зуҳур омадаанд [183, 5].

Ҳар давр зарбулмасал ва мақолҳои хос ба вучуд меоварад. Бо мурури замон ин чакидаҳо табақа-табақа болои ҳам шуда, як ганчинаи пурбаҳоеро фароҳам меоваранд, ки ҳар як табақаи ин ганчина аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар зарбулмасал ва мақолҳо ақидаю ҷаҳонбинии офарандагони онҳо инъикос меёбад. Азбаски макон, замон ва ҳаёти маишӣ ва иҷтимоии одамон бо расидани замони дигар тағйир меёбад, нуқтаи назари онҳо ҳам нисбат ба ҳаёт дигар мегардад. Аз ин ҷост, ки зарбулмасал ва мақолҳое ба вучуд меоянд, ки онҳо аз зарбулмасал ва мақолҳои замони гузашта тафовут доранд, ҳатто чунин зарбулмасал ва мақолҳое офарида мешаванд, ки онҳо аз ҷиҳати ақида ва ғоя ба зарбулмасал ва мақолҳои замони гузашта муқобиланд.

Сабаби дигари гуногун будани онҳо дар он аст, ки ақидаи ҳуди офарандагони зарбулмасалу мақолҳо мухталиф аст. Табиист, ки ба ҳамон як ҳодисаю воқеа аҳли илму дониш, арбобони дину сиёсат ва ғайра ба тарзи худ муносибат мекунанд ва он гуногунии ғоявӣ боиси ба вучуд омадани зарбулмасал ва мақолҳои мухталифмаъно мегардад.

Агар мазмуни зарбулмасал ва мақолҳои китобӣ ва ё даҳонии форсу тоҷик аз назар гузаронида шавад, ба назар мерасад, ки дар онҳо воқеа ва ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти гузаштаи мардумони Мовароннаҳру Хуросон, Эрон ва ғайра акс ёфтаанд, ки ин барои омӯхтани таърихи он халқҳо аҳаммияти хеле калон дорад. Аз ин рӯ, зарбулмасал ва мақолҳо воқеаномаҳои хеле муҳимме мебошанд, ки дар онҳо дар давоми садсолаҳо аксари ҳодисаҳои ҷамъияти инсонӣ сабт ёфтаанд. Онҳо инчунин инъикоскунандаи мафкура, савия, ҷаҳонбинии мардумони давраҳои гузаштаанд [183, 6].

Азбаски зарбулмасал ва мақолҳо аз жанрҳои мустақили адабиёти бадеӣ ҳастанд, онҳо дорои ҳамаи хусусиятҳои каломи бадеӣ буда, маҳз бо

хушоҳангӣ, равонӣ ва мазмуни баланд дар хотири одамон нақш баста, аз даҳон ба даҳон гузашта боиси дарозумрӣ мегарданд.

Мафҳуми “мақол” номуайян аст, ба маъние, ки ӯ сохти гуногуни сермаъно ва типҳои гуногуни устуворе дорад. Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ байни зарбулмасал ва мақол фарқи калон дида намешавад, яъне он худуде, ки дар забони тоҷикӣ ҳаст, он дар забони англисӣ нест.

Дар забони англисӣ онҳоро “proverb” мегӯянд ва ҳамчун ҷумлаи мустақили маҷозӣ ҳисоб мекунанд.

Барои дуруст муайян намудани асл ва ҳақиқати зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ, пеш аз ҳама, ҳудудии воқеии онҳоро бояд муайян намуд. Бидуни ин ҳар коре, ки оид ба зарбулмасал ва мақолҳо карда мешавад, сарбаста гашта, ҳалли дурусти он номумкин мегардад. Аз ин рӯ, дар баъзе аз қорҳои илмӣ оид ба зарбулмасал ва мақолҳо бе ҳеҷ як асос калимаҳои мураккаб, ибораҳои гуногун, ташбеҳот, ҳикам, (ҳикмат), ҳадис, ривоят ва амсоли инҳоро зарбулмасал ва мақол шуморида доманаи онҳоро васеъ намудаанд. Ногуфта намонад, ки доманаи зарбулмасал ва мақолҳои забони тоҷикӣ ҳамзамон маҳдуд набуда, онҳо хусусиятҳои хоси сермаъноӣ ва морфологию сохти синтаксисии ба худ мувофиқ доранд.

Пеш аз ҳама, қатори зарбулмасалу мақолҳо ибораҳои рехта – фразеологизмҳо ва ибораҳои озодона на чун воҳиди калони бадеӣ, балки чун воҳиди лексикӣ ҷудо кардан зарур аст.

Калимаҳои сода ва мураккабро ба қатори зарбулмасал ва мақол даровардан низ саҳв аст. Аз қабилӣ “гургоштӣ, шутургурба” (масали форсӣ).

Ташбеҳоте, ки ба воситаи калимаҳои “чун, монанд, мисл” сохта мешаванд, низ зарбулмасал ва мақол намебошанд: “мисли дарё, мисли дастаи гул, чун фалак”.

Ҳикматҳои зерин низ зарбулмасалу мақол набуда, балки тамсилоти забонзадаи умумигашта мебошанд: - *Рӯбоҳро гуфтаанд: Гувоҳат кист? – Гуфт: - Думам;*

- Шутурмурғро гуфтаанд: Бор бардор! – Гуфт: Ман мурғам. – Гуфтаанд: Бипар! Гуфт: Ман шутурам;

- Рӯбохро гуфтанд: Пӯстинпӯшӣ? Гуфт: Он чи пӯшидаам ба ман бигузored;

- Гургро хостанд пандаш диҳанд. Гуфт: Сарам деҳ, гала рафт! (“Махзан-ул-фавоид”)

Чумлаҳои муқаррарии забонзадшуда инчунин зарбулмасал ва мақол нестанд:

Аҷаб, аҷаб, ки туро дӯстон омад.

Карам намову фуруд о, ки хона хонаи туст;

Гӯйи мушкил ва агар нагӯйи мушкилтар моро ба хайру шуморо ба саломат расонад.

Ҳар гуна нафрин ва дуои неку бад ҳам зарбулмасалу мақол намешавад:

Умрат дароз бод, ки ин ҳам ганимат аст;

Маро ба хайри ту умед нест, шарм мерасонд!

Садақа додан радди балост;

Қадам расид бало нарасад;

Зар маталаб, дуо талаб магар дуо тилло нест? (“Матлаъ-ул-улум”).

Ҳар гуна тарғибу ҳадис ва ривояту фикрҳои сӯфиёна низ зарбулмасалу мақол намешаванд:

Ҳукми ҳоким қабул бояд кард; Кори тақдир ба тадбир рост наояд. (“Махзан-ул-фавоид”)

Ҳаққи подшоҳӣ баробари ҳаққи сағир. (зарбулмасал ва мақол дар асарҳои С.Айнӣ).

Инчунин баъзе зарбулмасал ва мақолҳои, ки солҳои охир дар асоси қолабҳои анъанавӣ ва табдили маънии зарбулмасалу мақолҳои маъмул эҷод шудаанд, аз сабаби сустии мазмун ва бадеияти онҳо ба қатори зарбулмасал ва мақолҳо дохил намешаванд:

Аввал кор, баъд бозор (дар қолаби “Аввал хеш, баъд дарвеш”) [203, 20];

Аввал салом, баъд таом (дар қолаби “Аввал таом, баъд калом”) [203, 20];

Доири баъзе аз мисолҳое, ки мо онро дар қатори зарбулмасал ва мақолҳо ҷой додем, гуфтанием, ки онҳо як фикри томро ифода карда, забонзади умумӣ гаштаанд, ин аст, ки онҳо ба зарбулмасал ва мақолҳо аз ҷиҳати шакл, сохт ва мазмун наздик буда, чун воситаи тасвирӣ-бадеӣ барои таъсирнок шудани нутқ ва ё матн хизмат мерасонанд.

Боз якчанд хусусиятҳои хоси ҷудогонаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикиро метавон қайд кард, ки онҳоро олимони муқаррар кардаанд:

Калимаҳои серистеъмоли зарбулмасал ва мақолҳои забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, калимаҳои мебошанд, ки бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯзаи инсон алоқа доранд. Хусусан, калимаҳои ифодакунандаи ҷаҳонбинии оммаи меҳнатқаш. Ҳангоме ки зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикиро мутолиа мекунем, мазмун ва мундариҷаи ғоявӣ, фасоҳат, салосат ва латофати забони онҳо моро ба ваҷҳ наоварда наметавонад:

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад, агар хоре бувад, гулдаста гардад [203, 49].

* * *

Ёр аҳл аст, кор саҳл аст [203, 91]

* * *

Ганҷи беранҷ надидааст касе,

Гули бехор начидааст касе [203, 61].

* * *

Заҳми синон бар тан асту заҳми сухан бар ҷон аст [203, 96].

* * *

Аз бад – касофат, аз нек – шарофат [203, 23].

Ин гуна зарбулмасалҳо ғояҳои далерӣ, меҳнатдӯстӣ, рафоқат, ватандӯстӣ, адолатхоҳӣ ва амсоли инҳоро басо сода, зебо ва дилписанд ифода кардаанд, ки бо шунидан дар хотири кас нақш мебанданд.

Маъно ва ғояи бисёр зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ хусусияти умумиинсонӣ дошта, дар байни халқҳо муштарак мебошанд ва муродифҳои гуногуне пайдо намуда, васеъ интишор ёфтаанд:

Чӯянда – ёбанда [203, 227].

Шунидан кай бувад монанди дидан [203, 198].

Гов бо гӯшту одам бо либос [203, 63].

Офтобро бо доман пӯшида намешавад [203, 114].

Моргазида аз ресмони ало метарсад [203, 123].

Аз ҳама кор нимакор [203, 34].

Чоҳкан зери чоҳ [203, 192].

Пӯшида нест, ки танзими образҳои зарбулмасал ва мақолҳо, мавзуъ ва мазмуну мундариҷаи ғоявии онҳо бо ҳаёти иҷтимоӣ-таърихӣ, маишат, муҳити зисту зиндагонӣ, касбу кор, кайфияти рӯҳӣ, маданияти халқе, ки онро эҷод намудааст, зич алоқаманд аст. Барои исботи ин фикр якчанд мисолҳо меорем. Масалан, шароити махсуси кӯҳистони кишвари тоҷикон сабаби ба вучуд омадани мақоли зерин шудааст:

Ангур ало шуд, дарё бало шуд (киноя аз обхезиҳои тобистон) [203, 36].

Ё шаҳри азим ё кӯҳи баланд [203, 92].

Тут дар мушт, пӯстин дар пушт [203, 175].

Дар вақти гули кавар, яхро шикастӣ ба тавар [203, 71].

Нобаробарии иҷтимоӣ, зиддияти антогонестии табақаҳои аҳоли, зулму ситаме, ки дар ҷамъияти синфӣ ҷой доштанд, мазмуни зарбулмасалҳои зайлро ташкил додаанд:

Зог чаими зогро намекобад [192, 155].

Гадо - душмани гадо [192, 106].

Замона бо ту насозад, ту бо замона бисоз [192, 150].

Кӣ канад ҷон, кӣ хурад нон [192, 166]?

Киҳо кашанд ҷавру ҷафо, киҳо кунанд кайфу сафо [192, 166].

Хислати илму маърифатдӯстии тоҷикон дар зарбулмасалҳои зерин акс ёфтааст:

Илм дар хурдӣ - нақш бар санг [203, 99].

Як китоби хуб беҳ аз як хазинаи бузург [203, 203].

Илм бе баҳс не, мол бе тиҷорат, мулк бе сиёсат [203, 99].

Зарбулмасалҳои “Дард - дигар, ачал - дигар”, “Аз нӯҳ гузашт аз кӯҳ гузашт”, “Дар чилааш чароғ надидааст” - ақида ва урфу одатҳои қадимаи мардуми тоҷикро ифода мекунанд, ки заминаи аслии пайдоиши худро гум кардаанд.

Як миқдор зарбулмасалҳои тоҷикӣ дар танқиди ақидаҳои динӣ ва аҳкоми дин гуфта шудаанд:

Агар хоҳӣ оламро битозӣ,

Муриди шайх шав, ё ноиби қозӣ [203, 22].

* * *

Панҷ вақт намоз тарк не,

Ҳарому ҳариш фарқ не [203, 147].

* * *

Бо умеди Довуд шудем,

Аз гушнагӣ мурдем [203, 54].

Зарбулмасалҳои зайл аз ҷиҳати мазмун маъноҳои чуқури фалсафиро мефаҳмонанд:

Дастӣ одамизод – гул [203, 77].

Одам гавҳари ноёб аст [203, 139].

Одам агар хоҳад кӯҳро зада талқон мекунад [203, 139].

Эҳтиёткорӣ гарави саломатӣ [203, 200].

То шамол набошад, шохи дарахт намечунбад [203, 174].

Дар байни мардуми тоҷик аз ҳаёти деҳқонон чунин зарбулмасалҳо ба вучуд омада, маъмул ва машҳур гардидаанд:

Вақти гули хор, хоҳ кору хоҳ макор [203, 55].

Камкор дар ҳама кор [203, 105].

Савр бе сабр не, ҷавзо бедарав [203, 157].

Буз агар хирман мекӯфт, ҳоҷати барзагов набуд [203, 57].

Мазмун ва образҳои зарбулмасалҳои зайл ба ҳаёти чорводорон алоқа доранд:

Подабон бисёр шавад, подаро гург мехӯрад (муродиф “кадбону ду шавад зувола вайрон шавад”) [203, 150];

Буза танаиш хорад нони чӯпонро мехӯрад [203, 57].

Аз шафтолу бог накун, аз буз мол [203, 33].

Гӯсолае, ки аз пода дур шуд, гург мехӯрад [203, 67].

Давидани гӯсола то каҳдон [203, 69].

Соҳаи хунармандию косибӣ, ки дар гузашта дар ҳаёти мардуми тоҷик нақши муҳим бозӣ мекард, сабаби ба вучуд омадани як қисми зарбулмасалҳои тоҷикӣ гардидааст:

Зара заргар медонад [203, 95].

Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд [203, 145].

Оҳану пӯлод чун аз кӯра меояд бурун [203, 145].

В-он яке шамшер гардад, дигаре як наъли хар [203, 99].

Наққош нақши сонӣ беҳтар кашад зи аввал [203, 131].

Кулол бо мундӣ об мехӯрад [203, 110].

Лекин бо ин маъно, мазмун ва мундариҷаи ғоявии зарбулмасалҳоро маҳдуд фаҳмидан дуруст нест. Онҳо ба воситаи образҳои воқеӣ ва муайян, ки аз ҳаёт, муҳит, машғулият, соҳаҳои гуногуни касбу кори оммаи меҳнаткаш гирифта шудаанд, мазмуну маъноҳои чуқури ҷамъбасткунандаи маишӣ, иҷтимоӣ, фалсафиро касб мекунанд ва ҳамчун афкори умумии ҷамъиятӣ эътибори калон доранд.

Зарбулмасал ва мақолҳои халқҳои гуногун новобаста аз қавмият, чандгунаи таърихӣ-ҷуғрофӣ ба ҳар ҳол тасвирҳои дорад, ки ба ҳамдигар шабеҳ ё наздиканд. Новобаста аз маводи забон зарбулмасалу мақолҳо ба андозаи калон ба ҳамдигар монанд мебошанд ва танҳо тасвирҳои тағйирёбанда ва ҳолатҳои мушаххасро нишон медиҳанд, ки нисбат ба зарбулмасал ва мақолҳо инвариант аст [103, 20].

Дар Англия маллоҳон дар баҳр, шикорчиён дар шикор, деҳқонон дар саҳро, ошпазон дар ошхона ва дар байни халқи тоҷик бошад, фурушандагон дар бозор, кулолгарон дар танӯрҳо, сохтмончиён дар сохтмон, ошпазон дар

сари дег, чӯпонон дар кӯҳсор ва ба ҳар касе ки ба зудӣ фармон додан, огоҳӣ, таҳдид, маломат гуфтан лозим буд, медонист, чӣ тавр комбинатсияҳои возеҳи калимаҳо, истиораҳои рангорангеро, ки ба шароити фаъолиятшон алоқаманданд, пайдо кунад. Ин ибораю ташбеҳҳо, ки тахайюли шунавандагонро ба вучуд меоварданд, ба луғати касбии онҳо дохил мешуданд. Баъдан, баъзе аз ин ибораҳо маънои васеътар пайдо карда, ба ҳолатҳои шабеҳ дар муҳити дигар, аксар вақт ҳазломезона (бо шӯҳӣ) истифода мешуданд. Ҳамин тариқ, дар ҳар даври замон соҳаҳои касбу кори гуногун ба суханон ва ибораҳои худро истифода мебаранд, ки онҳо тадриҷан ба забони адабӣ, ибораҳои равшану пурмазмун дохил шуда, моликияти умум мегарданд.

ХУЛОСАИ БОБИ ЯКУМ

Зарбулмасал ва мақолҳо дар ҳар даври замонҳои гуногуни таърихӣ ва дар байни табақаҳои гуногуни аҳоли пайдо шуда, ҳазинаи забони санъати халқиро ифода мекунанд. Онҳо сабабҳои зиёди пайдоиш доранд, аз ин лиҳоз, тарафҳои гуногуни ҳаёти инсонро инъикос менамоянд. Баробари тараққиёти замон забон ҳам инкишоф меёбад ва зарбулмасалу мақол, афоризмҳои нав вобаста ба макон, замон, ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии халқҳо ба вучуд меоянд.

Мавзӯ ва муҳтавои зарбулмасал ва мақолҳои халқҳои тоҷик ва англис табиист, ки тартиботи ҷаҳонии иҷтимоӣ ва соҳаҳои мухталифи халқро инъикос менамоянд. Тамоми халқҳои ҷаҳон, аз ҷумла тоҷикону англисҳо онҳоро пурсамар истифода мебаранд. Дар аксари ҳолатҳо дар зарбулмасалҳо ҳангоми баёни мақсади гӯянда киноя вучуд дорад, ки образи предмет бо воситаи тавсиф, ишора ва бо дигар воситаҳои услубӣ инъикос гардидаанд. Дар забоншиносии англисӣ байни зарбулмасал ва мақол хат ё сарҳади аниқ кашида нашудааст. Аз ин сабаб, дар фарҳангҳои зарбулмасалҳои англисӣ мақолу ибораҳои рехта низ ҷойгузин гардида, дар як доира шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Тасдиқи инро дар гуфтори зерин дида метавонем: “Х. Г. Корогли дар мақолаи худ навиштааст, ки ягон шоири классики форсу тоҷик нест, ки

дар ашъораш зарбулмасал истифода набурда бошад. Аксари шоирон зарбулмасалу мақолҳоро ба риштаи назм кашидаанд ва дар ҳамон шакле, ки халқ истифода мекунад, овардаанд” [Бегматова 2016, с.5-6]. Шоирону нависандагони муосир низ ин амалро дар пайравии классикон давом дода истодаанд. Масалан:

Аз мукофоти амал ғофил машав,
Гандум аз гандум бирӯяд, чав зи чав (Чалолиддин Румӣ)

Аз имрӯз коре ба фардо намон,
Чӣ донӣ, ки фардо чӣ гардад замон? (Абулқосим Фирдавӣ)

Зи дил ишқи покат чӣ сон меравад?

Ба шир омадаст он, ба чон меравад (Аминчон Шукӯҳӣ)

Доир ба мансубияти зарбулмасалу мақолҳо ба воҳидҳои фразеологӣ олимон – забоншиносони ватаниву хориҷӣ андешаҳои гуногун доранд.

Хуллас, мо низ дар кори таҳқиқотии худ, дар пайравии профессор М.Н.Азимова дохил намудани зарбулмасалу мақолҳоро ба воҳидҳои коммуникативӣ дастгирӣ менамоем.

Ҳар як зарбулмасалу мақоле, ки эҷод карда мешавад, ҳақиқати ҳоли замон ва ақоиди офарандагони онҳоро инъикос мекунад.

Тазаккур бояд дод, ки зарбулмасалу мақолҳо ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъият, аз ҷумла тарбия, илмомӯзӣ, сулҳу осоиш, иқтисодиёт, сиёсат ва амсоли онҳоро дарбар гирифта, дар ҳаёти ҳамаҷузъаи мо аҳаммияти махсус доранд. Ҷараёни ба вучуд омадани зарбулмасалу мақолҳо гуногун буда, онҳо баъзан аз як забон ба забони дигар мазмунан (аз рӯи мазмун) ворид мегарданд. Аз ҷониби дигар, баъзе гуфтори бузургон ба зарбулмасал ва мақол табдил ёфтааст.

Ҳамин тавр, донишмандони зарбулмасалу мақолҳо барои амиқтар дарк намудани маъно ва истифодаи бамавқеи он дар нутқ кӯмак расонида, дар таъмини ҳусни баён чун яке аз омилҳои муҳим мусоидат менамояд.

БОБИ II. СОХТОРИ МОРФОЛОГИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

2.1. Мавқеи исм ва сифат дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Морфология – яке аз қисмати грамматика мебошад, ки гурӯҳҳои грамматикӣ калимаҳо - ҳиссаҳои нутқ, категорияҳои грамматикӣ онҳоро меомӯзад. Дар маркази омӯзиши он калима бо хусусиятҳои грамматикӣ ҷойгир гаштааст. Калима воҳиди луғавӣ ва грамматикӣ мебошад: чун воҳиди луғавӣ – ин системаи мафҳумҳои луғавӣ ва ҳамчун воҳиди грамматикӣ бошад, системаи ҳамаи шаклҳо ва мафҳумҳои грамматикӣ он мебошад [106, 23].

Хусусиятҳои морфологии зарбулмасалу мақолҳо хеле кам мавриди таҳлилу тадқиқи махсуси паремиологҳо қарор гирифтааст. Зарбулмасалу мақолҳо сохтори махсуси грамматикӣ доранд, ки онҳоро аз дигар жанрҳои фолклор фарқ мекунанд. Пеш аз ҳама, зарбулмасалу мақолҳо аз рӯи сохтори худ ҷумла мебошанд. Ҷумла чун воҳиди иттилоотӣ имкониятҳои коммуникативӣ сохториро дорост. Фарқи ҷумла аз зарбулмасал дар он аст, ки зарбулмасал назар ба ҷумла маҳдудтар мебошад. М.М.Рачабова қайд мекунад, ки зарбулмасал ва мақол ба ҳамаи нишонаҳои ҷумла ҷавобгӯӣ буда, хусусиятҳои синтаксисӣ морфологиро дорад [111, 12]. Сохтори грамматикӣ зарбулмасалу мақолҳо ба сохтори морфологӣ ва синтаксисӣ ҷудо мешаванд.

Дар диссертатсияи номзодии худ М.М.Рачабова низ қайд менамояд, ки дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ба сифати компонентҳои (ҷузъи) асосӣ қариб ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқ меоянд ва истифодаи ҳар яки онҳо хусусияти худро дорад. Мо тасмим гирифтаем, ки таҳлили худро аз исм оғоз намоем.

Таҳлили сохтори морфологии зарбулмасалу мақолҳоро аз зарбулмасалу мақолҳои англисӣ оғоз менамоем. Маводҳои фактологӣ собит менамояд, ки

кариб дар ҳамаи онҳо чунин ҳиссаҳои нутқ, ба монанди исм, сифат, феъл, шумора ва дигар ҳиссаҳои номустакили нутқ истифода гардидаанд.

Забони зарбулмасалҳо аз **исм** хеле бой мебошад. Ин бесабаб нест, зеро ки исм предметро дар маънои васеаш ифода мекунад. Дар зарбулмасалҳо предмет қобилияти бозёфтани маънои чамъбастшударо дорад. Дар зарбулмасалҳо исмҳое, ки ифодакунандаи предмети аниқ, дорои аналогия, муносибат ва алоқаи махсус ҳастанд, хеле васеъ истифода мешаванд. Мисол:

A beggar can never be bankrupt [193, 123].

Silence gives consent [193 221].

Аввал баҳор, охир хазон [203, 19].

Асп дар ҳаво тохтан [193, 88].

Гурги гурусна аз чӯпон наметарсад [193, 131].

Дузд аз сояи худ метарсад [193, 150].

Бадбин ҳама ҷо лоиқи нафрин бошад [203, 41].

Дар мисолҳои овардашудаи англисӣ “*a beggar*” ва “*silence*” исм буда, яқумаш исми конкрет ва дуюмаш исми абстракт мебошад. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ бошад, “баҳор”, “хазон”, “асп”, “гург”, “дузд” ва “бадбин” исмҳои ҷинси танҳо мебошанд.

Дар ҳар ду забони муқоисашаванда исмҳои конкрет ва маънӣ гурӯҳи махсусро ташкил мекунанд. Чӣ хеле ки маълум аст, исмҳои конкрет инсон, предметҳои олами ҳастиро ифода менамоянд.

Bad workman quarrels with his tools [193, 170].

Fish begins to stink at the head [193, 190].

Fire and water have no mercy [193, 205].

Паширо дар ҳаво наъл мезананд [203, 148].

Шӯрбо - шӯру гӯшт – бенамак [203, 192].

То тавонӣ мӯрчаро озор мадеҳ [II, 173].

Исмҳои конкрет шумурдашаванда буда, миқдори онҳо бо адад низ таъин карда мешаванд: *Рӯзгор ба ҳафт шутур бор [203, 155].*

A man is known by the company he keeps [193, 60].

Дар зарбулмасали мазкур “*a man*” исми чинси конкретро ифода мекунад.

Дар зарбулмасали “*A bird may be known by its song [193, 209].*” бошад, “*a bird*” исми чинси конкрет мебошад.

Дар маводи чамъовардаи мо зарбулмасал ва мақолҳое дучор мешаванд, дар онҳо исмҳои маънӣ низ истифода шудаанд. Бояд қайд кард, ки исмҳои маънӣ шаклу сохти аниқ надоранд. Онҳоро дидан ва шуморидан имконнопазир аст, чунин намуди исмҳо танҳо ҳис карда мешаванд. Мисолҳои мазкурро бо истифодаи исми маънӣ таҳлил менамоем:

Curiosity killed a cat [194, 24].

Envy shoots at others and wounds herself [194, 27].

Fortune favours the brave [194, 32].

Honesty is the best policy [194, 40].

Дар мисолҳои боло “*curiosity, envy, fortune, honesty*” исмҳои маънӣ мебошанд, ки аломати предметҳоро номбар намудааст.

Дар забони тоҷикӣ низ исмҳои маънӣ мафҳумҳои амал, аломат ва ҳолатро номбар мекунад. Онҳо бештар аз сифат, феъл, исм ва сифати феълӣ ба воситаи пасвандҳо – ӣ (- гӣ) хеле зиёд ба назар мерасад:

Саргарангӣ аз муваффақиятҳо [203, 173].

Некӣ куну ба об парто [203, 132].

Гиля аз рӯи даркорӣ [203, 63]

Илм равшанӣ аст, **нодонӣ** – торикӣ [203, 99].

Зӯрӣ қолаб надорад [203, 98].

Роҳат агар ҷӯӣ, аз ранҷ матарс [203, 154].

Хоҳӣ **шарафу бузургворӣ**, бикӯш ба ҳиммате, ки дорӣ [203, 186].

Дар баробари истифодаи гаштани исмҳои чинс дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ, инчунин исмҳои хосро низ дучор шудан имконнопазир аст. Исми хосе, ки ба инсонҳо хосанд, тадричан дар зарбулмасалҳо ҷиҳати умумигаштаро мегиранд [106, 47]. Исми хос ба шахс, предметҳо ва ҳодисаю воқеаҳои алоҳидаи ҳаётӣ мансубанд:

Since Adam was a boy [194, 58].

Every Jack has its Jill [194, 28].

When Queen Anne was alive [194, 75].

Аз ҳикмат ба Луқмон дам назан [203, 35].

Дастархони Алибою обрӯи Валибой [203, 77].

Лаби Ширин ба коми Хисрав, ранҷи беҳуда мекашад Фарҳод [203, 113].

Лағад ба гӯри Ҳотам задан [203, 113].

Мӯр дар хонаи худ ҳукми Сулаймон дорад [203, 127].

Эшмат мераваду Тошмат меояд [203, 200].

Дар мисолҳои овардашудаи болоии англисӣ “Adam”, “Jack”, “Jill” ва “Anne” ва дар мисолҳои тоҷикӣ “Луқмон”, “Алибой”, “Валибой”, “Ширин”, “Хисрав”, “Фарҳод”, “Ҳотам”, “Эшмат” ва “Тошмат” исмҳои хос мебошанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ истифодаи исми нисбат ба забони англисӣ зиёд ба мушоҳида мерасад.

Дар қатори исмҳои хос бо истифодаи номҳои ба инсон тааллуқдошта, исми бо номҳои ба ғайриинсонӣ низ дучор мешаванд. Мисол:

*Man proposes but **God** disposes [193, 222].*

Devil can quote Scripture for his purpose [193, 132].

Ҳочаи Хизро ёд кунам беҳтар буд [193, 126].

*Некӣ куну ба **Дачла** андоз, **Эзид** ба биёбонат диҳад боз [193, 198].*

Дар зарбулмасалҳои боло “God” ном ба Худо “Devil” ном ба шайтон ва “Scripture” китоби динии Муқаддас маҳсуб шуда, дар мисолҳои тоҷикӣ “Хизр” характери мифологияи мусалмонӣ, “Дачла” номи дарё ва “Эзид” номи Худо мебошанд.

Қобили қайд аст, ки исмҳои хос дар зарбулмасалҳо барои ифодаи маънои умумгашта истифода бурда мешавад. Маънои умумгашта маъное, ки ба ягон гурӯҳи махсуси исми тааллуқ дорад.

Дар зарбулмасалҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ предмет (исм) он вақт маънои умумгаштаро мегирад, ки агар он хусусиятҳои коллективона – чамбандии ҳамон як предметро дар худ дошта бошад.

А.Н.Мартинова қайд мекунад, ки маънои умумигаштаро дар зарбулмасалҳо дарёфттан мумкин аст, зеро “фикру андешаҳои хусусият ва муносибатҳои инсонӣ, ки дар зарбулмасалҳо ҷой доранд, дар образҳои мушаххас, ки аз ҳаёти воқеӣ гирифта шудаанд, ифода ёфтаанд [201, 7].”

Дар забонҳои муқоисашаванда исм дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳҳои лексикӣ-грамматикии зерин ҷудо мешавад: 1) исмҳои шахс ва ғайришахс, 2) исмҳои ҷинс ва хос, 3) исмҳои ҷомеъ, исмҳои конкрет ва абстракт. Ҳамаи ин гурӯҳҳо бо ҳам алоқаманд буда, хусусиятҳои умумӣ ҳам доранд ва ба яке аз гурӯҳҳо дохил шудани гурӯҳи дигар мумкин аст. Масалан, исмҳои конкрет, исмҳои шахсу ғайришахс, исмҳои хосу ҷинс ва исмҳои ҷомеъро дарбар мегиранд. Дар баробари ин гурӯҳҳои лексикӣ-грамматикии мазкур бо хусусиятҳои хос аз якдигар фарқ мекунанд.

Исмҳои шахс ва ғайришахс аз ҷиҳати маъно, қабули шаклҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мувофиқати хабар бо онҳо аз ҳам фарқ мекунанд [33, 61].

Begger on horseback [193, 249].

Children and fulls tell the truth [193, 127].

Men are best loved further off [193, 151].

Паҳлавон аз серҳунари метарсад [203, 148].

Зан – шарикӣ зиндагӣ ва ёри дармондагӣ [203, 95].

Имсол ки соли гандум аст, духтар ки моли мардум аст [203, 100].

Хомӯшӣ забони донишмандон аст [203, 184].

Дар зарбулмасалҳои боло “*begger*”, “*children*”, “*men*”, “*паҳлавон*”, “*зан*”, “*ёр*”, “*духтар*”, “*мардум*” ва “*донишмандон*” исмҳои шахс мебошанд.

Pour oil on the fire [193, 100].

Scornful dogs will eat dirty pudding [193, 234].

Rub salt into somebody’s wound [193, 91].

Қандро бо душман хӯру захро бо дӯст [203, 209].

Элак - баҳонаю дидор – ганимат [203, 200].

Хонаи пуришиаро санг бас аст [203, 185].

Оби дарё бо лақидани саг ҳаром мешавад [203, 137].

Дар зарбулмасалҳои мазкур калимаҳои ишоранамуда исмҳои чинс маҳсуб мешаванд. Аз мушоҳида маълум мешавад, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса исмҳои чинс хеле фаровон истифода мешаванд.

Таҳлили зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса имконият медиҳад, ки гурӯҳҳои асосии семантикии исмҳоро ҷудо намоем: а) маъноӣ хешутаборӣ; б) маъноӣ зоонимӣ; в) маъноӣ фитонимӣ; г) маъноӣ соматизмӣ.

Ифодаи маъноӣ хешутабории одамонро дар зарбулмасалу мақолҳо дар мисолҳои зикршуда дида метавонем:

A good wife makes a good husband [203, 9].

Like father, like son [203, 47].

Children are poor men's riches [203, 23].

A miserly father makes a prodigal son [203, 11].

He that has no children knows not what love is [203, 37].

Аз падари беҳунар, чӣ меомӯзад писар [193, 75]?

Духтар чӣ гуна? Модар намуна [193, 153].

Ба ҷанҷоли зану шавҳар остонаи хона механдад [193, 105].

Дар зарбулмасалҳои боло “wife, husband”, “father, son”, “children, men”, “father, son” ва “he, children” ва “падари писар”, “духтару модар”, “зану шавҳар” ифодакунандаи маъноӣ хешутаборӣ мебошанд ва ин гуна зарбулмасалҳо маъноӣ умумгаштаи хешутабории наздик ва дурро ифода мекунанд.

Зоонимҳо калимаҳое мебошанд, ки олами ҳайвонотро ифода мекунанд. Дар забони зарбулмасал ин маъно, ки дарбаргирандаи номи ҳайвонот мебошад, хеле фасеҳ мебошад ва онҳоро дар зарбулмасалҳо дидан мумкин аст. Дар зарбулмасалу мақолҳо зоонимҳо хислати инсонро муайян намуда, маъноӣ умумшударо мефаҳмонанд, ки он аз ҳисоби маъноӣ коннотативии мусбат ва манфӣ ба миён меояд. Маъноӣ умумигашта аз ҳисоби муқоисаи

образноки предмет ва ҳодисаи ҳақиқӣ бо намояндагони олами ҳайвонот дар асоси хислатҳои умум ба миён меояд. “Дар зарбулмасалҳо маънои умумиашта бо ёрии муқоиса, шакли образию конкрет, ифодаҳои гуногуни умумшудаи фалсафӣ ва хулосаҳоро қабул мекунад”[67, 88].

A cat in gloves catch no mice [194, 6].

Dogs that put up many hares kill none [194, 25].

You can not teach old dogs new tricks [194, 76].

To set the wolf to keep the sheep [194, 71].

The best fish swim near the bottom [194, 60].

One chick keeps a hen busy [194, 55].

Бо гург думба мехӯраду бо чӯпон гиря мекунад [193, 78].

Аз байзаи зог бачаи товус набарояд [193, 60].

Арзанро гунҷишк мехӯрад, калтакро бедона [193, 86].

Ба гапи нағз мор ҳам аз хонааш мебарояд [193, 91].

Дар зарбулмасалу мақолҳои дар боло ифодаёфта калимаҳои “*cat* ва *mice*”, “*dogs* ва *hares*”, “*dogs*”, “*wolf* ва *sheep*”, “*fish*” “*chick* ва *hen*” ва дар зарбулмасалҳои забони тоҷикӣ “*гург*”, “*зог* ва *товус*”, “*гунҷишк* ва *бедона*” ва “*мор*” ба зоонимҳо дохил мешаванд. Луғати зоонимҳо дар таркиби зарбулмасалҳо бағоят назаррас мебошад. Онҳо маънои умумиашта дошта, муносибату рафтори инсонро дар образи ҳайвоноту парандаҳо нишон медиҳанд.

Фитонимҳо калимаҳое мебошанд, ки рустаниҳо, олами набототро номбар мекунанд ва онҳо низ дар зарбулмасалҳо дучор мешаванд:

He that would eat the fruit must climb the tree [194, 39].

Little strokes fell great oaks [194, 47].

A tree is known by its fruits [194, 12].

Forbidden fruit is sweet [194, 31].

Аз гандуми насия коҳи нақд беҳтар аст [193, 64].

Аз гунҷишк тарсӣ, арзан накор [193, 65].

Боғи бахил гул намекунад [193, 113].

Калимаҳои “tree”, “oaks” “tree” ва “fruits” ва “fruit” ва “коҳ”, “арзан”, “гул” исмҳо буда, ба олами рустаниҳо тааллуқ доранд.

Соматизмҳо барои ба маъно шаклдиҳӣ иштирок мекунанд. Онҳо исмҳои мебошанд, ки узви баданро номбар мекунанд ва онҳо низ дар зарбулмасалу мақолҳо дучор шуда метавонанд. Масалан:

Far from eye, far from heart [194, 30].

Give every man thy ear, but few thy voice [194, 32].

A fool’s tongue runs before his wit [194, 7].

Keep your mouth shut and your ears open [194, 45].

A sound mind in a sound body [194, 12].

Lies have short legs [194, 46].

Аз дастам корамро гир, аз даҳонам нонамро [193, 67].

Аз дида (чаши) дур, аз дил дур [193, 68].

Ақл дар салла не, дар калла [193, 83].

Бало ба одам аз забон аст [193, 97].

Дар мисолҳои номбаршуда “eye ва heart”, “ear”, “tongue”, “mouth ва ear”, “body” ва “legs” ва “дастам ва даҳонам”, “дида ва дил”, “калла”, “забон” номҳои узви бадан буда, ба луғати соматикӣ зарбулмасалҳо дохил мешаванд. Дар зарбулмасалҳои болоӣ хислатҳои инсонӣ тавассути узви бадан нишон дода шудааст.

Ба мушоҳида мерасад, ки соматизмҳо бо мақсади насихатомезӣ, пандомезӣ ва маслиҳатдиҳӣ дар муқоиса ё муболиғагузорӣ истифода мешаванд. Масалан: “mouth shut, eye open” ва ғайра, ки дар мисолҳои зерин дида метавонем:

Keep your mouth shut and your eye open [194, 45].

Better be the head of a dog than the tail of lion [194, 20].

Better one – eyed than stone – blind [194, 20].

Аз дида (чаши) дур, аз дил дур [193, 68].

Ақл дар салла не, дар калла аст [193, 83].

Даст кор мекунаду чаши метарсад [193, 145].

Зарбулмасалу мақолхое ҳастанд, ки дар онҳо соматизмҳо низ ба худ маънои умумигаштаи образнокиро мегирад:

*Too much knowledge makes the **head bald** [194, 72].*

*If you cannot bite, never show your **teeth** [194, 42].*

***Four eyes** see more than two [194, 32].*

Дасту пулдор дароз [193, 144].

Даҳони нӯшида – сад тилло [193, 146].

Забон дар даҳон посбони сар аст [193, 158].

Ҳамин тариқ, таҳлили 1000 зарбулмасалу мақолҳои дар картотекаи мо буда, нишон дод, ки исм барои ифодаи муносибат – маънои зоонимӣ аз ҳама зиёд истифода бурда мешавад, ки аз 1000 адад зарбулмасалҳои ҷамъоварда, дар 119 зарбулмасал луғати зоонимӣ дучор мешавад, ки аз 100% - 11.9% ташкил медиҳад. Маводи фактологӣ аз он шаҳодат медиҳад, аз 400 зарбулмасалу мақоли ҷамъовардаи тоҷикӣ бисёртар ифодаи маънои зоонимҳо ва соматизмҳо назаррас мебошад.

Ҷадвали 1

Истифодаи ифодаи маъно дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Маъноҳо	Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ
Маънои хешутаборӣ	15 – 1,5%	12 – 1,2%
Маънои зоонимӣ	119 – 11,9%	45 – 4,5%
Маънои фитонимӣ	31 – 3,1%	9 – 0,9%
Маънои соматизмӣ	73 – 7,3%	28 – 2,8%
Дигар маъноҳо (дар умум)	762 – 76,2% (аз 1000 зарбулмасал)	306 - 30,6% (аз 400 зарбулмасал)

Қобили тазаккур аст, ки дар забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ исм шакли падежӣ надорад. Исми дар сарчашмаҳои грамматикӣ забони англисӣ муосир мавҷуд будани ду шакли падежиро зикр мекунад:

падежи умумӣ (the common case) ва падежи соҳибӣ (the possessive case) [161, 31].

Падежи умумӣ маънои умумӣ ва номуайяно дорад. Исм дар падежи соҳибӣ дар ҷумла метавонад якчанд вазифахоро дошта бошад ва тариқи синтаксисӣ бо ёрии тартиби калима ва пешояндҳо муайян мегардад [161, 31].

Dogs that put up many hares none [194, 25].

Hunger is the best sauce [194, 41].

Cheek brings success [194, 23].

Money has no smell [194, 50].

Дар зарбулмасалҳои боло “*dogs*”, “*hunger*”, “*cheek*”, “*money*” исмҳои чинс буда, бо падежи умумӣ ифода шудаанд. Аз мушоҳидаи мисолҳои ҷамънамуда маълум мешавад, ки падежи умумӣ дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ хеле фаровон истифода бурда мешавад.

Падежи соҳибӣ дар забони англисии муосир ҳамчун “Possessive case” ва дар забони англисии куҳан чун “Genitive case” муаррифӣ карда мешавад [161, 32]. Муносибати соҳибӣ тавассути пасванди “- ‘s” ифода карда мешавад ва ин ҳам дар зарбулмасалу мақолҳо дида мешавад. Масалан:

What is got over the devil’s back is spent under his belly [194, 74].

A fool’s tongue runs before his wit [194, 7].

To put a spoke in somebody’s wheel [194, 70].

To wash one’s dirty linen in public [194, 71].

Дар зарбулмасалҳои боло “*devil’s back*”, “*a fool’s tongue*”, “*somebody’s wheel*” ва “*one’s dirty linen*”, исмҳои “*devil*”, “*fool*”, “*somebody*” ва “*one*” морфемаи “-s” қабул кардаанд, ки онҳо ба соҳибият далолат доранд. Бояд зикр кард, ки морфемаи “-s”-и забони англисӣ, асосан, бо исмҳои ифодакунандаи предметҳои ҷондор истифода мегардад. Маълум аст, ки барои ифодаи соҳибият бо исми бечон пешоянди “of” истифода мешавад ва мо онро дар зарбулмасалҳои зерин дида метавонем:

Diligence is the mother of success [194, 25].

Diseases are the interests of pleasures [194, 25].

Дар мисолҳои овардашуда “*success*” ва “*pleasures*” исми чинси абстракти бечон буда, соҳибиятро дорад ва бо пешоянди “*of*” ифода шудааст: “*mother of success*” ва “*interests of pleasures*”.

Категорияи шумораи исм дар ҳарду забон аломати барҷастаи грамматикест, ки онро аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунонад. Шаклҳои шумораи танҳову ҷамъи исм, ки ифодаи грамматикӣ ин категория мебошанд, ба гурӯҳҳои гуногуни исм мансубият доранд [115, 57].

Тазаккур бояд дод, ки дар забони англисӣ исм дорои ду шакли шумора мебошад: шумораи танҳо, ки он морфемаи сифрӣ дорад ва шумораи ҷамъ, ки он тавассути морфемаи “-s”, (“-es”) ифода шудааст, ки онро морфемаи ҷойивазкунӣ номидааст.

Зарбулмасалҳоро бо истифодаи исмҳои танҳо хеле зиёд дучор шудан мумкин аст:

The camel going to seek horns lost his ears [194, 61].

The pot calls the kettle black [194, 64].

A fly in the ointment [194, 7].

Дар ин ҷо “*camel*”, “*pot*”, “*kettle*”, “*fly*” исмҳо дар шумораи танҳо мебошанд.

Дар мисолҳои зерин “*zeal*”, “*truth*”, “*fiction*” исмҳои маънӣ буда, дар шумораи танҳо омадаанд.

Zeal without knowledge is a runaway horse [194, 77].

Truth is stranger than fiction [194, 72].

Истифодаи шакли ҷамъи исмҳо дар зарбулмасалҳои поён дида мешавад, ки дар онҳо исмҳо дар шакли ҷамъ “*actions, words, cats, tales, barkers, biters*” истифода шудаанд:

Action speaks louder than words [194, 13].

All cats are grey in the dark [194, 14].

To tell tales out of school [194, 71].

Great barkers are no biters [194, 33].

Истифодаи морфемаи “-es”, дар исмҳои зарбулмасалҳои зерин ба чашм мерасад, ки морфемаи мазкур низ ифодакунандаи шакли чамъи исм махсуб меёбад:

All asses wag their ears [194, 14].

A good name is better than riches [194, 9].

Дар зарбулмасали якум “ass” ва дар зарбулмасали дуюм “rich” исмҳои мебошанд, ки шакли чамъашон бо морфемаи чамъсози “-es” сохта шудааст.

Дар забони тоҷикӣ аломатҳои грамматикӣ шумораи чамъи исм пасвандҳои чамъбандии “– ҳо” ва “– он” ба шумор мераванд. Аммо тарзҳои чамъбандии арабиро, ки ба воситаи таркиби луғавии забони арабӣ ба забони тоҷикӣ дохил шуда, моҳияти грамматикӣ худро ҳам дар шакли чамъи солим ва ҳам дар шакли чамъи шикаста нигоҳ доштаанд, аз эътибор соқит кардан мумкин нест, ин шаклҳо ва маънии онҳо тақозо мекунад, ки мавқеи онҳо дар забони тоҷикӣ муайян карда шавад.

Мусаллам аст, ки дар грамматикаи забони тоҷикӣ исмҳои ба ҷондоруу бечон тақсим мекунад ва меъёри асосии ин тақсимотро дар истифодаи пасвандҳои чамъбандии “– ҳо” ва “– он” ба қалам медиҳанд. Тақсимои мазкур дар адабиёти классикӣ, алалхусус дар давраи аввали он исмҳои ҷондор бо пасванди “– он” чамъ бафта мешуданд, вале вазъият дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ комилан тағйир ёфт ва ҳамаи исмҳои бо пасванди “– ҳо” чамъбандӣ карда мешаванд [115, 56]. Дар зарбулмасалу мақолҳои суффикси “– он” назаррас мебошад, чунки зарбулмасалҳои ба исмҳои ҷондор, яъне ба халқ равона карда шудааст ва маънои он ба ҳамагон дар умум гуфта шудааст, ки мо онҳоро дар мисолҳои поён мушоҳида карда метавонем:

Аз хубон – шарофат, аз бадон – касофат [192, 149].

Забони мурғонро мурғон медонанд [192, 149].

Рӯйсурхон чӣ донанд ранги зард? [203, 157].

Танга ба назари тангчашимон мисли доираи фалак менамояд [203, 157].

Хомӯшӣ забони донишмандон аст [203, 184].

Дар ин чо “хубон, бадон, мургон, рӯйсурхон, тангчаимон ва донишмандон” исмҳои ҷондори шакли чамъ буда, шакли танҳои онҳо “хуб, бад, мурғ, рӯйсурх, тангчаим ва донишманд” мебошанд.

Умед муъҷизаҳо меоварад [203, 157].

Гӯсолаҳо то гов шаванд, ҷигарҳо хун шаванд [203, 67].

Дар зарбулмасалҳои боло “муъҷизаҳо, гӯсолаҳо ва ҷигарҳо” шакли чамъи исм буда, бо пасванди “–ҳо” чамъбандӣ карда шудаанд, ки “муъҷиза” исми маънӣ, “гӯсола” ва “ҷигар” бошад, исми чинс мебошанд.

Шакли чамъи арабиро низ дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ аҳён –аҳён дучор шудан мумкин аст. Масалан:

Фош шудани асрор аз ҷониби аҳли маишарат аст [203, 179].

Дар зарбулмасали боло “асрор” шакли чамъи арабӣ бо калимаи тоҷикии “сирҳо” ҳаммаъно мебошад.

Қарз кардану хайрот кардан хуб нест [203, 179].

Дар ин зарбулмасал низ шакли чамъи арабӣ исми маънии “хайрот” мебошад.

Дар забони тоҷикӣ таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шакли чамъи исмҳо бо пасванди “–он” назар ба дигар пасвандҳои чамъбандӣ хеле назаррас мебошад.

Мусаллам аст, ки исм дар ҳарду забон вазифаҳои синтаксисии мубтадо ва пуркунанда истифода бурда мешаванд. Дар зарбулмасалҳову мақолҳо мо мубтадорро низ дарёфт намудем:

- исм дар вазифаи мубтадо:

Cobbler should stick to his last [193, 118].

Walls have ears [193, 147].

Тарбияи бад диҳад гаму дард [203, 168].

Шириназбонӣ - калиди амонӣ [203, 197].

Дар зарбулмасалҳои зикршуда “cobbler”, “walls”, “тарбия” ва “шириназбонӣ” мубтадо буда, бо исми ифода ёфтаанд.

- исм дар вазифаи пуркунанда:

Keep your tongue within your teeth [193 157].

Бачаро кор фармою аз пасаш дав [203, 48].

Ба боимҷони бад офат намерасад [203, 40].

Дар мисолҳои мазкури англисӣ “*tongue*” ва “*teeth*” пуркунанда буда, дар мисолҳои тоҷикӣ низ бошад, “*бачаро*” (киро?) пуркунандаи бевосита ва “*ба боимҷон*” (ба чӣ?) пуркунандаи бавосита маҳсуб мешаванд.

Бо тақия ба маводи ҷамъовардашуда ба ҳулосае омадем, ки исми ҳиссаи калонтарини нутқ буда, бе истифодаи он зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ имконнопазир аст. Барои исми истифодабарии калимаҳои решагӣ хос аст:

Man can die but once [193, 185].

Tree is known by its fruit [193, 187].

Одам калон ки шуд, дарду ғамаш зиёд шуд [203, 141].

Пойи мору шири мурғу нони мулло кас надид [203, 150].

Дар зарбулмасалу мақолҳои то давраи шуравӣ пасвандҳои “- он, - ҳо” фаровон истифода мешуд. Бояд гуфт, ки пасванди “- он” нисбати пасванди “- ҳо”, новобаста аз он ки исми ҷондор аст ё бечон, фаровонтар буд, зеро истифодаи пасванди “- он” барои давраи ибтидоии забони тоҷикӣ хос буд ва аксари зарбулмасалҳо, асосан, ба мо аз давраҳои қадим омада расидаанд.

Ҳамин тариқ, исми дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ яке аз ҳиссаҳои калонтарини нутқ маҳсуб ёфта, дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса фаровон ба назар мерасад. Аз мушоҳидаҳо ба чунин ҳулосае омадем, ки исми ҷинсу маънӣ ва исми дар шакли танҳо хеле зиёд дучор мешаванд. Инчунин, исми дар зарбулмасалу мақолҳо барои ифодаи муносибатҳои гуногун истифода мешавад: а) муносибати хешутаборӣ; б) муносибати зоонимӣ; в) муносибати фитонимӣ; г) муносибати соматизмӣ. Дар забони тоҷикӣ низ мисли забони англисӣ категория, исми хос ва ҷинс, шакл (аслӣ ва нисбӣ) ва функсияҳо (вазифаҳо) монанд мебошанд. Фарқ дар забонҳои муқоисашаванда дар он аст, ки падеж дар забони тоҷикӣ дида намешавад.

Сифат. Хиссаи дигари калонтарин дар сохтори морфологии забонҳои мавриди муқоиса сифат мебошад. Сифат дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аломат ва ҷигунагии предметро мефаҳмонад. Аломатҳои хоси он одатан дар дохили ибора равшан зоҳир мегардад. Дар зарбулмасалҳо сифат ба шакли васеъ истифода шудааст, чунонки маълум аст, он ба аломати предмет далолат мекунад. Сифат дорои хусусиятҳои зерин мебошад: семантикаи махсус; дараҷаҳои муқоиса; вандҳои махсуси калимасоз; ба вазифаҳои муайянкунанда ва хабар дар ҷумла [35, 87]. Аз рӯйи маъно сифатҳои забони англисӣ ба сифатҳои аслий ва нисбӣ ҷудо мешаванд.

One good turn deserves another [193, 209].

Забони сурхам сари сабзамро хӯрд [193, 151].

Дар мисолҳои боло “good” ва “сурх” ва “сабз” сифат буда, дар дохили ибора истифода шудаанд.

Хусусиятҳои сифатро дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда низ мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан:

Семантикаи махсус: исм агар предметро ифода кунад, сифат аломат, хусусияти семантикаи ҷише ё шахсеро ба ҷише ё шахсе мефаҳмонад:

*Many **good** cow has a **bad** calf [193, 78].*

***Hungry** man is an **angry** man [193, 94].*

Замин **сер**, одам **сер** [203, 94].

*Саги **зунда** бошу шери **мурда** набош [203, 158].*

Аз ҷиҳати маъно ва аломатҳои морфологӣ сифат дар забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: аслий ва нисбӣ. Сифати аслий аломат, хусусият ва ҷигунагии предмету ҳодисаҳоро бевосита ифода менамояд. Сифатҳои аслиро калимаҳои решагӣ ташкил медиҳанд [35, 87]. Сифатҳои аслий (Qualitative adjectives) ба хусусиятҳои ҳаҷм, шакл, ранг ва ғайра ишора карда, соҳиби дараҷа шуда метавонанд [161, 81]. Истифодаи онҳо дар зарбулмасалҳои мазкур дида мешавад:

Dumb dogs are dangerous [193, 59].

An empty sack cannot stand upright [193, 244].

The early bird catches the worm [193, 101].

Good health is above wealth [193, 181].

Black hen lays a white egg [193, 66].

Love is blind [193, 166].

Дар зарбулмасалҳои боло вожаҳои “*dumb, dangerous, empty, early, good, black, blind*” сифатҳои аслии мебошанд.

Ба себи сурху дӯстиши душман бовар накун [203, 46].

Душманро хурд машумор [203, 87].

Дар мисоли аввал аломати предмет – “*себ*” ба воситаи сифати аслии “*сурх*” ифода ёфтааст ва дар мисоли дуюм “*хурд*” сифати аслии мебошад.

Дар зарбулмасалҳо сифатҳои нисбӣ одатан ба сифатҳои аслии табдил меёбанд, ки хоси забони зарбулмасалҳо мебошад. Дар ин бора В.В.Виноградов чунин гуфтааст: “Худуди грамматикӣ байни сифатҳои аслии ва нисбӣ хеле серҳаракат ва шартан мебошад. Дар ҳамаи сифатҳои нисбӣ тобиши аслии дида мешаванд, ки он маънои мустақили онҳоро босуръат ошкор менамояд ва ташаккул медиҳад” [23, 176].

Сифатҳои нисбӣ (Relative adjectives) ба аломате далолат мекунанд, ки он муносибати предметро ба предмети дигар нишон медиҳад [161, 82]. Сифатҳои нисбӣ аломат, хосият ва ҷигунагии предмету ҳодисаҳоро аз рӯи муносибати доштаи онҳо ба предмете ё ҳодисае ифода менамояд. Дар забони англисӣ онҳо бо морфемаи “*en*” сохта мешаванд. Дар мақолҳои зерин “*open*” ва “*drunken*” сифатҳои нисбӣ мебошанд.

An open door may tempt a saint [194, 16].

Drunken days have all their tomorrow [194, 26].

Burnt child dread the fire [194, 26].

Шӯрбо шӯру гӯшт бенамак [203, 199].

Дурӯғи маслиҳатомез беҳ аз ростии фитнаангез [203, 86].

Мисоли якум “*шӯр*” сифати аслии ва “*бенамак*” сифати нисбӣ мебошанд. Оид ба мисоли дуюм бошад, “*маслиҳатомез*” ва “*фитнаангез*” сифатҳои нисбӣ мебошанд.

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ на танҳо истифодаи сифатҳои асливу нисбӣ, балки дараҷаҳои низ дарёфтани мумкин аст.

Грамматистони англис, аз он ҷумла М. А. Ганшина мавҷудияти ду дараҷаи сифатро қайд намудааст: дараҷаи қиёсӣ (the comparative degree) ва дараҷаи олии (the superlative degree) ва сифате, ки хусусияти одии калимаҳоро ба дараҷа ифода мекунад, дараҷаи одии сифат номида мешавад [161, 82]. Сифати дараҷаҳои одию қиёсӣ дар зарбулмасалҳои муқоисашаванда нисбат ба дараҷаи олии сифат назаррастар мебошад. Инак, дар поён якчанд мисолҳоро бо истифодаи дараҷаҳои сифат дар зарбулмасалҳо дидан мумкин аст. Мисол:

Good clothes open all doors [194, 33].

Great boast, small roast [194, 33].

Дидори дӯст ширин аст [194, 80].

Дер шудан беҳтар аз дурӯғ шудан аст [203, 80].

Калимаҳои “good”, “great” ва “small” дар зарбулмасалҳои боло сифатҳои аслиӣ буда, дар шакли дараҷаи одӣ буда, дорои морфемаи сифрӣ мебошанд. Дар мисоли аввали тоҷикӣ “ширин” дараҷаи одии сифат ва “беҳтар” дар зарбулмасали дуҷумла дараҷаи қиёсии сифатро дорад.

Дараҷаи баробар доштани сифатҳои одии забони англисӣ бо пайвандаки “as...as” ифода карда мешавад. Масалан:

As innocent as a babe unborn [194, 17].

As sure as a bug in a rug [194, 17].

Истифодаи шакли дараҷаи қиёсиро низ дар зарбулмасалҳои ҳарду забон дида метавонем:

From bad to worse [194, 32].

Easier said than done [194, 27].

Doing is better than saying [194, 25].

Дар зарбулмасали аввал ду сифат дида мешавад, ки яке “bad” дар шакли дараҷаи одӣ ва дуҷумлаш “worse” дар шакли дараҷаи қиёсӣ аст, ки дар он решаи сифат куллан тағйир ёфтааст, яъне “bad” ба “worse” мубаддал

гаштааст, ки ин мерос аз забони қадимии англисист. Шаклҳои категориалии чунин навъи сифатхоро бояд дар хотир нигоҳ дошт, мисли *good – better – best; bad – worse – worst*;

Дар мисоли дуюм “*easier*” сифати аслии дар шакли дараҷаи қиёсӣ омадааст ва он тавассути морфемаи “-*er*” сохта шудааст. Дар зарбулмасали сеюм бошад, “*better*” дар шакли дараҷаи қиёсӣ омада, решааш аз сифати аслии “*good*” мебошад.

Душмани хонагӣ бадтар аз душмани берунӣ [203, 87].

Ёри бад бадтар бувад аз мори бад [203, 91].

Инсон ба коре, ки манъ карда шудааст, ҳаристар мешавад [203, 100].

Дар мисоли аввал “*бадтар*” шакли дараҷаи қиёсии сифат, дар мисоли дуюм “*бад*” шакли дараҷаи одии сифат ва “*бадтар*” шакли дараҷаи қиёсӣ ва дар зарбулмасали сеюм бошад, “*ҳаристар*” низ дараҷаи қиёсии сифат доранд.

Дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса шакли дараҷаи олий авлотарин будани аломати предметро нисбат ба аломати дигар предметҳо номбар менамояд. Шакли дараҷаи олий тавассути морфемаи “- *est*” ва дар забони тоҷикӣ ба воситаи морфемаи “- *ин*” сохта мешавад, лекин дар баъзе ҳолатҳо решаи сифат куллан тағйир меёбад. Зарбулмасалҳои вомехӯранд, ки дар онҳо ду сифат истифода шудаанд:

Empty vessels make the greatest sound [194, 27].

Дар ин мисол ду сифат “*empty*” сифати дараҷаи одӣ ва “*greatest*” сифати аслии дараҷаи олий буда, дуюмин тавассути морфемаи “*est*” сохта шудааст.

Cheapest is the dearest [194, 23].

Сифатҳои “*cheapest, dearest*” дар ин зарбулмасал низ шакли дараҷаи олий доранд.

Дар ин ду мақоли зерин “*best*” ва “*worst*” шакли дараҷаи олий доранд, ки дар он решаи сифатҳо тағйир ёфтааст.

East or West home is best [193, 120].

The cobbler's wife is the worst shod [193, 116].

Маводҳои тадқиқотӣ собит менамоянд, ки дар зарбулмасалҳо сифати дараҷаи олиро дучор шудан мумкин аст ва инро дар мисолҳои зерин дида мебароем:

Адаб беҳтарини ганҷ аст [203, 23].

Аз зарбулмасалҳои ҷамъоварда маълум мешавад, ки истифодаи дараҷаи одии сифат дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ хеле фаровон мебошанд. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ барои ифодаи дараҷаи олии зиёдтар калимаи “беҳтарин” ва барои дараҷаи қиёсӣ “беҳтар” ва “бадтар” зиёд дучор мешаванд.

Дар натиҷаи таҳлили зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ якҷанд гурӯҳҳои семантикии сифатро, ки маънои умумигаштаи ҷанбаҳои онро ифода мекунанд, ҷудо кардан мумкин аст:

1. Аломати ранг;

*Every bean has its **black** [194, 27].*

*Every dark cloud has a **silver** lining [194, 28].*

*Every **white** has its **black** and every sweet has its sour [194, 29].*

*You cannot wash charcoal **white** [194, 76].*

*Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ, бо дег шинӣ - **сиёҳ** [193, 115].*

*Поёни шаби **сияҳ сафед** аст [193, 202].*

2. Аломати ҳаҷм:

*Little chips light **great** fires [193, 47].*

Little knowledge is a dangerous thing [194, 47].

Long absent, soon forgotten [194, 48].

Small rain lays great dust [194, 58].

*Бачат **калонтар** шавад, таъвишаи **зиёдтар** мешавад [193, 104].*

*Ғани **бисёр** ба хар бор [193, 126].*

3. Аломати физиологӣ:

*An **idle** brain is the devil's workshop [194, 16].*

*Better **one** – eyed than stone – **blind** [194, 20].*

Blind men can judge no colours [194, 22].

Hungry bellies have no ears [194, 41].

A sound mind in a sound body [194, 12].

Дар тани солим, ақли солим [193, 223].

4. Аломати синнусолӣ:

An old dog barks not in vain [194, 16].

As innocent as a babe unborn [194, 17].

As old as the hill [194, 17].

As the old cock crows, so does the young [194, 18].

Гови нур кунчора хоб мебинад [193, 132].

5. Аломати ақлӣ:

If the things were to be done twice all would be wise [194, 42].

It is a silly fish, that is caught twice, with the same bait [194, 44].

Душмани доно баландат мекунад,

Бар заминат мезанад дӯсти нодон [193, 69].

6. Аломати хислатҳо:

A lazy sheep thinks its woop heavy [194, 10].

A shy cat makes a proud mouse [194, 12].

Зани хубу фармонраву порсо

Кунад марди дарвеш (фақир)-ро подшоҳ [193, 160].

Дарахти качро алов рост мекунад, одами качро – гӯр [193, 137].

7. Аломати этикӣ:

Good masters make good servant [194, 33].

Меҳмон азиз аст то ба се рӯз [193, 187].

8. Аломати чамбиятӣ:

One law for the rich, and another for the poor [194, 55].

Гови бешир овози баланд дорад [193, 128].

Хуллас, истифодабарии сифати асли ба зарбулмасалҳои англисиву тоҷикӣ бештар хос аст, зеро онҳо, асосан ба ҳайси тасвир ва муайян намудани аломат ва хусусияти предмет меоянд, сифати нисбӣ бошад, камтар

ба назар мерасанд. Дар ин ҷо ҳам қисми зиёди сифатҳоро калимаҳои решагӣ ташкил медиҳанд. Таҳлили муқоисавии сифат дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон дод, ки дар картотекаҳои ҷамъовардаи мо аз 500 зарбулмасал - сифатҳои аслий 155 – 15,5% (англисӣ), 203 – 20,3% (тоҷикӣ) ва сифатҳои нисбӣ бошанд 21 – 2,1% (англисӣ) ва 87 – 8,7% (тоҷикӣ)-ро ташкил менамоянд. Сифатҳо дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон маънои умумиғаштаи зеринро доранд: аломати ранг, ҳаҷм, физиологӣ, синнусолӣ, ақлӣ, ҳислатҳо, этикӣ ва ҷамъиятӣ. Истифодаи ҳар се дараҷаҳои сифатро дар зарбулмасалҳо ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дарёфтани мумкин аст. Боиси зикр аст, ки агар дар забони англисӣ дараҷаи оддӣ сифат зиёдтар ба назар расад, дар забони тоҷикӣ ҳам дараҷаи одӣ ва ҳам дараҷаи қиёсӣ мавриди истифода қарор ғаштаанд ва дар ҳар ду забон дараҷаи олӣ кам ба назар мерасад.

Ҷадвали 2

Намуди сифат	Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ
Сифати аслий	155 – 15,5%	203 – 20,3%
Сифат нисбӣ	21 – 2,1%	87 – 8,7%
Ҷамагӣ:	аз 500 зарбулмасал	аз 500 зарбулмасал

2.2. Мавқеи ҷонишинҳо дар системаи зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Ҷонишинҳо. Ҷонишинҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз ҷиҳати миқдор аз дигар ҳиссаҳои номии нутқ камтар бошанд ҳам, дар нутқ серистеъмоланд. Онҳо дар ҷумла мисли дигар гурӯҳи калимаҳо ҷойи мушаххас доранд. Ҷонишинҳои забонҳои мавриди муқоиса аломатҳои морфологӣ надоранд ва аз ин рӯ, онҳоро аз рӯи сохтшон ба гурӯҳи муайян ҷудо кардан душвор аст.

Ҷонишинҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ асосан аз рӯи маъно тасниф мешаванд, албатта, дар ин маврид калимасозии онҳо ба эътибор гирифта мешавад. Ҷонишин ҳамчун ҳиссаи номии нутқ хусусияти унвонӣ дорад, вале

бар хилофи исму сифат ҳодисаҳои сермаъноӣ, омонимӣ, синонимӣ, антонимӣ ба калимаҳои ҷонишинӣ хос нест [35, 113].

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҷонишинҳо асосан дар намуди шахсӣ дар шакли танҳову чамъ, ишоратӣ, саволӣ ва соҳибӣ истифода бурда мешаванд.

Дар зарбулмасалу мақолҳо ҷонишинҳо мисли исм фаровон истифода бурда мешаванд, зеро дар ҷумла онҳо, одатан ба ҷойи исм кор фармуда мешаванд. Онҳо мавҷудияти зинда, предмет, пайдоиш, миқдорро ишора мекунанд, лекин онҳоро номбар намекунанд. Грамматистони англисзабон, аз он ҷумла Е. Гордон ҷонишинҳоро ба ду гурӯҳи калон ҷудо мекунанд:

1. Ҷонишини исмӣ (субстантивӣ)
2. Ҷонишини сифатӣ (адъективӣ) [162, 57]

Ҷонишинҳои шахсӣ ба предмети ҳам шахс ва ҳам ғайришахс далолат менамоянд. Дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон ҷонишини шахсӣ шахси мушаххаси гӯянда ё мусоҳибро нишон намедихад, балки дар умум ва ба таври абстрактӣ ягон шахсро нишон медиҳад. Таҳлили зарбулмасалҳои чамъовардаи мо, ки дар таркиби худ ҷонишин доранд, нишон медиҳад, ки ҷонишинҳои шахсӣ дар зарбулмасалу мақолҳо гӯянда ва шунавандаи аниқро номбар намекунанд, танҳо ба шахси умумӣ ва нисбат ба ягон шахс ишора мекунанд. Ҷонишинҳои шахсӣ дар байни ҷонишинҳо мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Маводҳои чамъоварда собит карданд, ки дар зарбулмасалу мақолҳо ҷонишинҳои шахсӣ зиёд дучор мешаванд ва мо онҳоро дар зарбулмасалҳои зерин дида метавонем:

He is a fool that forgets himself [194, 35].

He is not poor that has little, but he that desires much [194, 36].

We never know the value of water till the well is dry [194, 73].

We soon believe what we desire [194, 73].

It is never too late to learn [194, 44].

They are hand and glove [194, 65].

The best fish smells when they are three days old [194, 61].

When children stand quiet, they have done some harm [194, 74].

You cannot judge a tree by its bark [194, 76].

If you sell the cow you sell her milk too [194, 42].

Score twice before you cut once [194, 57].

Дар зарбулмасалҳои мазкур “*he, we, it, they, you, I*” ҷонишинҳои шахсӣ буда, дар шакли сеюми шумораи танҳо “*he*”, дар шакли дуёми шумораи чамъ “*we, they*” ва ҷонишинҳои шахсии шумораи танҳо “*it, you, I*” мебошанд ва гӯяндаи аниқро номбар намекунанд, балки ба тариқи умум тасвир менамоянд.

Ҷонишинҳои шахсӣ дар зарбулмасалҳо ба ҷойи исм кор фармуда шуда, вазифаи мубтадо ва хабарро иҷро менамоянд. Мисол:

He will never set Themes on fire [194, 40].

Claw me, and I will claw thee [194, 23].

Дар зарбулмасали аввал “*he*” ҷонишини шахсӣ буда, дар вазифаи мубтадо истифода бурда шудааст. Дар мисоли дуём бошад, “*me*” дар падежи объективӣ ва ҷонишини “*thee*” (шакли “*you*” дар давраи қадим) дар вазифаи пурқунанда омадаанд.

Ман дар чӣ хаёлу фалак дар чӣ хаёл [203, 116].

Ту пӯшокро таҳ дор, вай туро маҳ дорад [203, 174].

Гӯши ману девори қиёмат [203, 67].

Дар ду мисоли боло ҷонишинҳои шахсӣ ба вазифаи мубтадо ва дар мисоли охирин ба вазифаи пурқунанда омадааст. Дар зарбулмасалҳои зикршуда “*ман*”, “*вай*” ва “*ту*” ҷонишинҳои шахсӣ дар шакли якуми танҳо “*ман*”, дар шакли сеюми танҳо бошад, “*вай*” ва шакли дуёми танҳо “*ту*” дида мешаванд, ки онҳо ба ягон аломат ва ҳолати предмет ишора менамоянд.

Ранҷи мо – ганҷи мо [203, 153].

Рӯзе дар кӯчаи мо ҳам ид мешавад [203, 155].

Мо дузд шудему шаб маҳтоб шуд [203, 122].

Онҳо ганитаранд муҳтоҷтаранд [203, 143].

Дар зарбулмасалҳои мазкур “мо” ва “онҳо” ҷонишинҳои шахсӣ дар шакли ҷамъ буда, онҳо ба ҳолат ва аломат ишора менамоянд ва дар вазифаи муайянкунанда мавриди истифода қарор доранд.

Ҷонишини ишоратӣ ҷунонки аз номаш маълум аст, барои ишора кардан ба предмет ё аломате хизмат мекунад. Ба зарбулмасалҳо истифодаи махсуси ҷонишинҳои ишоратӣ хос мебошад: онҳо, одатан, пеш аз исм меоянд, ба предмет, сифат ва шумораи аниқи он ишора намекунанд ва дар натиҷа маънии умумигаштаи сифатро қабул менамоянд. Дар байни калимаҳои ишоракунанда мавқеи муҳимро ҷонишинҳои ишоратӣ ишғол намуда, бо воситаи ин намуди ҷонишин гӯянда ҳама гуна предметҳоро аз байни ҳамчинсонаш ҷудо карда, диққати шунавандаро ба онҳо ҷалб менамояд ва нишон медиҳад, ки минбаъд сухан дар бораи чӣ меравад, бо ёрии ҷонишинҳои ишоратӣ инчунин предмету ҳодисаҳои ишора мешаванд, ки дар бораи онҳо пештар сухан рафтааст [35, 118].

That's a horse of another colour [194, 60].

You cannot flay the same ox twice [194, 76].

These things are sent to try us [194, 65].

Дар зарбулмасалҳои боло ҷонишинҳои ишоратӣ - “*that's, same, these*” ба ягон предмете, ки дар шакли ҷамъи “*these*” омадааст, ба субъект ишора намуда, маънои умумгаштаро дар умум ифода менамояд.

That cock won't fight [194, 60].

Such carpenters, such chips [194, 60].

Дар ин ҳол ҷонишинҳо одатан вазифаи муайянкунандаро иҷро менамоянд. Дар мисолҳои боло ишорачонишинҳо “*that*”, “*such*” предмету субъектҳои “*cock*”, “*carpenters*” ва “*chips*”-ро муайян мекунад.

Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикии ҷамъоварда ҷонишинҳои ишоратӣ хеле зиёд ба назар мерасанд, ки ин шаҳодати он аст, ки чунин намуди ҷонишинҳо нисбат ба шахсу ғайришахс бетафовут истеъмол мешаванд.

Ин баландиҳо аз бекаландиҳо [203, 100].

Ба давлат манозу зи меҳнат манол, ки ин ҳар ду ро зуд бошад завол [203, 41].

Он касе ки лаққид, душман ўро биқатид [203, 142].

Ҳамон кундаеро, ки алов сар медиҳанд, месўзанд [203, 214].

Ҳамон дўстӣ бо касе кун баланд, ки бошад ба сахтӣ туро ёрманд [203, 214].

Дар мисоли аввал “ин” ҷонишини ишоратӣ ба ҷою мавқеа ишорат намуда истодааст. Дар мисоли дуюм бошад, ду ҷонишини дида мешавад, ки яке “он” ҷонишини ишоратӣ ва дигаре “ӯ” ҷонишини шахсӣ мебошанд ва дар ду зарбулмасали охир ҷонишини ишоратии “ҳамон” истифода шудааст. Ҷонишини ишоратии “ҳамон” аз префикси “ҳам-” ва ҷонишини “он-” сохта шуда, аз рӯи тобиши маъноӣ масофа тазоди ҷонишини “ҳамин” маҳсуб мешавад.

Ҷонишинҳои номуайяни предмет ва аломати онро ба таври умумӣ ва тахмин нишон медиҳанд. Онҳо хусусияти умумигашта дошта, ба элементҳои (предметҳои) алоҳида ишорат намуда, аз маҷмуи предметҳо иборат мегарданд ва нисбати тамоми маҷмуъ - гурӯҳҳои додасуда якхела мебошанд [35, 121].

Вазифаи асосии ҷонишинҳои номуайяни ин ишора намудан ба умумият мебошад. Дар забони англисӣ ин намуди ҷонишинҳо нисбат ба дигар гурӯҳи ҷонишинҳо зиёдтар мебошанд ва аз ин сабаб дар зарбулмасалу мақолҳо истифодаи онҳо васеътар мебошанд. Ҷонишинҳои номуайяни забони англисӣ инҳоянд: *all, each, every, either, neither, both, some, any, every, no* etc.

*One man's meat is **another** man's poison [194, 53].*

***None** but the brave deserves the fair [194, 35].*

***Neither** fish **nor** flesh [194, 51].*

***All** men can't be masters [194, 15].*

***Every** barber knows that [194, 27].*

***Each** bird loves to hear himself sing [194, 26].*

Зарбулмасалхое дучор мешаванд, ки дар онҳо ҷонишинҳои номуайяни дар шакли мураккаб, мисли “everybody”, “nothing” омада, вазифаҳои мубтадо ва пуркунандаро иҷро менамоянд.

Everybody’s business is nobody’s business [194, 29].

Much ado about nothing [194, 50].

Дар ин ҷо “everybody, anything, nobody, everything, nothing” ҷонишинҳои номуайянии мураккаб мебошанд, ки онҳо аз ду ҷузъ (элемент) таркиб ёфтаанд: every + thing, every + body, no + thing, no + body. Онҳо дар вазифаҳои мубтадо, пуркунанда ва муайянкунанда меоянд.

Everything is good in its season [194, 29].

Nothing is impossible to a willing heart [194, 54].

Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ мисли ҷонишини шахсӣ ба шахс, шумора ва ҷинсият далолат менамоянд.

Envy shoots at others and wounds herself [194, 27].

Every ass loves to hear himself bray [194, 27].

Худ махӯру ба кас мадеҳ, бӯ гиронда сазба деҳ [193, 220].

Худамро кушу бузамро накуш [193, 218].

Дар зарбулмасали аввал ду ҷонишинро дидан мумкин аст, ки яке “others” ҷонишини номуайяни ва дигаре “herself” ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ мебошад. Ҷонишини нафсӣ-таъкидии “herself” аз ду ҷузъ таркиб меёбад, ки ҷузъи якуми он ҷонишини соҳибӣ “her” ва ҷузъи дуюмаш исми “self” мебошад, он дар шахси сеюм, шумораи танҳо, ҷинси занона аст. Дар мисоли дуюм низ ду ҷонишин мавҷуд аст, ки инҳо “every” ҷонишини номуайянии сода ва “himself” ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ мебошанд, ки “himself” дар шахси сеюми танҳо, лекин дар ҷинси мардона мебошад. Дар зарбулмасали тоҷикӣ бошад “худ” ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ ба шахсе ишора мекунад, ки дар шароити муайяни нутқ иҷрокундаи амал мебошад.

Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дар вазифаи пуркунанда меоянд, ки мо дар мисолҳои боло дида метавонем. Масалан:

A lawyer never goes to law himself [194, 10].

Don't keep a dog and bark yourself [194, 25].

Бояд кайд кард, ки истифодаи ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дар зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда назар ба дигар ҷонишинҳо на он қадар зиёд мебошанд. Аз 200 (тақрибан) мисоли ҷамъовардаи мо дар 8-то зарбулмасалҳои англисӣ ва дар забони тоҷикӣ 5-то ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дида мешаванд.

Ҷонишинҳои саволӣ низ дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ба назар мерасанд, лекин он қадар зиёд нестанд ва одатан онҳо дар шакли саволҳои махсус истифода мешаванд.

What is done by night appears by day [194, 74].

Who keeps company with the wolf, will learn to howl [194, 76].

Дар мисолҳои боло “*what*” ва “*who*” ҷонишинҳои саволӣ буда, вазифаи мубтадоро адо менамоянд.

Where there is a will, there is a way [194, 75].

When wine is in, wit is out [194, 75].

Lord helps those who helps themselves [194, 48].

Кӣ канад қон, кӣ хӯрад нон [194, 111]?

Кӣҳо кашанд ҷабру ҷафо кӣҳо хӯранд шаҳду шакар [194, 111]?

Дар зарбулмасалҳои боло ҷонишинҳои саволии “*where*”, “*when*” ва “*who*” “*кӣ*” ва “*кӣҳо*” истифода шудаанд. Истифодаи ками онҳо аз он сабаб аст, ки ҷонишинҳои саволӣ, асосан, дар саволҳо истифода мешаванд. Зарбулмасалҳо аксар вақт хусусияти номбаркунӣ, насихатомезӣ ва дидактикӣ доранд ва аз ин сабаб дар намуди ҷумлаҳои тасдиқӣ ва ҳикоягиву амрӣ дида мешаванд.

Ҷонишинҳои соҳибӣ низ айнан бо ҷонишинҳои шахсӣ баробар буда, мисли ҷонишинҳои шахсӣ фарқи шахсу шумора ва ҷинсиятро аз ҳамдигар нишон медиҳад: *I – my, you – your, he – his, she – her, it – its, we – our, they – their.*

My tongue is my enemy [193, 159].

Cut your coat according to your cloth [193, 97].

*Don't put all **your** eggs in one basket [193, 25].*

*Draw not **your** bow till **your** arrow is fixed [193, 26].*

*Drunken days have all **their** tomorrow [193, 26].*

*He is a good friend that speaks well of us behind **our** backs [194, 35].*

*Every bird likes **its** own nest [194, 27].*

*Experience keeps no school, she teaches **her** pupils singly [194, 29].*

*The cobbler should stick to **his** last [194, 61].*

*His money burns a hole in **his** pocket [194, 40].*

*A cock is valiant on **his** own dunghill [194, 6].*

Мисолҳои ҷамъоварда собит менамоянд, ки ҳамаи намуди ҷонишинҳои соҳибӣ дар зарбулмасалу мақолҳо мавриди истифода ҳастанд. Ин шаҳодати он аст, ки чунин намуди ҷонишинҳо дар зарбулмасалҳо ба таври васеъ дучор мешаванд. Чунин намуди зарбулмасалҳо бисёртар ба чизи ё ҳолати касе ва ё барои ифодаи ягон ҳолати шахси муайян равона карда мешаванд.

Истифодаи ҷонишинҳоро дар зарбулмасалҳо таҳлил намуда, зикр менамоем, ки онҳо дар вазифаи мубтадою пуркунанда (мисли исм) ва дар вазифаи муайянкунанда (чун сифат) меоянд, мисол:

Агар хоҳӣ, рози туро надонад ба дӯст мағӯ, ки ӯ ҳам дӯсте дорад [203, 22].

Дар зарбулмасали мазкур ду ҷонишин дида мешавад: “*ту*” пуркунандаи бевосита ва “*ӯ*” мубтадо мебошад.

Инак, баъди таҳқиқи мисолҳо гуфта метавонем, ки намудҳои ҷонишинҳои исмӣ, аз он ҷумла ҷонишинҳои шахсӣ ва ҷонишинҳои номуайяни ва ҷонишинҳои соҳибӣ, алалхусус дар забони англисӣ ҷонишинҳои соҳибии “*your, his, its*” дар зарбулмасал ва мақолҳои назаррас буда, дигар намуди ҷонишинҳоро, мисли ҷонишинҳои саволи, нафсӣ-таъкидӣ мо дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба таври маҳдуд дида метавонем.

Таҳлили фонди зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон аз он шаҳодат медиҳад, ки асосан ҷонишинҳои шахсӣ (танҳо ва ҷамъ), ишоратӣ, соҳибӣ

фаровон истифода бурда мешаванд. Чонишинҳои шахсии забони англисӣ дар вазиҳои муайянкунанда одатан, дар падежи объективӣ меистанд.

Ҳамин тавр, зарбулмасалу мақолҳо ягон чизро дилпурона тасдиқ мекунад ва ҳама чизе ки гуфта шудааст – ҳақиқати комил буда, аз тарафи умум, ҷамъият қабулшуда, қонуниятҳои озмудашудаи даври замон мебошанд, ки онҳо бо ақидаи аксарияти кул ва ҳамагон мувофиқат мекунад. Чонишинҳо яке аз воҳидҳои маъмули офариниши маъноӣ умумгашта дар забони зарбулмасалҳо мебошанд. Маводҳои ҷамъоварда шаҳодат медиҳанд, ки чонишинҳо яке аз воситаҳои ифодаи маъноӣ умумгашта мебошанд.

Қобили тазаккур аст, ки чонишинҳои англисӣ назар ба тоҷикӣ зиёдтар мавриди истифода қарор доранд, ки мо онҳоро дар мисолҳои болоӣ таҳлил намудаем. Дар ҳар ду забони мавриди муқоиса чонишинҳои саволи (дар забони англисӣ, инчунин нафсӣ-таъкидӣ) камтар истифода бурда мешаванд. Яке аз фарқи истифодаи чонишинҳо дар забонҳои мавриди муқоиса аз он иборат аст, ки чонишинҳои номуайяни дар забони англисӣ серистеъмол буда, дар маводи ҷамъовардаи тоҷикӣ мо чунин намуди чонишинҳо дучор нагаштанд.

2.3. Мавқеи шумора ва зарф дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Дар забони зарбулмасалҳо ҳамаи намудҳои шумораҳо дучор шудан мумкин аст. Шумора ҳиссаи номии нутқ буда, дар забонҳои мавриди муқоиса ба миқдор ё тартиби предметҳои олами моддӣ далолат намуда, ба миқдорию тартибӣ ҷудо мешаванд. Дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон шумора зиёд дучор намешавад. Таҳлили маводи фактологӣ забони англисӣ нишон дод, ки дар зарбулмасал ва мақолҳо бештар шумораи миқдории “one” истифода шудааст ва инро дар мисолҳои зерин дида метавонем:

One fire drives out another [194, 55].

One scabby sheep will mar a whole flock [194, 55].

One day is worth than tomorrow [194, 55].

Инчунин дигар шумораҳо низ мавриди истифода мегарданд:

Four eyes see more than two [193, 68].

Bird in the hand is better than two in bush [193, 64].

It is six and half a dozen [193, 151].

Дар зарбулмасалҳои боло “*four, two, six, half a dozen*” шумораи миқдорӣ буда, миқдори аниқи предметро ифода менамояд.

Дар зарбулмасалҳо истифодаи рақам бо ягон урфу одат ё анъанаҳои гузаштаи халқ пайвастагӣ доранд.

Як тиру ду нишон [203, 204].

Як мург дар даст беҳ аз ҳазор гунҷишики болои дарахт [203, 203].

Як задани оҳангар, сад задани сӯзангар [203, 203].

Кайвонӣ ду шуд, ош шӯр шуд [203, 103].

Чил шутури нор деҳу як қасами дурӯғ нахӯр [203, 192].

Ду понздаҳ, як сӣ [203, 85].

Дар як дег ду калла намепазад [203, 76].

Шумораи “ду” дар зарбулмасалҳо бо шумораи “як” якҷоя кор фармуда шуда, ба якҷоя истифода бурда нашудани миқдори як предмет бо дигарро ифода менамояд. Масалан:

Дар як дег ду калла намегунҷад [203, 76].

Як қадам ба пеш ду қадам ба ақиб [193, 249].

Инчунин шумораи мазкур бартарии миқдори зиёдро аз кам ишора менамояд:

Як калла хубу дуто беҳтар [193, 249].

Истифодаи шумораҳои тартибӣ низ дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ дида мешавад.

The first blow is half the battle [194, 62].

First deserve and then desire [194, 31].

First wife is matrimony, the second – company, the third heresy [Б, 54].

Second thoughts are best [194, 54].

Аввал андеша, баъд гуфтор [203, 19].

Аввал бубин ҷойи худ, баъд бимон пойи худ [203, 19].

Аввал шароб, охир хароб [203, 20].

Ақли аввал ронд бар ақли дујум,

Моҳӣ аз сар ганда гардад, не зи дум [203, 25].

Дар зарбулмасалҳои мазкур шумораҳои тартибии англисии “*first, second, third*” ва дар намуди тоҷикӣ “*аввал ва дујум*” истифода шудааст.

Аз мушоҳидаҳои маводи фактологӣ ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки дар зарбулмасалҳои англисӣ шумораи миқдории “*one*” ва шумораи тартибии “*first*” ва дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ шумораҳои миқдорӣ хеле зиёд истифода мешаванд, аз шумораҳои тартибӣ бошад “*аввал*” нисбат ба дигар шумораҳо зиёдтар дучор мешаванд.

Дар ҳар ду забон рақами “*ҳафт*” – рақами рамзист. “Рақами ҳафт – рақами муқаддас эълон шуда буд ва ба он хосиятҳои сеҳрнокро мансуб медонистанд [106, 47]”. Юнониҳои қадим таъкид менамоянд, ки “ҳафт муъҷизаи олам” мавҷуд мебошад. Римиҳои қадим дар бораи сохтани шаҳр дар ҳафт теппа, дар афсонаҳои муъҷизанок тасвир шудани рақами ҳафт ҳамчун рақами рамзӣ таъкид менамоянд. Дар зарбулмасалу мақолҳо ҳафт шумораи калонро ифода намуда, маънои умумгаштаи ҷамъбандиро ифода менамояд. Мисол:

A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in the seven years [194, 7].

In the seventh heaven [194, 43].

Ҳафт бор чен куну як бор бур [203, 221].

Дар умеди шаби ҳафт, дилакам аз худ рафт [203, 74].

Дар хона ҳафт бону – хокаш то зону [203, 75].

Чор тангаба зору ҳафт танга қарздор [203, 192].

Дар забони тоҷикӣ шумораи “*чил*” мувофиқи ривоятҳо қадима буда, предметҳо, объектҳоро чилтоғӣ мешумориданд. Масалан:

Ба як мард чил ҳунар кам аст [203, 49].

Шумораи “*сад*” бошад, миқдори хеле калонро ифода менамояд:

Як задани оҳангар, сад задани сӯзангар [203, 203].

Ҳамин тавр, шумораҳо дар зарбулмасалҳо мунтазам истифода мешаванд ва худ нақши ба шумора хос набударо, ки ин ба истифодаи образнок ва ифодаи маъноӣ умумӣ дар зарбулмасал ва мақолҳо вобаста аст, иҷро мекунанд.

Зарф. Дар забони зарбулмасалҳо *зарф* истифода бурда мешавад. То ҳол мақоми категориалии зарф пурра дар забоншиносӣ ҳалли худро наёфтааст. Олим Лекант низ таъкид менамояд, ки “Ҳудуди категорияи зарф ба таври равшан муайян нашудааст. Шумораи “қабатҳо”, семантика ва таркиби онҳо низ муқаррар нашудааст” [70, 31].

Муҳаққиқ А.М.Пешковский, олими рус, қайд менамояд, ки дар зарфҳо аломатҳои амал тасвир шудаанд, ки ин маъно (семантика)-и онҳоро ташкил менамояд [105, 113].

Зарф чун ҳиссаи нутқ вазъиятҳои гуногуни ба вуқӯъ омадани амал ва дараҷаи аломатро ифода мекунад. Намудҳои гуногуни зарф дараҷаҳои мухталифи абстраксия ва умумишавӣ доранд. Баъзе зарбулмасалҳо дар таркиби худ зарфҳоеро доранд, ки қобилияти васеи маъноҳоро доранд. Дигар зарфҳо дар забони муосир аломати ҳаракати аниқ ё дигар аломатро ифода менамояд, лекин дар забони зарбулмасалҳо бисёр шаклҳо мақсади авваларо иҷро намекунанд, балки аломати умумии амалро ифода менамояд.

Категорияи дараҷа ба ҳамаи хелҳои зарф хос нест. Зарфҳои тарз, дараҷа, миқдор, замон ва макон дорои чунин шакли грамматикӣ мебошанд. Ин қабил зарфҳо зоҳиран ба сифат монанд бошанд ҳам, дар иҷрои вазифаи синтаксисӣ аз он фарқ мекунанд. Зарфҳои дараҷаи қиёсӣ аломати феълро муайян карда, ба он нигаронида мешаванд, сифатҳо бошанд, аломати предметро ифода мекунанд ва аз рӯи ин хусусият тобеи исм мебошанд. Зарф ду дараҷа дорад: одӣ ва қиёсӣ. Зарфи дараҷаи одӣ аломати амал ва ё аломати аломатро бе муқоиса ифода мекунад [35, 216] ва онро дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса дучор шудан мумкин аст:

He dances well to whom fortune pipes [194, 35].

What we do willingly is easy [194, 74].

Soon ripe, soon rotten [194, 59].

Make haste slowly [194, 49].

Experience keeps no school, she teaches her pupils singly [194, 29]

Borrowed garments never fit well [194, 22].

Рӯзе ба сари мо ҳам офтоб мебарояд [203, 155].

Сими имрӯз зи дастат биравад то фардо,

Бодбар бошад чизе, ки бувад бодовар [193, 63].

Баъд аз тӯй нагора назан [203, 49].

Эй басо давлат, ки ояд гоҳ-гоҳ,

Пеши давлат бигардад ӯ зи роҳ [193, 169].

Маънои луғавии ҳамаи хелҳои зарф имконият намедиҳад, ки онҳо пасвандҳои дараҷаҳоро қабул кунанд. Ин ба зарфҳои замон, макон, миқдору дараҷа ва тарз мансуб аст. Масалан:

Пайғоми марг бадтар аз марг [203, 147].

Дар натиҷаи таҳлили забони зарбулмасалҳо гурӯҳҳои семантикии зарфҳоро ҷудо кардан мумкин аст, ки ифодакунандаи маънои абстрактӣ ва умумигаштаи аломати амал ва ё дигар аломатро ифода менамояд, ки инҳо: 1) зарфи замон, 2) зарфи макон, 3) зарфи тарзи амал 4) зарфи миқдору дараҷа мебошанд.

Дар забони зарбулмасалҳо гурӯҳи зарфҳои замон сершумор буда, ифодакунандаи хусусияти муваққатии ҷараёни амал мебошад.

Зарфи замон вақту замони воқеъ шудани амалу ҳолатро нишон медиҳад ва намуди зарфи мазкур дар зарбулмасалҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ хеле фаровон мебошанд, гарчанде ки ин гуна зарфҳо замони рух додани амал ё ҳодисаро ифода менамоянд:

A fool always to the fore [203, 7].

Дар зарбулмасали мазкур ду зарф дида мешаванд, ки яке “always” зарфи замон ва дигаре “to the fore” зарфи макон мебошанд.

A begger can never be bankrupt [203, 5].

A cracked bell can never sound well [203, 6].

Дар зарбулмасалҳои овардашуда “*never*” зарфи замон мебошад. Зарфи “*always*” бо зарфи “*never*” муқобил гузошта шудааст. “Бо лексемаи “*always*” (*ҳамеша*) зарфи “*never*” (*ҳеҷ гоҳ*) маънои умумигаштаро вобаста мекунад. Ин аломатро ҳамчун ҳаракати доимӣ бояд фаҳмид, ки ягон маҳдудияти замониرو қабул наменамояд” [106, 79].

Зарфи “*never*”, яъне “дар ҳеҷ ягон замон” хусусияти ғайризамонии умумигаштаро дорад ва маънои дар ягон замон иҷро нашудан, ба вуқӯъ наомадани амалро мефаҳмонанд, яъне ҳеҷ гоҳ ин амал иҷро намешавад:

A beggar can never be bankrupt [194, 5].

A penny soul never came to twopence [194, 11].

Зарфҳои мустақил дар зарбулмасалҳо ҳама гуна аломати замониру дар умум номбар мекунанд. Зарфҳои замонии “*today, yesterday, tomorrow*” (*имрӯз, дирӯз, пагоҳ*) айнан ҳамон рӯзро ифода намекунанд. Масалан зарфи “*ҳамин рӯз, имрӯз - махсус ҳамон рӯз, дина - рӯзи пешина, пагоҳ, фардо – рӯзи баъди имрӯз*” меомадаро ифода наменамоянд, балки маъноро дар умум, яъне зарфҳои мазкур ягон фосолаи вақтро дар умум ифода менамоянд:

*Better an egg **today** than a hen **tomorrow** [194, 19].*

*Think **today** and speak **tomorrow** [194, 66].*

*Stuff **today** and starve **tomorrow** [194, 59].*

*One **today** is worth two **tomorrow** [194, 55].*

*Look **before** you leap [194, 48].*

*To cook a hare **before** catching him [194, 67].*

*Early to bed and **early** to rise makes a man healthy, wealthy and wise [194, 26].*

*An evil chance **seldom** comes alone [194, 16].*

*They must hunger **in winter** that will not work **in summer** [194, 65].*

Дар зарбулмасали боло ду зарфи замон дида мешаванд, ки онҳо “*in winter* ва *in summer*” мебошанд.

Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ назар ба англисӣ истифодаи зарфи замон бештар дида мешавад, ки мо онҳоро дар мисолҳои зерин дида метавонем:

Меҳмон азиз аст то се рӯз [203, 120].

Имрӯз давлаташон, нагоҳ навбаташон [203, 100].

Дина аз тухм баромадию имрӯз ба ман ёд медиҳӣ [203, 82].

Дар зарбулмасалҳои болоӣ “*то се рӯз*”, “*имрӯз*”, “*нагоҳ*” ва “*дина*” намудҳои зарфи замон мебошанд, ки маънои умумии вақти иҷрои амалро нишон медиҳад.

Таҳлили зарбулмасалу мақолҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки истифодаи зарфҳои замони “*never*”, “*today*” ва “*tomorrow*” хеле зиёд мушоҳида мегарданд.

Зарфи макон маънои локалӣ – маконро дорад, яъне ҷой ва мавқеъро ифода менамояд. Як хусусияти фарқкунандаи зарфҳои макон аз дигар хели зарфҳо дар он аст, ки дар алоҳидагӣ хеле кам меоянд: онҳо, одатан, барои возеҳ ифода шудани маъно бештар бо дигар калимаҳо эзоҳ меёбанд. Калимаҳои эзоҳдиҳанда бо алоқаи ҳамроҳӣ ва пешояндӣ ба онҳо тобеъ мегарданд. Бо ин хусусияти худ зарфи макон ба зарфи замони аз исм сохташуда монанд аст:

Don't look a gift horse in the mouth [194, 25].

A good name keeps its lustre in the dark [194, 9].

Every dog is a lion at home [194, 28].

Дар зарбулмасалҳои зикркардашуда зарфҳои макон дида мешаванд ва ҷӣ тавре ки қайд кардем, онҳо бо исмҳо ва пешояндҳо сохта шудаанд: “*in the mouth*”, “*in the dark*”, “*at home*”.

Қобили қайд аст, ки дар зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда зарфи макон хеле назаррас мебошад.

When at Rome, do as the Romans do [194, 74].

To wash one's dirty linen in public [194, 71]

Neither here nor there [194, 51]

To have rats in the attic [194, 69]

Дар зарбулмасалу мақолҳои боло “*at Rome*”, “*in public*”, “*here*”, “*there*” ва “*in the attic*” намуди зарбулмасалҳои зарфи макон буда, ҷойи ба вуқуъ ва макони амалу ҳолатро ишора менамоянд.

Дар як қишлоқ якум бошу дар тамоми дунё дуҷум не [203, 76].

Мард бошӣ дар майдон [203, 117].

Ман зиндаву дар боғи ман рӯбоҳ [203, 116].

Дасту пояш аз замину осмон кандагӣ [203, 78].

Гови бачадорро ба пода роҳ намедиҳанд [203, 63].

Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ низ мо инро дида метавонем: “дар як қишлоқ, дар тамоми дунё, дар майдон, дар боғ, аз замину осмон ва ба пода” зарфҳои макон буда, бо ҳол ифода ёфта, ба саволҳои “дар кучо? ва ба кучо? ва аз кучо?” ҷавоб медиҳанд.

Тадқиқи маводи фактологӣ нишон медиҳад, ки зарфи макон дар зарбулмасалҳо асосан бо пешояндҳои “*in*” ва “*at*” дар забони англисӣ ва дар забони тоҷикӣ “*аз*”, “*дар*” ва “*ба*” сохта мешаванд.

Зарфи макон бо ишораи фазои муайян – олам ва қисматҳои пораи он маҳдуд намешавад. Онҳо метавонанд ба як фазо иртибот дошта бошад [106, 72].

Far from eye, far from heart [194, 30].

Every tub must stand on its own bottom [194, 29].

Зарфи тарзи амал тариқи воқеъ шудани амал ва чигунагии ҳолату вазъиятро мефаҳмонад ва вобаста ба ин хусусияти худ ба феъл ва предикативҳои аз дигар ҳиссаҳои нутқ сохташуда нигаронида мешавад, яъне алоқаманд мебошанд.

Дар байни зарфҳои тарзи амали забони англисӣ бисёртар “*well*” ва “*so*” дорои маънои умумигашта мебошанд, ки “*so*” ба тарзи ҳаёт ва таҷрибаи маъмул ва тасдиқгашта ишора менамояд.

All is well that ends well [194, 14].

He cannot speak well that cannot hold his tongue [194, 35].

Fools never know when they are well [194, 31].

So many men, so many minds [194, 59].

So many countries, so many customs [194, 59].

Зарфҳои миқдору дараҷа маънои миқдорӣ доранд ва дар зарбулмасалҳо ба дараҷаи зухурёбии амал дар умум ишора мекунанд ва таносубҳои миқдории умумитаринро муқаррар менамоянд [106, 73].

A fool may ask more questions in one hour than a wise man can answer in seven years [194, 7].

Much ado about nothing [194, 50].

Many words will not fill a bushel [194, 49].

Дар зарбулмасали англисии яқум ду намуди зарф дида мешавад, ки “*more*” зарфи миқдору дараҷа мебошад ва “*in one hour* ва *in seven years*” бошад, ду намуди зарф дорад, ки ин зарфи миқдор ва зарфи замонро ифода менамояд ва “*one, seven*” миқдори соат ва сол мебошанд. Дар зарбулмасалҳои дуюм ва сеюм бошад, “*much* ва *many*” зарфҳои миқдору дараҷа мебошанд.

Мард меёбад камол дар давоми чил сол [203, 118].

Мебарад одамӣ ду чиз ба зӯр, дону обу хоки гӯр [203, 119].

Зарфҳои миқдору дараҷа дар мақолҳои ифодаёфта ин “*чил сол* ва *ду чиз*” мебошанд.

Дар баъзе зарфҳо як аломати амал бештар ва дигар аломати амал камтар ифода ёфта мешавад. Масалан:

Сухан бисёр дону андаке гӯй,

Якero сад магӯй, садро яке гӯй [203, 164].

Бояд қайд кард, ки аз лиҳози вазифа як гурӯҳи махсуси зарфҳоро чудо мекунанд, ки онҳоро зарфҳои ҷонишинӣ мегӯянд. Ин навъи зарфҳо мисли ҷонишини вақт, ҷою макон, самт, тариқати амал, каратнокию дараҷаро бевосита номбар накарда, танҳо ба чунин мафҳумҳо ишора мекунанд [141, 78]. Дар зарбулмасалҳои мазкур якчанд мисолҳоро бо зарфҳои ҷонишинии замон ва макон дида метавонем:

When the devil is blind [194, 75].

When the fox preaches take care of your geese [194, 75].

Where there's a will, theirs is a way [194, 75].

Дар ду зарбулмасалҳои аввал “*when*” зарфи ҷонишинии замон буда, вақти амалро нишон дода истодааст ва дар мақоли охири “*where*” зарфи ҷонишинӣ макон ва самти амалро нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, зарфҳо бо маъноҳои замонӣ, фазоӣ, сифатӣ ва миқдорӣ маънои аслии худро гум карда, тобиши маънои умумгаштаро пайдо мекунанд. Яъне, онҳо замон, макон, тарзи иҷрои амалро на дар як фосолаи муайяни вақт, балки дар умум ишора менамоянд, ки ин хусусияти асосии истифодаи онҳо дар зарбулмасалу мақолҳо мебошанд.

Бояд қайд кард, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса зарфҳо хеле зиёд ба назар мерасанд, алалхусус зарфҳои замон ва макон фаровон истифода бурда мешаванд.

2.4. Истифодаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Ифодаи зарбулмасалу мақолҳо бе истифодаи феъл имконнопазир мебошад, зеро аксарияти зарбулмасалу мақолҳо хабар доранд, ки он бисёртар бо феъл ифода ёфтааст. **Феъл** – хиссаи калонтарини мустақили нутқест, ки амал ва ҳолатро чун раванд дар ҷараёни нутқ зикр мекунад. Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва ҳам тоҷикӣ феъл хеле фаровон истифода бурда мешавад ва ҷойи аввалинро ишғол мекунад.

Грамматистони англис, аз ҷумла Н.А. Кобрина, Н.А. Корнеева, М.И. Оссовская ва К.А. Гузеева қайд менамоянд, ки бисёр феълҳо амал ё ҳолатро ифода менамоянд. Бо вучуди ин, феълҳои ҳастанд, ки маънои дигар доранд, аз ҷумла феълҳои модалӣ (modal verbs), каузативҳо ё ин ки феълҳои каузативӣ (causative verbs), феълҳои бешахс (impersonal verbs) ва феълҳои ёридиҳанда (link - words) [59 5].

Грамматистони тоҷик низ бар он ақидаанд, ки феъл чунин хиссаи мустақили нутқ мебошад, ки амал ва ҳолатро вазъиятро ҳамчун амал мефаҳмонад ва дорои категорияи хоси худ мебошад [35, 123].

Аз ин лиҳоз, тасмим гирифтём, ки истифодаи феълҳо ва феълҳои модалию ёридохандаро дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ пурратар дида бароем.

Short debts make long friends [194, 58].

Death pays all debts [194, 24].

Honours change manners [194, 41].

The best fish swims near the bottom [194, 61].

Blind loses his cane once [194, 22].

Of evil grain no good seed can come [193, 79].

Дар зарбулмасали боло якчанд феълҳо истифода шудаанд: “*make*”, “*swim*”, “*pay*”, “*lose*”, “*change*” ва “*can*”, ки онҳо хабари феълӣ ва дар замони ҳозира истода, verbal predicate-ро ифода менамоянд.

Феъл дар забони тоҷикӣ низ яке аз ҳиссаҳои калонтарини нутқ ҳисобида мешавад ва дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ бағоят зиёд истифода шуда, асосан вазифаи хабарро иҷро мекунад. Мисол:

Агар халқ ба халқ ҳамроҳ шавад, давлат аст [203, 21].

Дар мисоли боло ду феъл дида мешавад, ки якумаш “*ҳамроҳ шавад*” – хабари феълӣ ва дигаре “*давлат аст*” – хабари номӣ мебошад.

Дар зарбулмасали дигар:

Одами бесавод мисли кӯр аст [203, 139].

Дар мисоли боло “*кӯр аст*” – феъл буда, ифодакунандаи хабари номӣ мебошад.

Дар зарбулмасалу мақолҳо ифодаи хабари феълӣро ба воситаи феъл низ дидан мумкин аст:

Одам то хурдӣ накунад, бузург намешавад [203, 141].

Ташна дар хоб об мебинад [203, 169].

Дар мисолҳои боло феълҳои “*хурдӣ накунад, бузург намешавад; об мебинад*” хабари феълӣ мебошанд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифодаи замони асосии феълӣ дида мешаванд.

Ба андешаи муҳаққиқ М.М. Раҷабова низ дар зарбулмасалу мақолҳо истифодаи ду замони феълӣ: замони ҳозира ва оянда ва шакли фоили феъл дида мешавад [111, 13].

Маводи тадқиқотии мо нишон медиҳанд, ки шакли танҳои феъли замони ҳозира ва масдар намудҳои паҳншудатарини феъл дар зарбулмасалҳо мебошанд. Дар забони англисӣ қариб дар ҳамаи зарбулмасалу мақолҳо феълро дучор шудан имконпазир аст ва онҳо дар шакли сиғаҳои хабарию амрӣ вохӯранд. Онҳо дар ҳамаи замонҳои феълӣ ба чашм мерасанд.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки замонҳои ҳозираи феълӣ дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ хеле зиёд, лекин замони гузаштаи феъл хеле кам истифода шудааст. Истифодаи замони ҳозираи феълро дар мисолҳои зерин дида мебароем:

Good clothes open all doors [194, 33].

Two blacks do not make a white [194, 72].

He knows how many beans make five [194, 36].

To err is human [194, 68].

Never do things by halves [194, 52].

Дар зарбулмасали нахустин феъли “*open*” дар шакли замони ҳозираи (Present Indefinite Tense) шахси чамъ истифода шудааст. Дар зарбулмасали дуюм замони ҳозираи феъл дар шакли инкор дида мешавад ва он “*do not make*” мебошад, дар зарбулмасали сеюм “*knows*” феъл дар шахси сеюми танҳо мебошад ва дар зарбулмасали чорум “*to err*” масдар буда, дар зарбулмасали охир феъли “*do*” низ дар замони ҳозира (Present Indefinite Tense) ифода ёфтааст.

Аз пеши ман деги сиёҳа гузаронидааст [203, 30].

Дар зарбулмасали боло “*гузаронидааст*” – феъл буда, ки амал дар замони гузашта иҷро шударо нишон медиҳад.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ низ аз ҳама бисёртар замони ҳозира дучор мешавад.

Сухан аз даҳони Луқмон хуш аст [203, 164].

Дар мисоли зикршуда “*хуш аст*” феъл буда, хабари таркибии номӣ мебошад. Дар таркиби номиаш сифатро дорад ва дар замони ҳозира мебошад.

Bisёр дону кам гӯӣ [193, 112].

Дар ин зарбулмасал низ ду феъл “дон” ва “гӯӣ” хабари феълианд.

Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ, бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ [203, 55].

Дар ин мисоли овардашудаи ба ҳама маълум низ феъл дар замони ҳозира буда, барои ифодаи хабар истифода шудааст.

Аз мушоҳида маълум аст, ки феъл дар ҳар ду забон бештар дар замони ҳозира бениҳоят назаррас мебошад, ин шоҳиди он аст, ки зарбулмасалу мақолҳо хусусияти дидактикӣ ва насихатомезӣ дошта, барои ифодаи фаъолияти меҳнат, ҳаракат, ҳолати ҷисмонӣ ва руҳӣ, фаъолияти ҳиссиёт ва тағйироти ҳолат дар умум истифода карда мешаванд.

*Good masters **make** good servants [194, 33].*

*Actions **speak** louder than words [194, 13].*

***Come** dry out of water [193, 74].*

*Gold **glitters** even in the mud [193, 224].*

Истифодаи замони гузаштаи феъл (Past Indefinite Tense) дар зарбулмасалҳои англисӣ низ дида мешаван ва он ба амале ишора мекунад, ки одатан, доимо барои тасдиқи ягон далел ва воқеа истифода мешавад.

Better fed than taught [194, 58].

Care killed the cat [194, 58].

Envy never enriched any man [194, 58].

Frier preached against stealing and had a goose in his sleeve [194, 58].

He who pleased everybody died before he was born [194, 58].

Easily earned money quickly spent [194, 58].

Дар зарбулмасали яқум ду феъл мавҷуд аст, ки дар замони гузашта (Past Indefinite Tense) дида мешавад, ки онҳо феълҳои нодурусти “*feed - fed*” ва “*teach - taught*” мебошанд, дар зарбулмасали болои дигар феъл бо суффикси “*-ed*” сохта шудааст, ки ин хоси феълҳои дурусти замони гузашта мебошад: “*kill - killed*”, “*enrich - enriched*”, “*preach - preached*”, “*die - died*”,

“earn - earned” ва феълҳои нодуруст “spend”, ки бо тағйири решаи калима сохта шудааст.

Аз таҳлили маводи ҷамъоварда ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки замони гузаштаи феъл дар зарбулмасалҳо хеле кам дучор мешаванд. Ин шаҳодати он аст, ки зарбулмасалу мақолҳо асосан маънои умумгашта доранд ва дар онҳо одатан замони ҳозира (Present Indefinite Tense) ифода мешаванд.

Замони ояндаи феъл (Future Indefinite Tense) дар зарбулмасалҳо амалеро ишора мекунад, ки пешакӣ таъин шудааст ва иҷрои амали ояндаро нишон медиҳад ва онро мо дар зарбулмасалҳои поён дида метавонем:

No herb will cure love [193, 164].

True blue will never stain [193, 224].

Two wrongs will make no right [193, 249].

Sun will shine on our side of fence [193, 215].

Shall the gasling teach goose to swim [193, 224]?

Scornful dogs will eat dirty pudding [193, 224].

Замони ояндаи феъл дар забони англисӣ тавассути феъли ёридиҳандаи “will” ва “shall” ва шакли луғавии феъли асосӣ (масдар бе “to”) сохта мешавад.

Аз китоби “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ - русӣ” – и С. Бегматова мо зарбулмасалҳое, ки дар онҳо феъл дар замони оянда омадааст, ҷамъоварӣ намудем. Аз **1173** (4,9%) зарбулмасалу мақол дар **49** адади он феъл дар замони оянда истифода шудааст. Ин далели он аст, ки дар зарбулмасалҳо замони ояндаи феъл камтар дучор мешавад.

Roll my log and I'll (shall) roll yours [193, 211].

One hand will not wash another for nothing [193, 118].

Замони ояндаи феъл дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ хеле маъмул ва такрорёбанда мебошанд. Он дар зарбулмасалу мақолҳо далелҳои аниқро номбар мекунад. Дар мақолҳои зерин истифодаи ин замонро дида мебароем.

Айб накун, ки худат сурх мешавӣ [203, 35].

Ба мол деҳӣ – мол мешавад [203, 43].

Дар мисоли якум “*айб накун*”, “*сурх мешавӣ*” феъл буда, қисмати номии онҳо *бо исм (айб)* ва *сифат (сурх)* ифода ёфтаанд. Ҳар дуи ин феълҳо дар мисоли аввал дар замони оянда мебошанд.

Акнун мисоли дуюмро дида мебароем: дар ин мисол низ ду феъл дида мешавад, яке “*деҳӣ*”, феъл буда, аз решаи “*додан*” сохта шудааст ва хабари феълӣ мебошад, дигаре “*мол мешавад*” хабари таркибии номӣ мебошад ва замони ояндаро нишон дода истодаанд.

Замони ҳозираи мутлақ (Present Perfect Tense)-ро низ дар зарбулмасалҳои англисӣ дучор шудан мумкин аст, зеро замони ҳозираи мутлақ (Present Perfect Tense) амалеро ифода менамояд, ки дар гузаштаи наздик иҷро шуда, дигар такрорнашаванда аст ва натиҷа дорад. Масалан:

*Who **has** never **tasted** bitter, knows not what is sweet [194, 76].*

*Bacchus **has drowned** more men than Neptune [194, 18].*

Дар ҳар ду забон истифодаи феъли ёридиҳанда назаррас мебошад, ки барои ифодаи вазифаву маъноии таркибҳои феълӣ хизмат мекунад. Мисолҳои чамъоварда шаҳодат медиҳанд, ки феълҳои ёридиҳанда дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ бештар дар шакли сеюми танҳо дар сифаи ҳикоягӣ истифода бурда мешаванд.

Қобили қайд аст, ки феълҳои ёридиҳандаи “*to be*” ва “*to have*” дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва “*шудан*” ва “*мешавад*” дар забони тоҷикӣ низ сермахсул мебошанд, зеро онҳо маъноии умумигашта дошта, мавҷудияти ягон предмет ва чизро нишон медиҳад.

*Every bullet **has** its billet [194, 27].*

*He that **has** a great nose thinks everybody is speaking of it [194, 37].*

*Good health **is** above wealth [194, 33].*

*Forbidden fruit **is** sweet [194, 31].*

*Аз бандӣ **шудан** мурдан бех [193, 61].*

*Ашки зан сел **мешавад** [193, 90].*

Ногуфта намонад, ки шаклҳои ҷамъи феъли “to have” ва “to be” низ вомехӯранд, лекин онҳо на он қадар зиёд мебошанд. Мисолҳои зеринро дида мебароем.

Gift from enemies are dangerous [194, 32].

Old friend and old wine are best [194, 54].

Lies have short legs [194, 46]

Creditors have better memories than debtors [194, 24].

Феълҳои ёридиҳандаи “have” ва “are” дар зарбулмасалҳои боло дида мешаванд, ки онҳо дар шакли ҷамъ омадаанд.

Ғайр аз феълҳои ёридиҳанда дар забони англисӣ тоҷикӣ як қатор феълҳои ҳастанд, ки онҳоро феълҳои модалӣ меноманд. Феълҳои модалӣ дар ҷумла мустақил омада наметавонанд. Баъди феъли модалӣ, албатта, як ё зиёда аз он феъли асосӣ меояд. Масалан:

A beggar can never be bankrupt [194, 5].

A good marksman may miss [194, 9].

Ба як даст гиреҳ натавон баст [193, 118].

Ба ширизабониву лутфи хушӣ,

Тавонӣ, ки тиле ба мӯе кашӣ [193, 106].

Дар зарбулмасалҳои зикршуда феълҳои модалии “can”, “may”, “тавонӣ” ва “натавон” истифода шудаанд, ки онҳо баъди худ феълҳои комили “be” ва “miss”-ро қабул кардаанд.

All men can't be first [194, 76].

Дар мисоли боло феъли модалии “can” дар шакли инкорӣ истифода шуда, баъди худ феъли комили “be”-ро гирифтааст.

An unfortunate man would be drowned in a teacup [194, 17].

The cobbler should stick to his last [194, 61].

Дар зарбулмасали нахустин феъли модалии “would” истифода бурда шудааст, ки баъди он сифати феълӣи замони гузашта Participle II (PII) омадааст ва дар зарбулмасали дувум феъли модалии “should” дида мешавад.

What can't be cured, must be endured [194, 73].

What everybody says must be true [194, 74].

Дар зарбулмасали аввал ду феъли модалӣ дида мешавад, ки яке “*can’t*” дар шакли инкор ва дигар “*must*” мебошад, яъне дар зарбулмасалҳо феъли модалии шакли инкорӣ низ дучор мешавад.

Маълум аст, ки шаклҳои феълӣ дар 3 сиға кор фармуда мешаванд: сиғаи хабарӣ, шартию хоҳишмандӣ (аористӣ) ва сиғаи амрӣ. Сиғаи эҳтимолӣ (хондагист, мехондагист, хонда истодагист) тамоман дар зарбулмасал ва мақолҳо истифода намешавад.

Дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ, асосан, шакли аористӣ ва шакли фармоиши феъл истифода мешаванд:

Don’t try to fly without wings [193, 173].

Jump through a hook [193, 95].

Аз гург тарсӣ, саҳро нарав [203, 25].

Агар шикори рӯбоҳ равӣ, барои шер аслиҳа гир [203, 22].

Ҳамчунин шаклҳои содаи феъли тарзи фоил нисбатан хуб истифода мешаванд. Истифодаи тарзи мафъули феъл дар зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда доираи хеле маҳдудро дорад:

Marriages are made in a heaven [193, 233].

То тарёк (дору) аз Ироқ оварда шавад, одами моргазида бимирад [203, 173].

Аз шакли кӯҳнаи сиғаи хоҳишмандӣ танҳо “*Бодо бод*” истифода шуданд: “*Ҳар чи бодо бод!*” (ин зарбулмасал ҳанӯз дар асри X маълум буд).

Гурӯҳҳои семантикии феъл. Дар забони зарбулмасалҳо он гурӯҳҳои семантикии феълҳое истифода шудаанд, ки онҳо раванд ва ҷараёни умумиро дар табиат, дар ҷаҳон ва дар олами ҳаёти одамон ифода карда метавонанд ва чунин ҳукм дар раванди таҷриба озмуда шуда, ҳақиқати баҳснопазирӣ мебошад [106, 59].

Дар натиҷаи тадқиқи забони зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ якҷанд гурӯҳҳои семантикии феълҳои ифодаи амалро ҷудо намудан мумкин аст:

Феълҳои феъолият ё машгулият – ин гуна феълҳо дар зарбулмасалу мақолҳо паҳн шуда, характери таълимдиҳиву насихатомӯзӣ доранд, зеро зарбулмасалҳо ба меҳнаткашӣ даъват мекунад, лекин ба танбалӣ иҷозат намедихад.

*First **deserve** and then desire [194, 31].*

*He that will **thrive**, must rise at five [194, 39].*

*Learn to **creep** before you **leap** [194, 45].*

*Learn to say before you **sing** [194, 45].*

*Promise little but **do** much [194, 57].*

***Score** twice before you **cut** once [194, 57].*

Аз саг тарсӣ, гадоӣ нақун [193, 65].

То меҳнат нақунӣ, нон намехӯрӣ [193, 226].

Феълҳои амали ҷисмонии конкретӣ - амали шахсҳои умумшударо ифода менамоянд.

*A fool may **throw** a stone into a well which a hundred wise man cannot **pull out** [194, 7].*

*Barking dogs seldom **bite** [194, 19].*

*He that lives with cripples learns to **limp** [19, 38].*

*Little regions can **carry** great messages [194, 47].*

Оҳанро дар гармиаш меқӯбанд [193, 178].

То шамол набошад, шохи дарахт намечунбад [193, 227].

Худамро қушу бузамро нақуш [193, 218].

Феълҳои амалҳои физиологӣ ба раванд ишора мекунанд, ки дар организми инсон ба амал моянд ва бе онҳо арзи ҳастӣ қарда наметавонанд.

***Eat** at pleasure, **drink** with measure [194, 27].*

To eat the calf in the cow's belly [194, 68].

Намак хӯрдӣ, ба намақдон туф нақун [193, 198].

Ошат ҳалол бошад, дар миёни кӯча ҳам меҳӯрӣ [193, 210].

Феълҳои ҳаракатҳои эҳсосӣ - ба ҳолатҳо ва муносибатҳои эҳсосӣ ишора мекунанд.

*A burnt child **dreads** the fire [194, 6].*

*A good anvil **does not fear** the hammer [194, 8].*

*The scalded dog **fears** cold water [194, 64].*

***Love me, love my dog** [194, 48].*

*Роҳат агар чӯй, аз ранҷ **мамарс** [193, 215].*

*Аз гунҷишк **марсӣ**, арзан макор [193, 65].*

Феълҳои дарккунӣ – инъикоси муҳити беруна, ҳосият ва предмети олами беруниро тавассути шуури шахс ифода мекунад. Дар зарбулмасалҳо феълҳои дарккунии бинӣ ва шунавоӣ бисёртар ба чашм мерасанд.

*He who says what likes, shall **hear** what he doesn't like [194, 40].*

***Look** before you leap but having leapt never **look back** [194, 48].*

***Шунидан** кай бувад монанди **дидан** [194, 246].*

*Тиллоро аз даруни лой ҳам **мешиносанд** [194, 224].*

Феълҳои нутқ – доштани қобилияти нутқи шифоҳии инсонро ифода менамояд.

*First think, then **speak** [194, 31].*

Learn to say before you sing [194, 45].

To tell tales out of school [194, 71].

***Speak (talk)** of the devil and he will appear (is sure to appear) [194, 59].*

*Misfortunes **tell** us what fortune is [194, 50].*

*Сад бор шунаву якбор **гӯй** [193, 218].*

*Пур дону кам **бигӯй** [193, 213].*

Феълҳои тафаккур - доштани қобилияти фикронии инсонро ифода менамояд, ки ин натиҷаи фаъолияти фикронӣ ва дониш ба даст овардан, нигоҳ доштани ягон маълумот мебошад.

***Think** today and speak tomorrow [194, 66].*

***Think** twice before you speak once [194, 66].*

To know everything is to know nothing [194, 69].

*Don't **teach** your grandmother to suck eggs [194, 26].*

*Ҳунар **омӯз** к – аз ҳунармандӣ,*

Даркушоӣ кунӣ, на дарбандӣ [193, 239].

Феълҳои ҳаракат – ҷойивазкунии ҳаракат дар фазоро ифода менамояд. Дар забони зарбулмасалҳо феълҳои бисёрҷонибае паҳн шудаанд, ки онҳо ба ҳаракатҳои бисёрқарата ишора мекунанд.

To fish in troubled waters [194, 68].

New brooms sweep clean [194, 52].

It is easy to swim if another holds up your chin (head) [194, 44].

To hit the nail on the head [194, 69].

One beats the bush, and another catches the bird [194, 55].

The early bird catches the worm [194, 62].

Хонаи дӯстон бирӯб ва дари душман мақӯб [203, 185].

Чӯбро бо чӯб мешикананд [203, 194].

Ҷадвали 3

Гурӯҳҳои семантикии феъл дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ

<i>Гурӯҳҳои семантикӣ</i>	<i>Забони англисӣ</i>	<i>Забони тоҷикӣ</i>
Феълҳои фаъолият ё машғулият	<i>Learn to creep before you leap.</i>	<i>То меҳнат накунӣ, нон намехӯрӣ.</i>
Феълҳои амали ҷисмонии конкретӣ	<i>Little regions can carry great messages.</i>	<i>Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд.</i>
Феълҳои амалҳои физиологӣ	<i>To eat the calf in the cow's belly.</i>	<i>Намак хӯрдӣ, ба намакдон туф накун.</i>
Феълҳои ҳаракатҳои эҳсосӣ	<i>The scalded dog fears cold water.</i>	<i>Роҳат агар ҷӯӣ, аз ранҷ матарс.</i>
Феълҳои дарккунӣ	<i>He who says what likes, shall hear what he doesn't like.</i>	<i>Шунидан кай бувад монанди дидан.</i>
Феълҳои нутқ	<i>Misfortunes tell us what fortune is.</i>	<i>Сад бор шунаву якбор гӯӣ.</i>

<i>Феълҳои тафаккур</i>	<i>Don't teach your grandmother to suck eggs.</i>	<i>Хунар омӯз к – аз хунармандӣ, Даркушоӣ кунӣ, на дарбандӣ.</i>
<i>Феълҳои ҳаракат</i>	<i>New brooms sweep clean.</i>	<i>Хонаи дӯстон бирӯб ва дари душман макӯб.</i>

Дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифодаи феъл фаровон буда, он дар забонҳои мавриди муқоиса вазифаи хабарҳои феълиро номиро иҷро менамояд ва дар замонҳои гузашта, ҳозира ва оянда меоянд. Инчунин, истифодаи феълҳои ёридиҳанда ва модалиро низ дар зарбулмасалу мақолҳои ҳарду забон дучор шудан мумкин аст. Истифодаи як қатор гурӯҳҳои семантикии феълҳоро низ дар зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда дида мешавад, ки ин феълҳои фаъолият ё машғулият, феълҳои амали ҷисмонии конкретӣ, амалҳои физиологӣ, ҳаракатҳои эҳсосӣ, дарккунӣ, нутқ ва тафаккур мебошанд.

2.5. Мавқеи ҳиссаҳои номустиқили нутқ дар таркиби зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Ҳиссаҳои номустиқили нутқ гурӯҳи калимаҳост, ки барои ифодаи муносибат байни мафҳумҳои калимаҳои муҳим ва барои пайвасти онҳо хизмат менамояд. Баъзеи онҳо аъзои ҷумла шуда метавонанд. Ба ҳиссаҳои номустиқили нутқ пешояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссаҷа ва нидо дохил мешаванд. Дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон ҳиссаҳои номустиқили нутқ хеле фаровон истифода бурда мешаванд, ки мо онро дар поён дида мебароем.

Пешояндҳо ҳиссаи номустиқили нутқ буда, баъзе аз онҳо маънои луғавӣ доранд, вале чанде аз онҳо, умуман, аз маънои луғавӣ маҳруманд ва чун воҳиди грамматикӣ хизмат мекунанд. Онҳо якҷоя бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои нутқ дар таркиби ибораҳо омада, муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода менамоянд, ки ин муносибатро дар зарбулмасалҳо дучор шудан мумкин аст. Масалан:

Brevity is the soul of wit [194, 22].

Caution is the parent of safety [194, 23].

Дар мисолҳои боло пешоянди “of” истифода бурда шудааст, ки он дар забони англисӣ ягон маънои луғавӣ надорад ва мисли пасванди падеж барои алоқаманд кардани ҷӣ исм бо исми дигар ё ҷонишин хизмат мекунад, яъне “of” исми “soul”-ро бо “wit” алоқаманд кардааст ва дар мисоли дуюм “parent”-ро бо “safety” алоқаманд намуда, ибораи “soul of wit” ва “parent of safety” – ро ташкил додааст.

Пешояндҳои дигар пешояндҳои содаи “by, in, before, above, with, against, to” пеш аз исмҳо ва ҷонишин омада, муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода менамоянд.

A bird may be known by its song [194, 5].

A sound mind in a sound body [194, 12].

Business before pleasure [194, 22].

Good health is above wealth [194, 33].

To cry with one eye and laugh with the other [194, 67].

To throw straws against the wind [194, 71].

Nothing is impossible to a willing heart [194, 54].

Confession is the first step to repentance [194, 23].

Дар ду зарбулмасали зер ду пешояндҳои мураккаб дида мешаванд, ки онҳо пешояндҳои “without” ва “within” буда, аз ду компонент сохта шудаанд: *with + out, with + in* ва онҳо низ муносибати синтаксисии исмҳоро ифода менамоянд.

Fair without, foul (false) within [194, 30].

Leaves without figs [194, 46].

Пешояндҳо дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ низ хеле фаровон буда, онҳо дорои маънои грамматикӣ мебошанд.

Ифодаи пешоянди “аз” дар зарбулмасалу мақолҳо бағоят бисёр буда, барои муносибатҳои масофа, замон ва объект меояд; мавқеи баромад, сарчашмаи амалро нишон дода, ҷудошавӣ, дуршавиро мефаҳмонад [35, 236].

Хирс мулло мешавад аз зарби чӯб [203, 183].

Аз ҳар сурфа як хамиртуруш [203, 34].

Моҳиро ҳар вақт аз об гирӣ, тоза аст [203, 124].

Пас аз марг дору надорад суд [203, 148].

Интизорӣ бадтар аз марг [203, 100].

Пешоянди “ба”, асосан, самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад, аммо вобаста ба семантикаи феълу исм ва мазмуни умумии ҷумла тобишҳои масоҳагӣ, объектӣ ва замонино низ нишон медиҳад [35, 238].

Фоли нек бизан ба ҳар коре [203, 178].

Ба сари кас чормағз мешиканад [203, 46].

То вақте ки дам ҳаст, ғам ҳаст [203, 171].

То аз ман намонӣ, қадри ман намедонӣ [203, 170].

Одам, то хурдӣ накунад, бузург намешавад [203, 141].

Кор бо танбал намешавад ҳал [203, 108].

Хунро бо хун мешӯянд [203, 187].

Ҳар кас кунад – ба худ кунад, хоҳ неку хоҳ бад кунад [203, 216].

Ҳар ки бо забони худ сухандон гардад,

Омӯхтани сад забон осон гардад [203, 217].

Сад сухан бишнавад, бо мулоҳиза як сухан бигӯ [203, 159].

Дар зарбулмасалҳои зерин “ба” пешоянди сода буда, ба самт далолат мекунад. Пешоянди содаи “то” давомнокии ягон нуқтаи вақтро ифода мекунад ва пешояндаи содаи “бо” вазъияти ҷориро нишон медиҳад. Пешоянди “дар” бошад, барои ифодаи замон ва макон хизмат мекунад ва дар мақолҳои мазкур дида метавонем:

Обрӯи хушомадгӯи на дар кӯза, на дар ҷӯй [203, 138].

Он чи дар дил аст, ба забон ояд [203, 142].

Фикри об дар хушкӣ бояд кард [203, 178].

Истифодаи пасоянди “-ро”-ро низ дар зарбулмасалҳо дучор шудан мумкин аст:

Муширо ҷонканию гурбаро бозӣ [203, 12].

Оби сулҳ оташи хаширо хомӯш мекунад [203, 137].

Таҳлили мисолҳои забонҳои мавриди муқоиса аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҳар ду забон пешояндҳои сода бағоят бисёр буда, асосан пешояндҳои самт ва макон “in”, “to” ва “аз”, “ба”, “дар”, “то”, “бо”, пасоянди “-ро” мебошанд. Инчунин дар забони англисӣ пешоянди мураккаби “without” низ бисёр назаррас мебошанд.

Пайвандакҳо. Пайвандак ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ буда, чун воситаи грамматикӣ хизмат намуда, аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ҷумлаҳои содаи таркибӣ, ҷумлаҳои мураккабро ба ҳам алоқаманд менамояд [35, 262].

Пайвандакҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ низ мувофиқи маъно ва вазифашон ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда [162, 314].

Пайвандакҳои навъи аввал калимаҳо, таркибҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои содаи мустақилро бо ҳам мепайванданд.

Judge not of men and things at first sight [194, 45].

Қаҷ шину суханро рост гӯӣ [203, 107].

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикии муосир пайвандакҳои пайваस्तкунандаро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мекунад: *пайиҳам, хилофӣ, ҷудой.*

Keep your mouth shut and ears open [203, 45].

Follow the river and you'll get to the sea [203, 31].

Чор тангаба зору ҳафт танга қарздор [203, 192].

Зан то назояд дилбар аст ва чун зояд модар аст [194, 95].

Дар зарбулмасалҳои боло “and” ва “-у, ва” пайвандакҳои пайваस्तкунандаи пайиҳам буда, ду ҷумлаи содаи мустақилро пайваст намуда истодааст.

Зарбулмасалҳои навбатиро дида мебароем, ки дар забони англисӣ пайвандаки ҷудоии “neither... nor” ва дар забони тоҷикӣ “ё...ё” истифода бурда шудаанд.

Neither fish nor flesh [194, 51].

Neither here nor there [194, 51].

Ё тир кафад, ё чувоз [203, 92].

Ё дасти ҳунар, ё моли падар [203, 91].

Ё ба зорӣ, ё ба зӯрӣ, ё ба зар [203, 91]

Истифодаи пайвандаки пайвасти хилофӣ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда бисёр назаррас мебошад. Якчанд мисолҳоро бо истифодаи пайвандаки мазкур дида метавонем:

Repentance is good, but innocence is better [194, 57].

Men may meet but mountains never [194, 56].

Расида буд балое, вале ба хайр гузашт [203, 153].

Ҳавои бад нағз мешавад, лекин одами бад намешавад [203, 156].

Сар медиҳад, аммо сир намедиҳад [203, 161].

Сабр талх аст, валекин меваи ширин дорад [203, 157].

Дар зарбулмасалҳои мазкур пайвандаки хилофии “*but*” ва дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ “*вале*”, “*лекин*”, “*аммо*”, “*валекин*” истифода шуда, ду ҷумлаи содаро хилофи якдигар гузоштааст.

Пайвандакҳои тобеъкунанда бошанд, ҷумлаи пайравро ба сарҷумла тобеъ менамоянд.

It is a good horse that never stumbles [194, 43].

He knows best what good is that has endured evil [194, 36].

Кал мӯй ёфт, гуфт, ки бӯй дорад [203, 104].

Ба ҷавонӣ он ёбӣ, ки дар пирӣ наёбӣ [203, 50].

Дар зарбулмасалҳои намуди тоҷикӣ пайвандакҳои тобеъкунандаи “*ки*” ва дар намудҳои англисӣ “*that*” ва “*what, that*” ҷумлаҳои пайравро ба сарҷумла тобеъ намудаанд.

Пайвандаки “*when*” ба гурӯҳи пайвандакҳои замон дохил шуда, дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ зиёд дучор мешавад:

When at Rome do as the Romans do [194, 74].

When three know it, all know it [194, 75].

Дар зарбулмасалҳои мазкур истифодаи пайвандакҳои тобеъкунандаи “*if, than, where*” - ро дида мебароем:

If you laugh before breakfast you'll cry before supper [194, 42].

Half a loaf is better than no bread [194, 34].

Faults are thick where the love is thin [194, 30].

Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ бошад, “*agar*” ва “*gar*” хеле бисёр дида мешаванд, ки он ҷумлаи пайрави ҳоли шартро ба сарҷумла тобеъ менамояд:

Gar sabr kunī, az gūra Ҳалво меназад [203, 62].

Gar зарурат бошад, раво бошад, бе зарурат чунин хато бошад [203, 62].

Agar tarсī аз хатар, нақун орзуи сафар [203, 21].

Agar хоҳӣ қадри ту баланд гардад, қадри мардум шинос [203, 22].

Мушоҳидаи маводи таҳлилшуда собит кард, ки пайвандакҳо муҳимтарин воситаи алоқаи калимаҳо ва ҷумлаҳо буда, дар зарбулмасалу мақолҳо хеле фаровон истифода мешаванд.

Хуллас, маводи фактологӣ нишон дод, ки ҳам пайвандакҳои пайваस्तкунанда ва ҳам пайвандакҳои тобеъкунанда дар зарбулмасалу мақолҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ истифода гашта, пайвандакҳои пайвасти “*but*”, “*and*” ва пайвандакҳои тобеъкунандаи “*when*”, “*if*” ва дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ пайвандакҳои пайваस्तкунандаи пайиҳами “*ва*” ва “*- у*” ду ҷумлаи содаи баробархукукро пайваст менамоянд. Лекин зарбулмасалҳои тоҷикӣ, асосан ба воситаи аломати “*,*” (оҳанг) пайваст карда мешаванд. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ аз пайвандакҳои тобеъкунанда пайвандакҳои “*ки*”, “*agar*”, “*gar*” хеле зиёд истифода бурда мешаванд.

Ҳиссачаҳо низ яке аз ҳиссаҳои номустақили нутқ буда, барои таъкид ё инкор кардани маънои калимаи дигаре ё ҳатто ҷумлаҳои пайрав хизмат мекунанд. Онҳо дар забони тоҷикӣ ба қатори ҳиссаҳои номустақили нутқ дохил мешаванд. Дар зарбулмасалҳои англисӣ ҳиссачаҳо хеле кам ба назар мерасанд. Ҳиссачаҳои “*just*”, “*even*”, “*too*”-и забони англисӣ вазифаи таъкидӣ доранд ва онро дар мисолҳои зерин дида метавонем:

Just as the twig is bent, the tree is inclined [194, 45].

Even reckoning makes long friends [194, 27].

Never too much of a good thing [194, 52].

Ҳиссаҷаҳои “not”, “no” инкорро ифода мекунанд ва онҳоро дар зарбулмасалу мақолҳо бештар дучор шудан мумкин аст:

Great barkers are not bitters [194, 33].

Fine words butter no parsnips [194, 30].

Never write what you dare not sign [194, 52].

Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ҳиссаҷаҳо камтар ба назар мерасад танҳо ҳиссаҷаи инкории “на” бештар дида мешавад:

На тоқати гармо ва на тоқати сармо [203, 130].

На оташи сӯзон, на оби сард [203, 130].

На гӯшвори заррину на дарди гӯш [203, 129].

Ҳамин тариқ, аз маводи таҳлилшуда ба хулосае омада метавонем, ки ҳиссаҷаи инкории “no” ва “na” дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ нисбат ба дигар ҳиссаҷаҳо зиёдтар истифода бурда мешаванд.

Нидо дар забони муосири тоҷикӣ барои ифодаи таачҷубу ҳайрат, хашму ғазаб, афсӯс, тарсу ваҳм ва дигар эҳсосоти ҳиссиётҳои мухталифи инсонӣ хизмат мекунад. Ҳар як халқу миллат вожаҳои нидовии худро дорад. Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ танҳо нидои мурочиати “э”, “эй” истифода шудааст.

Эй хоҷа. Туро ба моли дунё ҳавас аст, ҳарчанд Худо дод, нагуфтӣ, ки бас аст [203, 200].

Э табъи тез, ту бар ман бало шудӣ [203, 200].

ХУЛОСАИ БОБИ ДУЮМ

Сохтори морфологии зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ хусусиятҳои худро дорад, ки он дар ҳар ду забон якхела аст. Дар зарбулмасалҳои ҳам англисӣ ва ҳам тоҷикӣ қариб ки ҳамаи ҳиссаҷаҳои нутқи истифода бурда мешаванд.

Ҳиссаи калонтарини нутқи исм аст, ки истифодаи он дар фонди зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса хеле фаровон буда, намудҳо, шакл ва функцияҳои якхеларо дорост. Дар забони зарбулмасалҳо

истифодаи исмҳои хос ва ҷинс, шаклҳои аслии ва нисбиро дида метавонем. Исм дар забони тоҷикӣ аз забони англисӣ аз он ҷиҳат фарқ мекунад, ки падеж, категорияҳои шахс ва ҷинсият дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ дида намешаванд.

Ҳиссаи нутқи дигар, ки дар забони зарбулмасалҳо воমেҳӯрад, сифат мебошад. Истифодабарии сифати аслии дар зарбулмасалҳои англисӣ тоҷикӣ хос аст, зеро ки онҳо бештар ба ҳайси тасвир ва муайян намудани аломат ва хусусияти предмет меоянд. Дар зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ дараҷаҳои одӣ ва қиёсӣ бештар воমেҳӯранд. Сифат маънои умумгаштаи зеринро дар зарбулмасалу мақолҳо дорост: хусусияти рангӣ, хусусияти ҳаҷмӣ, физиологӣ, синну соли, ақлӣ, хислатҳо, этикӣ ва ҷамъиятӣ.

Намудҳои ҷонишинҳои исмӣ, аз он ҷумла ҷонишинҳои шахсӣ, ҷонишинҳои номуайяни ва ҷонишинҳои соҳибӣ, алалхусус ҷонишинҳои соҳибии “your, his, its” дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ хеле назаррас мебошанд, дигар намуди ҷонишинҳо, мисли ҷонишинҳои саволи, нафсӣ – таъкидӣ бошад, дар зарбулмасалу мақолҳо дида мешаванд, лекин ба таври васеъ дучор намегарданд. Ҷонишинҳои англисӣ назар ба тоҷикӣ зиёдтар мавриди истифода қарор доранд, ки мо онҳоро дар мисолҳо бо таҳлил нишон додем. Дар забонҳои муқоисашаванда ҷонишинҳои саволи (дар забони англисӣ, инчунин нафсӣ - таъкидӣ) камтар истифода бурда мешаванд.

Шумораҳо дар зарбулмасалҳо мунтазам истифода мешаванд ва худ нақши ба шумора хос набударо, ки ин ба истифодаи образнок ва ифодаи маънои умумӣ дар зарбулмасал ва мақолҳо вобаста аст, иҷро мекунанд.

Зарфҳо дар зарбулмасалҳо маъноҳои замонӣ, фазоӣ, сифатӣ ва миқдории маънои аслии худро гум карда, тобиши маънои умумгаштаро пайдо мекунанд. Яъне онҳо замон, макон, тарзи иҷрои амалро на дар як фосилаи муайяни вақт, балки дар умум ишора менамоянд, ки ин хусусияти асосии истифодаи онҳо дар зарбулмасалу мақолҳо мебошанд. Қобили зикр аст, ки дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса зарфҳо хеле

зиёд ба назар мерасанд, алалхусус зарфҳои замон ва макон фаровон истифода бурда мешаванд.

Дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифодаи феъл фаровон буда, он дар забони англисӣ вазифаи хабарҳои феълию номиро иҷро менамоянд ва дар замонҳои гузашта (Past Indefinite Tense), ҳозира (Present Indefinite Tense) ва оянда (Future Indefinite Tense) меояд. Инчунин, як қатор гурӯҳҳои семантикии феълҳоро низ дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса дучор шудан мукин аст, ки ин феълҳои фаъолият ё машғулият, феълҳои амали ҷисмонии конкретӣ, амалҳои физиологӣ, ҳаракатҳои эҳсосӣ, дарккунӣ, нутқ ва тафаккур мебошанд.

Дар забони зарбулмасал ва мақолҳои мавриди муқоиса пешояндҳои сода бағоят бисёр буда, асосан пешояндҳои самт ва макон “*in, to*” ва “*аз, ба, дар, то, бо*”, пасоянди “*- ро*” мебошанд. Инчунин дар забони англисӣ пешоянди мураккаби “*without*” низ бисёр назаррас мебошад.

Пайвандакҳои пайваस्तкунандаву тобеъкунанда низ дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои муқоисашаванда истифода мегарданд. Дар зарбулмасалҳои англисӣ пайвандакҳои пайваस्तкунандаи “*but, and*” ва пайвандакҳои тобеъкунандаи “*when, if*” ва дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ пайвандакҳои пайваस्तкунандаи паиҳами “*ва*” ва “*- у*” ду ҷумлаи содаи баробархуқро пайваст менамоянд. Аз пайвандакҳои тобеъкунанда дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ, павандакҳои “*ки, агар, гар*” хеле назаррас маҳсуб меёбанд.

Ҳиссаҷаи инкории “*но*” ва “*на*” дар зарбулмасалҳои англисӣву тоҷикӣ нисбат ба дигар ҳиссаҷаҳо зиёдтар истифода бурда мешаванд.

Хулоса, дар забони зарбулмасалу мақолҳо аз ҳиссаҳои нутқи мавриди таҳлил қароргирифта исм, сифат, феъл, баъзе намуди ҷонишинҳо, зарфҳои замон ва макон, пайвандакҳо зиёдтар ба назар мерасанд, лекин шумора, ҳиссаҷаҳо, нидо ва пешоянду пасоянд камтар қор фармуда мешаванд, ки ин аз хусусият ва вазифаи зарбулмасал ва мақолҳо бармеоянд, зеро

зарбулмасалу мақолҳо хусусияти пандуахлоқӣ, насиҳатомезӣ дошта, маънои умумгаштаро ифода менамояд ва касеро ба иҷрои ягон амал водор менамояд.

БОБИ III. СОХТОРИ СИНТАКСИСИИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

3.1. Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли ҷумлаҳои сода дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Синтаксис яке аз шохаҳои грамматика буда, омӯзиш ва таълими таркибҳои гуногун, аз он ҷумла ҷумлаҳои сода ва мураккабро дар бар мегирад. Дар маркази омӯзиши синтаксис ҷумла бо сохтори грамматикӣ он қарор дорад. Синтаксис бо луғат ва морфология алоқаманд буда, шаклҳои морфологӣ, маъноӣ онҳоро дар нуқтаи муайяни ҳастии забон бо таркиби синтаксисӣ ҳамроҳанг менамояд [106, 89].

Сохтори синтаксисии зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ аз тарафи забоншиносон то ҳол пурра тадқиқ нашудааст. Дар ин соҳа корҳои алоҳида иҷро шудаанд, лекин то охир ин масъала ҳалли худро наёфтааст.

Аз нуқтаи назари сохтори синтаксисӣ зарбулмасалҳои ҳар ду забон ба намуди ҷумлаҳои сода ва мураккаб тақсим мешаванд, зеро онҳо аз як ҷумла – сода ё якҷанд ҷумла таркиб ёфтаанд.

Ҷумлаҳои мураккаб аз ҷумлаҳои сода фарқи калон дорад. Агар ҷумлаҳои сода аз гурӯҳи калимаҳои бо ҳам алоқаманд ташкил ёбанд, ҷумлаҳои мураккаб аз ду ва ё зиёда ҷумлаҳои содаи ба ҳам алоқаманд таркиб меёбанд.

Қобили зикр аст, ки қисми асосии зарбулмасалҳои тоҷикиро ҷумлаҳои сода ташкил медиҳанд ва дар ҳар ду забони муқоисашаванда миқдори онҳо зиёд мебошанд.

Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ тартиби аъзои ҷумла аз рӯйи қоида сохта мешавад. *Камқувват аз боқувват пештар мушт мебардорад.* 1. Мубтадо – камқувват. 2. Аз боқувват – пурқунандаи бевосита. 3. Пештар – холи замон. 4. Мушт – пурқунандаи бевосита. 5. Мебардорад – хабар; *Аз палови кас нони зағораи худ бех.* Дар ин ҷумла инверсия (дигар шудани тартиби калимаҳо дар ҷумла) мушоҳида мешавад – пурқунандаи бевосита, ки

мебоист пеш аз хабар истода (бех) бо муайянкунандаи худ дар ҷойи аввал – пеш аз мубтадо истодааст (нони зағораи худ аз палави кас бех).

Хусусияти характерноки сохтори синтаксисии зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ дар он зоҳир мешавад, ки аъзоҳои ҷумла дар муқоиса бо забони адабӣ маҳдуд нестанд, яъне ҳар яке дорои як ё ду калимаи шарҳдиҳанда мебошанд. Ба таври истисно хабаре, ки бо феъл ифода ёфтааст бо ду – се аъзои пайрав дар ҷумла меояд.

Наққош нақши сонӣ беҳтар кашад зи аввал [203, 131].

Дар ин ҷумла хабар – *кашад* дар таркиби худ се аъзои тобеъ дорад: пуркунандаи бевосита *нақш*; ҳоли тарзи амал *беҳтар* ва пуркунандаи бавосита – *зи аввал*.

Дар хусуси истифодаи имкониятҳои грамматикӣ забон гуфтан ҷоиз аст, калимаҳо кӯтоҳу оммафаҳм ва шаклҳои содаи онҳо бештар мавриди истифода дар жанри зарбулмасал ва мақолҳо қарор гирифтаанд.

Як қисми маъмули зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикиро ибораҳои феълӣ ташкил медиҳанд. Ин ибораҳо ба воситаи феълҳои серистеъмоли «шудан», «задан», «хӯрдан», «гирифтани», «додан», «рафтани», «баромадани» пайдо шудаанд.

Зарбулмасалҳо, ки таҷрибаи исботшудаи мардумро инъикос менамоянд, дар тури асрҳо барои истифодабарӣ офарида мешаванд. Аз ин сабаб, дар онҳо шакли замони ҳозира ва оянда дар мафҳуми умумигашта истифода бурда мешаванд ва амалро ифода мекунанд, ки бо чорҷӯбаи замони маҳдуд нестанд, яъне дар онҳо ишораи замони аниқи иҷроӣ амал нест [106, 89].

Мафҳуми умумигаштаи синтаксисӣ каму беш ба ҳамаи воҳидҳои синтаксисии ҷумлаҳои сода хос мебошад, он дар бисёр сохторҳои синтаксисӣ ошкор мешавад, ки дар бораи баъзе қолабҳои синтаксисии маъноҳои муайяндошта ҳарф задан имконият медиҳад. Дар ин қисми қор, мо воҳидҳои синтаксисии умумигаштаро дар ҷумлаҳои содае, ки дар забони зарбулмасалҳо истифода гаштааст, таҳлил менамоем.

Чунонки маълум аст, чумлаҳои содаро аз рӯйи мақсади гуфтор метавон ба чунин намудҳо чудо кард: чумлаи содаи ҳикоягӣ, инкорӣ, саволӣ ва амрӣ. Чумлаҳои ҳикоягӣ навъи хеле серистеъмоли воҳиди коммуникативии чи забони англисӣ ва чи забони тоҷикӣ махсуб мешаванд. Вазифаи муоширатии ин воҳиди синтаксисӣ ба мусоҳиб расонидани ягон хабар аст, ки он метавонад дар шакли инкор ё тасдиқ баррасӣ карда шавад ва ин воҳиди синтаксисии мазкур дар зарбулмасалу мақолҳо хеле фаровон мебошанд.

A clean hand wants no washing [194, 6].

It is never too late to learn [194, 44].

Дар чумлаҳои хабарии забони англисӣ чун дар забони тоҷикӣ тартиби каноникии калимаҳо қатъӣ риоя карда мешавад. Дар чумлаҳои забони англисӣ чун қоида аввал мубтадову хабар ва баъд аз он пурқунанда, сониян дигар аъзоҳои чумла меояд.

The tailor makes man [194, 64].

You cannot teach old dogs new tricks [194, 76].

Дар зарбулмасали аввал “*tailor*” мубтадо, “*makes*” хабар буда, баъдан пурқунанда - “*man*” омадааст.

Чумлаҳои содаи ҳикоягӣ дар зарбулмасалҳои англисӣ бағоят бисёр ба назар мерасанд, вале дар забони тоҷикӣ бошад, бисёртар чумлаҳои мураккаб дида мешаванд. Дар онҳо ҷонишин ба вазифаи мубтадо меояд. Аммо дар чумлаҳои мураккаб чун мубтадо ҷонишини шахсии “*he*” омада метавонад. Мубтадои зарбулмасалҳои чумлаҳои содаи тасдиқӣ бе муайянқунанда меоянд:

A cat may look at a king .- “Нигоҳ кардан ба ҳеч кас манъ нест (яъне нигоҳ холис аст ва онро манъ кардан имконнопазир аст)”.

A fool always rushes to the fore [194, 7].

Dog does not eat dog [194, 25].

Opinions differ [194, 56].

Scornful dogs will eat dirty puddings [194, 657].

Намади сиёҳ ба шустан сафед намешавад [203, 129].

Оби рафта ба чӯй боз намеояд [203, 137].

Пушаймони баъд аз коре, суд надорад [203, 152].

Дар бисёр мавридҳо мубтадои зарбулмасалҳо бо муайянкунандаҳо вомехӯранд.

Дар вазифаи муайянкунанда бошад, сифат истифода мешавад. *Short debts make long friends.* – Дӯстӣ ба ҳисоб чудонашаванда; *All cats are grey in the dark.* – Шаб гурба самур метобад.

Ба намудҳои синтаксисии *ҷумлаҳои содаи инкорӣ* назар меандозем:

You cannot judge a tree by its bark [194, 76].

Nightingales will not sing in a cage [194, 52].

Money has no smell [194, 50].

Life is not a bed of roses [194, 46].

Зарбулмасалҳои намуди *ҷумлаи содаи инкориро* дар зарбулмасалу мақолҳои зерини забони тоҷикӣ дида метавонем:

Ганҷ бе ранҷ нест [203, 61].

Ақл бо қад баробар намешавад [203, 39].

Гӯшт бе устухон намешавад [193, 134].

Зиндагӣ бе орзу ширин набуд

Зиндагиро орзу ширин намуд [193, 226].

Исмҳое, ки ба вазифаи мубтадо меоянд ва дар онҳо калимаи муайяншаванда дида намешавад:

Crows do not pick crow's eyes out – *Забони зогро зог медонад; Забони мурғро мурғ медонад [193, 158].*

Зарбулмасалҳое низ вучуд доранд, ки дар онҳо калимаи муайяншаванда исм буда, вазифаи мубтадоро адо менамояд:

Great barkers are no bitters. – *Аз абри сияҳу одами лаққӣ натарс, аз абри сафеду одами ханнакӣ битарс [193, 59].*

No man can serve two masters. – *Аз ин монда аз вай ронда [193, 71].*

Ҷумлаҳои амрӣ фармону амр, хоҳиш ва пешниҳодро ифода менамоянд. Зарбулмасалҳо дар шакли *ҷумлаҳои амрӣ* дар забонҳои мавриди муқоиса хеле

назаррас мебошанд ва он беасос нест, чунки зарбулмасалҳо дар намуди чумлаи мазкур хусусияти пандомезиву дидактикӣ доранд. Байни зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ чунин намуди чумла бештар аст, чунки ин намуди зарбулмасалҳо ифодаҳои дидактикӣ буда, аз рӯи маъно хусусияти тарбиявӣ доранд.

One today is worth two tomorrow. - *Кори имрӯзаро ба фардо нагузор* [193, 174].

First catch your hair, then cook him. - *Аввал аз ҷӯйбор бинару баъд ӯҳ бигӯ* [193, 158].

Sweep before your own door. – *Гиребони худатро бӯй кун* [193, 128].

Зарбулмасалҳо бо чунин намуди чумла дар шакли инкор ва бе инкор дучор шуда метавонанд:

Бе инкор:

Cut your coat according to your cloth. – *Ба кӯрнаат нигоҳ карда пой дароз кун* [193, 96].

Let well alone. - *Аз бало ҳазар* [193, 60].

The Dutch have taken Holland! – *Насиҳатгӯиро ба гапишнак кун* [193, 130].

Дег ба дег мегӯяд: “Рӯят сиёҳ!” [193, 55].

Инкорӣ:

Don't teach fish to swim. – *Дина аз тухм баромадӣ, имрӯз ба ман ёд медиҳӣ* [193, 18].

Don't look a gift horse in the mouth. – *Ангурро хӯру богаширо напурс* [193, 85].

We cannot live without our neighbours - *Ҳавлӣ нахар, ҳамсоя хар* [193, 69].

Пулро аз замин рӯфта намегирӣ [193, 185].

Аз гунҷишкак тарсӣ, арзан накор [193, 65].

Чумлаҳои саволӣ асосан бо се мақсад истифода мешаванд: талаб кардан, тасдиқ ё инкор кардани фикре, равшанӣ андохтан ба ягон рукни гуфтор, аз ду мафҳум интиҳоб кардани яке.

Намуди зарбулмасалҳои чумлаҳои саволӣ дошта дар забони англисӣ хеле каманд ва аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки дар забони тоҷикӣ зиёдтар ба назар мерасад ва он бисёртар дар шакли саволу ҷавоб вомехӯрад.

Can't the leopard change his spots [194, 63]?

What can you expect from a hog, but a grunt [193, 247]?

Is your father a glazier [194, 22]?

What can you get of a cat but her skin [194, 80]?

Ин зарбулмасалҳо аз рӯйи сохтор саволӣ буда, аз рӯйи мазмун хабарианд. Қисман ин шаҳодати онро дорад, ки ба зарбулмасалҳои саволӣ нусхаҳои чумлаҳои хабарӣ низ шомиланд.

Зарбулмасалҳои тоҷикие, ки танҳо аз як чумлаи саволӣ иборатанд:

Дунёро об зер кунад, мурғобиро чӣ ғам? [203, 85]

Аз устои беустод ба шогирдаш чӣ афтод? [203, 32]

Аз нохуни паланг чӣ нуқсон ба пои фил? [203, 29]

Харбуза хур, туро ба полиз чӣ кор? [203, 181]

Афтад бад бошад, аз оина чӣ ғила? [203, 38]

Зарбулмасалу мақолҳои, ки аз саволу ҷавоб иборатанд:

Кӯса чӣ металабад? – Риш [203, 112].

Дев киро занад? – Муфлисро [203, 79].

Айбро кӣ кунад? – Маъюб [203, 35].

Бахт киро? – Духтари подабонро [203, 47].

Гунҷишкро кӣ кушад? – Қассоб [203, 65].

Таҳлили маводи фактологӣ нишон медиҳад, ки намуди чумлаҳои саволӣ назар ба дигар намуди чумлаҳо дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон камтар дида мешавад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки чунин намуди чумла дар зарбулмасалҳо кам истифода мешавад ва он бисёртар ба маънои

хабарӣ меояд. *What does the moon care if the dogs bark at her? – Абро*
бонги сағ зиён накунад [193, 53].

Моҳтоб, ки нури пок дорад,

Аз бонги сағе чӣ бок дорад [193, 53]?

Намуди ҷумлаҳои сода	Забони англисӣ	Забони тоҷикӣ
Ҷумлаи ҳикоягӣ	341 – 34,1%	417 – 41,7%
Ҷумлаи амрӣ	69 – 6,9%	27 – 2,7%
Ҷумлаи саволи	5 – 0,5%	13 – 1,3%
Ҷамагӣ:	500	500

Барои зарбулмасал устувори калимаҳо ва тағйирнопазирии тартиботи лексемаҳои вобаста шарт аст.

Аз рӯи меъёри мавҷуд будан ё набудани сараъзоҳояш ҷумлаҳоро дар забони англисӣ ва ҳам тоҷикӣ ба ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба ҷудо мекунам, ки зарбулмасалҳо низ ба намуди чунин ҷумлаҳо омада метавонанд.

A wolf in sheep's clothing [193, 131].

Ин ҷумлаи яктаркиба буда, сараъзош “*a wolf*” ба вазифаи мубтадо омадааст ва хабар надорад.

Дар ҷумлаи содаи дутаркиба ҳар ду сараъзои ҷумла, ҳам мубтадо ва ҳам хабар дида мешавад. Истифодаи онро дар мисолҳои зерин дида мебароем.

Hunger breaks a stone wall [193, 132].

Pride comes before a fall [193, 233].

Дар зарбулмасалҳои мазкур ҳар ду сараъзои ҷумла истифода шудааст мубтадо “*hunger, pride*” ва хабар бошад, “*breaks*”, “*comes*” буда, аз ин ҷиҳат, онро ҷумлаҳои дутаркиба меноманд.

Liers have need of good memories [193, 152].

Hungry fox dreams of chicken [193, 132].

Rome was not built in a day [193, 193].

Luck goes on cycle [193, 199].

Дар зарбулмасали якум мубтадо “*liers*” ва хабар “*have*”, дар мисоли дуоюм “*fox*” мубтадо ва “*dreams*” хабар, дар мисолҳои сеюм ва чорум “*Rome*”, *luck*” мубтадо ва “*was not built, goes*” хабар мебошанд.

Намуди *ҷумлаҳои содаи дутаркиба* дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ низ бисёр дучор мешавад:

Саз дар хонаи соҳибаш шер аст [193, 217].

Аз шарора аланга бармехезад [193, 125].

Гул ба бӯстон бурдан [193, 129].

Ҳашм андешаро мебарад [193, 231].

Зарбулмасалҳои дорои шакли *ҷумлаҳои содаи дутаркиба* аз хулосаҳои умумӣ иборат мебошанд. Дар *ҷумлаҳои забони англисӣ* назар ба забони тоҷикӣ, *дутаркибият* равшану возеҳ мушоҳида карда мешавад, зеро мубтадо ва хабар унсурҳои асосии *ҷумла* мебошанд.

Хусусияти коммуникативӣ-функционалии воҳидҳои ташаккул ва ифодаи синтаксисӣ дар зарбулмасалҳо бисёрфункционалӣ ва бисёрмаъноӣ (полисемантикӣ) мебошанд, ки аз сабаби контекст ё татбиқи суҳан мушаххас ва дар онҳо имкониятҳои семантикии функционалии тарафи расмӣ изҳорот ошкор карда мешаванд. Дар натиҷа, зарбулмасалҳои як намуди коммуникативӣ-прагматикӣ ба намуди дигари функционалӣ-семантикӣ ҷудо мешаванд ва зарбулмасалҳо дар он ҳам бо маънои аввал ва ҳам бо маънои дуоюмин мешаванд. Он хусусиятҳо аз аввал ба шакли феъл – предикат хос набуда, танҳо худро дар амалисозии муайяни контекстӣ ошкор менамояд:

Money begets money [193, 203].

Leopard cannot change his spots [193, 198].

Words hurt more than a wound [193, 70].

Prettiness makes no pottage [193, 234].

Дар матнҳои фонди зарбулмасалҳои забони англисӣ, зарбулмасалҳои дучор мешаванд, ки дар онҳо хабар дида намешавад:

No song, no supper [193, 221].

No cross, no crown [193, 220].

Out of sight, out of mind [193, 68].

One bone, one flesh [193, 114].

Чумлаи содаи яктаркиба аз як сараъзо иборат буда, маънои онро дорад, ки зарбулмасал ва мақолҳо хусусияти тавзеҳӣ доранд ва барои ҳамин на ҳама вақт мубтадоро талаб мекунанд, дуҷум ин ки дар забони тоҷикӣ шахсу шумора ба воситаи хабари номӣ ва бандаки хабарӣ ифода меёбад ва барои ҳамин ҳам иштироқи мубтадо дар чумла шарт нест.

Миқдори зиёди чумлаҳои содаи яктаркибаро чумлаҳои номӣ ташкил медиҳанд. Нишонаи морфологии чумлаҳои номӣ - феъли шахси дуҷуми шумораи танҳо (замони гузашта, ҳозира ва оянда) аст.

Душманатро бо шакар куш [203, 186].

Аз душман гофил мабош [203, 26].

Музая нақашада обро лой нақун [203, 127].

Дар миёни обу оташ мондан [203, 73].

Зарбулмасалҳо ба намуди чумлаҳои содаи яктаркиба дар забони англисӣ бисёртар бо сохтори феълӣ дучор мешаванд. Ин маънои онро дорад, ки сохтори зарбулмасалҳо бо феъл дар байни воситаҳои ифодаи маънои бевосита ҷойи марказиро ишғол менамояд:

Give a fool rope enough, and he will hang himself [194, 32].

Return good for evil [194, 57].

Come dry out of water [193, 74].

Jump through a hoop [193, 95].

Дар байни зарбулмасалҳои чумлаҳои сода, сохтори чумлаи яктаркиба чунин намуди чумлаҳо воҷӯранд: бешахс, бешахси номуайян ва ҳулласи шахсӣ. Қисми асосии зарбулмасал ва мақолҳои сохтори чумлаҳои яктаркибадоштаро чумлаҳои ҳулласи шахсӣ ва бешахси номуайян ташкил медиҳанд, зеро ин намуди чумлаҳо барои ифодаи фикр дар шакли кӯтоҳ бисёртар мувофиқ мебошанд. Онҳо ба як шахс равона карда нашудаанд, балки онҳо ба ҳамаи одамон ишора карда шудаанд. Бояд қайд кард, ки онҳо хусусияти насихатомезона ва пандомезона доранд ва на барои як шахс, балки

умуман барои ҳамаи одамон таъин карда шудаанд ва хусусияти тарбиявӣ доранд [Раҷабова 2010, с.14].

Чумлаҳои эллиптикӣ. Дар забони англисӣ зарбулмасалу мақолҳои дучор мешаванд, ки ба монанди “*Like teacher, like people [193, 87].*” чумлаи нопурраро бо партофташавии хабарӣ чумла соҳибанд. Онҳо сохтори ибораҳои эллиптикиро доранд.

Гарчанде ки ба ин ибораҳо аъзоҳои дигари чумларо ҳамроҳ кунем ҳам, онҳо воҳиди фразеологӣ ҳисобида мешаванд. Масалан:

Out of sight – out of mind; Аз дида дур [193, 68].

A honey tongue, a heart of gall; Дар дил мадда, дар лаб ханда [193, 78].

No cross, no crowns; Агар тарсӣ аз хатар макун орзуи сафар [193, 48].

Дар забони тоҷикӣ низ ин гуна монандихоро мушоҳида мекунем.

П. Глаголевский мегӯяд, ки хусусияти фарқкунандаи зарбулмасал ин муҳаббат ба ибораҳои эллиптикӣ мебошад [30].

Б. Тилавов қайд мекунад, ки шакли кӯтоҳшудаи аъзои чумла ин ба хусусияти нутқ вобаста мебошад [133].

Дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ бештар ё мубтадо ва ё хабар партофта мешавад. Мисол:

Аз болои шутур алаф медараванд [203, 24].

Дар зарбулмасали зикршуда мубтадо партофта шуда, танҳо сараъзои чумла хабар мебошад.

Таҳлили маводи тадқиқотӣ нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ чумлаҳои эллиптикӣ 25% ва дар забони англисӣ 7%-ро ташкил медиҳад.

Чумлаи бешахси номуайян, ки дар он мубтадо субъекти реалиро чудо менамояд, аммо он ба қадри кофӣ муайян нест, аз ин рӯ он бо ҷонишини номуайянии шахсии “one” ифода мешавад:

One can't please everyone [193, 148].

One cannot love and be wise [193, 166].

One good turn deserves another [193, 209].

One swallow does not make a summer [193, 118].

Зарбулмасалҳо бо шаклҳои ғайришахсии феъл – бо масдар (инфинитив) дар фонди зарбулмасалҳои забони англисӣ кам дучор мешаванд:

To whistle for a wind [193, 62].

Slow to speak but quick to act [193, 114].

Better be first in the village than second in Rome [194, 20].

Never refuse a good offer [194, 74].

Better be born lucky than rich [194, 20].

Чумлаи бешахси номуайян дар забони тоҷикӣ мубтадо надорад. Дар чунин чумлаҳо хабар дар шахси сеюми чамъ истифода мешавад.

Умуман, чумлаҳои яктаркиба дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ бештар васеътар истифода мешаванд, ки ин ба зиёд будани миқдори морфемаҳои шаклсоз дар забони тоҷикӣ алоқаманд мебошад, ки онҳоро мо дар мисолҳои мазкур дида метавонем:

Нодон сирри худа худ фош мекунад [203, 133].

Некӣ куну ба об парто [203, 132].

Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ низ чунин намуди чумла дучор мешавад ва дар онҳо мубтадо ҳаст, лек он шахсият ё предметро ифода наменамояд ва вазифаи онро ҷонишини “it” адо мекунад ва он одатан, ба дигар забонҳо тарҷума намешавад. Зарбулмасалҳои бо намуди чумлаҳои бешахси номуайяно дар мисолҳои поён дида метавонем:

It is case to be wise after the death [193, 107].

It never rains, but it pours [193, 135].

Love conquerors all [193, 70].

Haste makes waste [193, 140].

Ҳамин тавр, бо вучуди ҳамвазифа будани чумлаҳои ҳикоягии англисӣ ва тоҷикӣ аз лиҳози сохтор онҳо куллан фарқ мекунанд. Танҳо ҷойи ишғоли мубтадо ва қисман ҳол дар ин забонҳо монанд аст, вале дигар аъзоҳои чумла ба таври гуногун мавқеъ мегиранд. Бояд зикр кард, ки дар забони тоҷикӣ қоидаҳои ҷойгиршавии аъзоҳои чумла, ки зикрашон рафт, метавонад ба

осонӣ вайрон карда шавад, ки ин хилофи забони англисест. Дар забони тоҷикӣ тартиби калима нисбат ба забони англисӣ озодтар аст.

3.2. Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Дар зарбулмасалҳо ҷумлаҳои мураккаб бисёртар барои ифодаи ягон фикре, ки дар аввал яке аз аъзоҳои ҷумлаи сода буда, баъд ба ҷумлаи пайрав табдил меёбад, истифода бурда мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар шакли ҷумлаҳои мураккаб омада метавонанд.

Дар забони англисӣ ҷумлаҳои мураккаб чунин воҳидҳои синтаксисиянд, ки камаш аз ду ҷумлаи сода таркиб меёбанд. [141, 335].

Ҷумлаҳои мураккаб чунин ҷумлаҳои мебошанд, ки дар онҳо ду ва ё зиёда ҷумлаҳои сода бо ҳам алоқаманд карда мешаванд [171. 395]. Ҷумлаҳои сода бо усулҳои гуногун пайваст шуда метавонанд: а) чун ҷумлаҳои баробархуқуқ, аз якдигар новобаста (пайваст); б) ҳамчун нобаробар, аз якдигар вобаста (тобеъ). Ҷумлаҳои мураккаб метавонанд бо пайвандак ва бе пайвандак бо ҳам алоқаманд шаванд.

Бепайвандакӣ – воситаи хоси баёнкунии маънои умумигаштаи зарбулмасалҳо мебошад, зеро ба жанри мазкур ҷумлаҳои беспайвандак бештар хос мебошанд.

Ҷумлаҳои беспайвандак чунин намуди ҷумлаҳои мебошанд, ки қисмҳои онҳо аз лиҳози маъно, оҳанг, мутаносибии шаклҳои замонию намудии феълҳо, тартиби калимаҳо пайваст карда мешаванд.

А.М.Пешковский шакли ҷумлаҳои мураккаби беспайвандакро ҳамчун намуди тағйирёфтаи ҷумлаҳои мураккаби пайвандакдор меҳисобад. Ба андешаи ӯ, маъно дар ҷумлаҳои пайвандакдор бо пайвандакҳо ва калимаҳои пайвандакӣ ифода карда мешаванд ва дар ҷумлаҳои мураккаби беспайвандак бошад, оҳангҳои хос ифода карда мешавад, яъне оҳанг пайвандакҳо ва калимаҳои пайвандакиро иваз менамояд [105, 419-421].

Чумлаҳои мураккаби бепайвандак хоси зарбулмасалҳост. Сабаб он аст, ки дар зарбулмасалҳо бисёри вақт ягон ҳодиса, амал, муқоиса ва тазод карда мешавад ё оид ба чӣ қор кардан ё накардан маслиҳат дода мешавад.

Eat at pleasure, drink at measure [194, 27].

Easy come, easy go [194, 27].

What can't be cured, must be endured [194, 73].

Ба шаҳри якҷаиша рав, якҷаиша шав [203, 75].

Дили модар ба фарзанд, дили фарзанд ба фарсанг [203, 81].

Доно зинда аст, нодон – мурда [203, 83].

Ҳусн ҳусн нест, одоб ҳусн аст [203, 223].

Зарбулмасалҳои болоии забонҳои муқоисашаванда чумлаҳои мураккаби бепайвандак буда, дар онҳо монандӣ ва муқобилмаъноии ҳодиса ва ҳолатҳо дида мешаванд.

Аз мушоҳида маълум мешавад, ки чумлаҳои мураккаби бепайвандак, назар ба забони англисӣ дар зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ зиёдтар дучор мешаванд. Зиёд будани таркиби бепайвандакӣ дар забони зарбулмасалҳо онро ифода мекунад, ки ҳамин намуди чумла ба жанри мазкур хос буда, он кӯтоҳ, мучазбаён ва бисёртар муносибатҳо ва қонуниятҳои умумиро таъсис медиҳад.

Мусаллам аст, ки дар фонди зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда зарбулмасалҳо ҳам дар шакли чумлаҳои мураккаби пайваст ва ҳам тобеъ дида мешаванд. Таҳлили зарбулмасалҳо дар шакли чумлаҳои мураккабро аз чумлаҳои мураккаби пайваст оғоз менамоем.

Чумлаи мураккабе, ки аз ду ва ё зиёда чумлаҳои содаи баробархуқуқ таркиб ёфтаанд, ба воситаи пайвандакҳои пайвасткунанда, муқоисавӣ ё ҷудой пайваст мешаванд, чумлаи мураккаби пайваст ном дорад. Таҳлили маводи фактологӣ собит менамояд, ки дар забони англисӣ чумлаҳои мураккаби пайваст, ки бе пайвандак мебошанд, аҳёнан вомехӯранд, аммо дар забони тоҷикӣ бошад, зиёдтар ду чумлаи содаи баробархуқуқ ба воситаи “;” (оҳанг) ҷудо карда мешаванд:

Дар хушомадгӯй сухан бисёр, дар гардангафс тақал бисёр [203, 75].

Аз абри сиёҳу одами лаққӣ натарс, аз абри сафеду одами хаптакӣ тарс [203, 23].

Роҳи ростро хатар нест, қачрав ҳамеша дар хатар аст [203, 155].

Қобили қайд аст, ки дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаб нақши пайвандакҳо хеле калон мебошад. Ҳам ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва ҳам ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мувофиқи сохт ва хусусиятҳои хосашон пайвандакҳои махсус доранд. Пайвандакҳо аз рӯи маъно ва вазифашон ба гурӯҳи пайвасткунанда ва тобеъкунанда ҷудо мешаванд ва дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ва мураккаби пайваст истифода бурда мешаванд [24, 14].

Хусусиятҳои асосии мантикии ҷумлаи мураккаби пайваст ин ифодаи фикрҳои бисёр мебошад, мундариҷаи ҳар як ҷумла бо мундариҷаи ҷумлаи пешина алоқаманд аст. Синтаксиси ҷумлаи мураккаби пайваст муайян менамояд, ки он аз ҷумлаи мураккаби тобеъ фарқ дорад ва чунин намуди ҷумларо низ дар зарбулмасалҳо дучор шудан мумкин аст.

Якум – ҷумлаи якум бештар нақши пешбариро иҷро мекунад ва ҳар як ҷумлаи минбаъда ба ҷумлаи пешина алоқаманд мешавад.

Агар ҷумла бо алоқаи пайвасткунанда оғоз ёбад, он гоҳ вай ба ҷумлаи дигар дар пеш истодаи матн пайваст карда мешавад.

To run with the hare and hunt with the hounds [194, 70].

Бузро бо пой худаиш меовезанду гӯсфандро бо пой худаиш [193, 119].

Дуюм - ҷумлаҳои паиҳамомада ҷояшонро иваз карда наметавонанд. Дар ҳолати ивазшавии ҷой маънои ҷумла вайрон ё тағйир меёбад.

Judge not of men and things at first sight [194, 45].

Агар ҷойи ҷумлаҳоро иваз намоем, маънои зарбулмасал тамоман тағйир меёбад. “*Things at first sight and judge not of men*”.

Сеюм – ҷумлаҳои мураккаби пайваст, ҷумлаи якум ё оянда метавонанд ба намудҳои гуногуни гуфтугӯӣ тааллуқ дошта бошанд.

Laws catch flies, but let hornets go free [194, 45].

Дар мисоли боло ҷумлаи аввал ҷумлаи содаи ҳикоягӣ буда, ҷумлаи дуум ҷумлаи содаи амрӣ мебошад.

Аз нуқтаи назари муносибати байни ҷумлаҳои мураккаби пайваст, дар чунин намуди ҷумлаҳо чаҳор намуди пайвасткунӣ дида мешаванд, ки онҳоро дар зарбулмасалу мақолҳо низ дарёфтани мумкин аст:

- паиҳамӣ (копулятивӣ)
- ҷудой
- хилофӣ
- сабабу натиҷавӣ

Намуди алоқа на танҳо бо ёрии пайвасткунанда ифода мешавад, балки бо ёрии маъноии умумии ҷумла, ки дар мундариҷаи луғавию грамматикӣ онҳо инъикос шудаанд, баён карда мешавад. Ин гуна ҳолат, дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак, ки дар боло мавриди таҳлил гардидаанд, дида мешаванд.

Гурӯҳи якум пайвандакҳои паиҳам барои ифодаи мувофиқати маъновии ду ҷумлаи паиҳам омада хизмат мекунанд ва дар забони англисӣ ба катори чунин пайвандакҳо инҳо дохил мешаванд: “and”, “but”, “not only”, “but also”, “as well...as”, “neither... nor”, “both...and”, “nor” [56, 38]. Пайвандакҳои паиҳами забони тоҷикӣ инҳоянд: “ва (у)”, “-ю”, “аммо”, “вале”, “лекин”, “на фақат”, “танҳо” ва ғайраҳо. Онҳоро дар зарбулмасалу мақолҳо дида баромада қайд менамоем, ки онҳо пурра истифода бурда мешаванд. Мисолҳои зеринро дида мебароем:

Hope is a good breakfast, but a bad supper [194, 41].

Set a beggar on horseback and he'll ride to the devil [194, 58].

Neither rhyme nor reason [194, 51].

Хонаи дӯстон бирӯб ва дари душман макӯб [203, 185].

Ҳофиз манаму бародарам мехонад [203, 31].

Сари бегуноҳ пои дор меравад, аммо на сари дор [203, 161].

Дар ин зарбулмасалҳо пайвандакҳои паиҳами “but”, “and”, “neither... nor” дар мисолҳои англисӣ ва пайвандакҳои “ва”, “у”, “аммо” дар мисолҳои

точикӣ барои ифодаи мувофиқати гуногуни маъновии ду ҷумлаи паиҳам омада хизмат мекунад. Пайвастунии паиҳамӣ ба якдигар монанд будани маълумоти дар ҷумлаҳои пайвастушаванда омадаро мефаҳмонад.

“*And*” ин пайвандаки бисёрстифодабаранда аст ва барои пайвастунии паиҳамӣ истифода бурда мешавад. Вай маълумоти иловагиро баён мекунад.

Take a wife of good soil, and a daughter of a good mother [193, 189].

An ox is taken by the horns and man by the tongue [193, 97].

Қобили тазаккур аст, ки пайвандакҳо на танҳо ходисаю ҳолат, балки амалҳоро низ дар зарбулмасалҳо пайваст менамоянд. Дар ин ҳолат амалҳо байни худ метавонанд муносибати ҳамзамонӣ ё паиҳамзамонӣ дошта бошанд.

Дар ҷумлаҳои бо сиғаи амрии феъл оғозшуда мафҳуми фаро овардани шароит барои иҷрои амали ҷумлаи якум ҷумлаҳои дуюмро дорад.

One beats the bush, and another catches the bird [194, 55].

Пайвандаки пайвасткунандаи “*nor*” ду ҷумлаи инкориро ба ҳам мепайвандад.

Пайвандакҳои корелативӣ (мутаносибӣ) “*neither...nor*”, “*not only...but (also)*” маълумоти иловагиро ифода мекунад.

Neither here nor there [194, 51].

Пайвандаки зарфии “*then*” ҷумлаҳоро пайваст карда, воқеаҳои паиҳамро тасвир менамояд.

First deserve and then desire [194, 31].

First think, then speak [194, 31].

Пайвандакҳои паиҳам метавонанд ҷумлаҳоро бе пайвандак ҳам пайваст кунанд, ҷумлаҳое, ки пайвастанд воқеаҳоро дар як вақт тасвир кунанд ё паиҳам тасвир намоянд.

No man loves his fetters, be they made of gold [194, 53].

Гурӯҳи дуҷуми пайвандакҳо “*or*”, “*otherwise*”, “*or else*”, “*either...or*” ва ё худ, “*вагарна*”, “*хоҳ...хоҳ*”, “*ё...ё*” буда, онҳоро пайвандакҳои ҷудой

меноманд [56. 38]. Зарбулмасалҳои дорои чунин намуди пайвандакхоро дар мисолҳои зерин мебинем:

Mend or end [194, 50].

Sink or swim [194, 58]!

Ё шаҳри азим, ё кӯҳи баланд [203, 92].

Ё ба зорӣ, ё ба зӯрӣ, ё ба зар [203, 91].

Дар мисолҳои мазкур пайвандаки ҷудоии “*or*”, “*either... or*” “*ё...ё*” чун воситаи алоқа истифода шуда, ҷудо ё интиҳоб кардани яке аз ду фикри зикршавандаро талаб менамояд. Дар мисолҳои англисии “*mend*” аз “*end*”, “*sink*” аз “*swim*” ва “*broken*” аз “*kept*” ҷудо ва ё худ интиҳоби яке аз ду фикри зикршаванда нишон медиҳанд. Дар мисолҳои тоҷикӣ низ чунин намуди пайвандакҳо дида мешаванд, ба монанди пайвандаки ҷудоии “*ё...ё*”.

Пайвандаки ҷудой муносибати алтернативии байни факту ҳодисахоро нишон медиҳад. Чунончи, дар мисолҳои зерин дар як вазъияти имконнопазирии воқеъ гардидани ҳодисаҳо баён ёфта, фақат дар шароити ба амал наомадани яке имконияти ба вуқӯ пайвастанӣ дигаре ба миён меояд.

Корелатив “*either*” дар забони англисӣ ва “*ё ин ки*” дар забони тоҷикӣ истисноӣ яке аз алтернативахоро шарҳ медиҳад.

All promises are either broken or kept [194, 15].

Ё ҳусни расо, ё мӯйи дароз [203, 92].

Ҷумла бо пайвандаки пайваस्तкунандаи “*or*” пайваст шуда метавонад, он чизе, ки дар ҷумлаи якум гуфта шуда буд, дар ҷумлаи дуюм ҷудо ё интиҳоб кардани яке аз ду фикри ифодашаванда инъикос менамояд. Яъне ҳар як ҳодисае, ки имконияти реалӣ ё гумонии воқеият дорад, пайвандаки “*or*” – “*ё*” барои инкор фармуда мешавад, дар сурати истисноӣ ё тамоман инкор намудани ҳодисаи дигари ҳамшафати он бояд ба вуҷуд ояд.

Ҷумлаҳои пайваस्तкунанда бо пайвандакҳои ҷудой алоқаманд шуда метавонад ҳолатҳои тахминиро дар бар гиранд (реалӣ ё ғайриреалӣ).

Агар қисми якум инкорӣ бошад, он гоҳ ҳолати тахминӣ позитивӣ мебошад.

Гурӯҳи сеюми пайвандакҳои пайваस्तкунанда “*but*”, “*yet*”, “*still*”, “*nevertheless*”, “*however*” мебошанд, ки онҳо пайвандакҳои хилофӣ номида мешаванд. Аз таҳлили маводи ҷамъомада ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки аз ин гурӯҳи пайвандакҳо бисёртар дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ “*but*” ва дар мақолҳои тоҷикӣ бошад, “*вале*” фаровон истифода бурда мешаванд:

Speech is silver, but silence is gold [193, 56].

Poverty is not a shame, but the being ashamed of it is [193, 110].

Money is a good servant, but a bad master [194, 50].

Гарчӣ дур аст, вале рост аст [203, 62].

Сабр талх аст, валекин оқибаташ ширин [203, 157].

Дар зарбулмасалҳои овардашудаи англисӣ ду ҷумлаи сода бо ёрии пайвандаки гурӯҳи сеюми “*but*” ва дар мақолҳои тоҷикӣ бо ёрии пайвандаки “*вале*” хилофи ҳамдигар гузошта шудааст. Пайваस्तкунии хилофӣ: ҳиссаи таркибии ҷумлаи мураккаби пайвасти пайвандакдори хилофӣ аз ҷиҳати мазмун ба ҳамдигар хилофу зид, муқобилу номутобиқ ва нобаробар мебошанд. Пайваस्तкунии хилофӣ ҳам метавонад бе пайвандак ифода ёбад.

Ҷумла ба воситаи пайвандаки “*but*” дар забони англисӣ ва “*вале*” дар забони тоҷикӣ воқеаро ифода менамояд, ки мазмун ва мундариҷаи ҷумлаи яқум бо пайвастшавии ҷумлаи дуюм мусоидат мешавад.

Муносибатҳои хилофӣ дар забон ба воситаи сохти ҷумла, пайвандакҳо, маънои хабарҳо ва таркиби лексии ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб ифода меёбанд.

Пайвандаки пайваस्तкунандаи “*but*” метавонад ҷумлаҳои муқобилмаъноро ба ҳам пайваст намояд.

Broken friendship may be soldered, but will never be sound [193, 246].

Near is my coat, but nearer is my shirt [193, 145].

Дар байни пайвандакҳои пайваस्तкунанда ҳиссаҳои “*only*” бисёр вақт барои ҷумлаҳоро бо пайвандакҳои хилофӣ пайваст кардан хизмат мекунад.

Гурӯҳи чоруми пайвандакҳои пайваस्तкунанда пайвандакҳои сабабу натиҷа ном доранд, ки онҳо инҳоянд: “for”, “so thus”, “therefore”, “so that”, “accordingly”, “then” ва муодили онҳо дар забони тоҷикӣ “бинобар он”, “бинобар ин”, “аз ин рӯ”, “барои ҳамин”, “пас” мебошанд. Истифодаи баъзеи ин пайвандакҳоро мо дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса дучор шуда метавонем [56, 39]:

There is a place for everything, and everything in its place [194, 65].

Every man for himself, and God for us all [194, 28].

Барои кор кардан доништан даркор, барои доништан – хондан [203, 45].

Дар зарбулмасалу мақолҳои боло пайвандакҳои пайваस्तкунандаи сабабу натиҷаи “so”, “that”, “before”, “then” ва дар мисолҳои тоҷикӣ бошад, “барои” истифода бурда шудааст.

Бояд зикр кард, ки зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса ба шакли ҷумлаҳои мураккаби пайвасти бепайвандак низ дучор мешавад, ки онҳоро дар мисолҳои поён дида метавонем:

Nothing ventured, nothing gained [193, 54].

Once bitten, twice shy [193, 55].

Great boast, small roast [193, 33].

Ҳусн ҳусн нест, одоб ҳусн аст [203, 223].

Холаи ҳамакора, ҳама кораи нимкора [203, 184].

Чӯя кихо меканад, оба кихо мехӯрад [203, 227].

Пайвасткунии сабабу натиҷа ҷумлаҳоеро мепайванданд, ки яке аз онҳо сабаб дошта бошаду дигаре натиҷа. Пайвандаки пайвасткунандаи сабаб “for”, “барои он ки” мебошад. Ҷумлаи сабаб боз бо роҳи асиндетикӣ метавонад пайваст шавад.

Пайвандаки пайвасткунандаи “for” дар байни пайвастшавӣ ва тобеъшавӣ пайвандаки ёридиҳанда мебошад. Дар бисёр ҳолат он ҳамчун пайвандаки пайвасткунанда ифода мешавад, чунки вазифаи семантикии он ин ҷумлаҳои пешина, ки асос ё эзохро дар бар мегиранд, ифода кардан аст.

Чумлаи бо пайвандаки “for” аз чумлаи пайрави мақсад фарқ мекунад, агар вай бо он чумла алоқаманд бошад, он ҳеч гоҳ дар пеш намеистад. Онро дар зарбулмасали зерин дучор шуда метавонем.

There is a place for everything, and everything in its place [194, 65].

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикии муосир чунин намуди гурӯҳҳои пайвандакҳои пайвасткунандаро ҷудо намудан мумкин аст: 1) пайиҳам; 2) ҷудой; 3) хилофӣ; 4) сабабу натиҷа.

Хулоса, дар зарбулмасалу мақолҳои ба шакли чумлаҳои мураккаби пайваст омада чор, гурӯҳи пайвандакҳо истифода бурда мешаванд, инчунин **намудҳои алоқаҳои семантикии зеринро** дидан мумкин аст:

Ҷадвали 5

НАМУДҲОИ АЛОҚА	ПАЙВАНДАКҲО
1. Алоқаи баръакси хилоф	but, while
2. Алоқаи хилофӣ – маҳдудӣ	But
3. Алоқаи пайвасту натиҷа	and then
4. Алоқаи пайвасту нисбӣ	And

Алоқаи семантикӣ ин алоқаи хилофӣ-маҳдудӣ буда, он низ бо пайвандаки “but” ва дар забони тоҷикӣ “аммо” дида мешавад. Бояд қайд кард, ки баъзе зарбулмасалҳои англисӣ муодили пурраи тоҷикиашонро доранд, лекин ҳангоми тарҷума он дар шакли чумлаи гуногун меояд.

Дигар намуди алоқаи семантикӣ ин пайвасту натиҷа аст, ки он тавассути пайвандаки “and then” ба вуқӯъ меояд.

Дар зарбулмасалҳои дар шакли чумлаҳои мураккаби пайваст қарордошта боз алоқаи семантикии пайвасту нисбӣ дида мешавад, ки чумлаи содаи он тавассути пайвандаки “and” пайваст мегардад.

3.3. Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Зарбулмасалу мақолҳо дар намуди чумлаҳои мураккаби тобеъ дар ҳар ду забон дучор мешаванд. Ин намуди чумла чунин сохторест, ки он аз ду ё

зиёда гурӯҳҳои предикативӣ таркиб меёбад, ки онҳо муносибати тарафайни синтаксисӣ надоранд, балки яке тобеи дигар мебошад. Алоқии синтаксисии байни онҳо бо пайвандакҳои тобеъкунанда сурат мегиранд ва ҳар яки онҳо пайвандакҳои мутаносиби худро доранд, мисли “*since*”, “*when*”, “*after*”, “*before*”, “*till*”, “*until*”, “*as*”, “*as soon as*”, “*while*” [141, 342].

Чӣ хеле ки маълум аст, ҷумлаҳои пайрав аз рӯйи сохт, маъно ва вазифаашон ба ҷумлаҳои пайрави мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҷумлаҳои пайрави ҳол ҷудо мешаванд.

Дар фонди зарбулмасалу мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрави зерин вомехӯранд:

Ҷумлаи пайрави мубтадо чунин сохтори предикативист, ки онро хабари сарҷумла тавсиф менамояд, яъне ба сифати мубтадои ҷумлаи дигаре хизмат мекунад [34, 346].

What is bred in the bone will come out in the flash [193, 118].

Дар мисоли боло “*What is bred in the bone*” ҷумлаи пайрав буда, вазифаи синтаксисии мубтадоро иҷро карда, ҷумлаи пайрави мубтадо ҳисоб мешавад, ки хабараш “*will come out*” аст, яъне ки сарҷумлаи ҷумлаи содаи аввал махсуб мешавад. Мубтадои он тавассути пайвандакҷонишинҳои “*who*”, “*what*”, “*which*”, ки муодили тоҷикии онҳо “*касе ки*”, “*ҳар ки*”, “*ҳар чи*”, “*кадоме ки*” мебошад, ифода мешавад. Масалан:

Who has a fair wife, needs more than two eyes [193, 160].

What is done by night appears by day [193, 109].

Who keeps company with wolf, will learn to howl [193, 115].

Ҳар ки аз баландӣ афтад, дарди худ медонад [203, 216].

Ҳар чи медурахшад, тилло нест [203, 220].

Таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки дар зарбулмасалҳои боло ҷумлаи пайрав вазифаи мубтадои сарҷумларо иҷро менамояд ва хабари он дар сарҷумла мебошад. Дар зарбулмасалҳои овардашуда “*who has a fair wife*”, “*what is done by night*”, “*who keeps company with wolf*” ва дар мисолҳои намуди тоҷикӣ “*ҳар ки аз баландӣ афтад*” ва “*ҳар чи медурахшад*” ҷумлаи

пайрави мубтадо буда, сарчумлаи он “needs more than two eyes”, “*appears by day*”, “*will learn to howl*”, “дарди худ медонад” ва “*тилло нест*” сарчумла буда, хабари онҳо дар сарчумла мебошанд.

Байни чумлаҳои мураккаби тобеъ гурӯҳи чумлаҳои маҳдуди муайяни пайрав ҳастанд, ки ба вазифаи мубтадои чумлаи асосӣ ҷонишини нисбии “*that*” бо ҷонишини шахсӣ меоянд.

He is lifeless, that is faultless. – “Одам бе нуқсон намешавад” [193, 108];
Чумлаҳои пайраве, ки онҳоро ҷонишини “*that*” ворид кардаанд, байни мубтадои “*he*” ва дигар сараъзоҳои чумла меистад.

Аз ҷиҳати ифодаи маъно чумлаҳои пайрави мубтадо якхела нестанд. **Тобишҳои маъноии** чумлаи пайрави мубтадо ба муносибати қисматҳои он, ба тарзи ифодаи сарчумла ва чумлаи пайрав вобаста мебошад [36, 118].

Тобиши натиҷаи чумлаи пайрави мубтадо дар чумлаҳои мушоҳида мешавад, ки сарчумлаи онҳо ҳамчун хулосаи ҳодисаву воқеа ва гуфтаҳои гузашта воқеъ гардидааст [36, 118].

Шутур чормағз резад ҳам, ба домани ман меафтад [194, 198].

Дар зарбулмасали мазкур ҳодисаи воқеа дар сарчумла “*Шутур чормағз резад*” инъикос ёфта, чумлаи пайрав “*ба домани ман меафтад*” мебошад.

Тобиши шарт ин тобиши маъноӣ дар чумлаҳои пайрави мубтадое дида мешавад, ки хабари онҳо бо сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода шудааст. Ин маъноӣ дар чумлаҳои мураккаби тобее бештар акс меёбад, ки чумлаи пайрав бо таркибҳои ҷонишини пеш аз сарчумла меоянд ва сарчумла бе пайвандак, ба воситаи мутобиқати шаклҳои феълӣ ва оҳанг алоқаманд мешаванд [36, 119]. Чунин тобиши маъноӣ дар зарбулмасалҳои зерин дида метавонем:

Ҳар ки сухан бар сухане зам кунад, қатрае аз хуни ҷигар кам кунад [203, 218].

Ҳар киро сабр нест, ҳикмат нест [203, 218].

Саҳӣ хайр кунад, бахил дарди сар мешавад [203, 162].

Тобиши сабаб далелу сабабҳои дар чумла ба назар мерасад, ки сарчумлаи онҳо натиҷаю хулосаро мефаҳмонанд, хабари чумлаи пайрав бо

сиғаи хабарии феъл ифода мешавад [36, 11]. Ин гуна тобиши маъноӣ низ дар зарбулмасалҳо дучор мешавад:

Бузакам намур, ки баҳор меояд [203, 57].

Замини касба дарахт нашинон, ки овози табар меояд [203, 94].

Тобиши объектиро дар чумлаҳои мураккаби тобеъ дида метавонем, ки хабари ҳиссаи асосии сарчумлаи онҳо бо исмҳои маънӣ ва феълҳои нутқ, ахбор, эҳсос, муҳокима ифода шудаанд. Масалан:

Сағира ки маст шуд, арзана тирамоҳ мекорад [203, 162].

Дар зарбулмасалҳо дар шакли **чумлаи пайрави пуркунанда** низ одатан чумлаи пайрав пас аз сарчумла ҷойгир шуда, бо сарчумла тавассути пайвандакҳои “*that*”, “*who*”, “*what*”, “*if*”, “*whether*” ва дар забони тоҷикӣ бошад, пайвандакҳои “*ки*”, “*чи*”, “*ое*” ва ғайра алоқаманд мешавад.

It is an ill bird that fouls its own nest [194, 44].

He gives twice who gives in a trice [194, 35].

Замини касба дарахт нашинон, ки овози табар меояд [203, 94].

Умеди халқ раво кун, ки ту ҳам ба худ умедҳо дорӣ [203, 176].

Дар зарбулмасалҳои зикршуда чумлаҳои пайрави пуркунанда “*that fouls its own nest*”, “*who gives in a trice*”, “*ки овози тавар меояд*”, ва “” буда, тавассути пайвандакҳои “*that*”, “*who*” ва “*ки*” ба сарчумла тобеъ гаштаанд ва сарчумлаи онҳо “*It is an ill bird*”, “*He gives twice*”, “*Замини касба дарахт нашинон*” ва “*Умеди халқ раво кун*” мебошанд.

Қобили зикр аст, ки зарбулмасалҳо дар шакли чумлаҳои пайрави пуркунанда дар забони англисӣ низ бо пайвандакҳои “*that*”, “*who*” вазифаи мубтадоро иҷро менамоянд.

Дар чумлаҳои пайрави пуркунанда низ тобишҳои маъноие дида мешавад, ки хабари чумлаҳои пайрави пуркунанда бо ҳамаи сиғаҳои феълӣ ифода ёфта метавонад, чумлаи пайрави пуркунанда хабархоеро шарҳ медиҳад, ки онҳо маъноҳои гуногунро ифода менамоянд.

Тобиши мақсад чунин тобишест, ки чумлаҳои пайрави пуркунанда, ки феълҳои талаб кардан, розӣ шудан, нишон додан, фармудан, хоҳиш кардан,

илтимос кардан, кӯиши кардан, гуфтан, хоستانро эзоҳ медиҳанд ва хабари онҳо бо аорист ифода мешавад. Ин гуна тобишро дар зарбулмасалҳои мазкур дучор шудан мумкин аст:

Бо бадон сайр макун, ки бад гардӣ [203, 53].

Дар зарбулмасали боло хабар дар сифаи фармоишӣ - “*сайр макун*” қарор дошта, ба ҷумлаи пайрави пурқунандаи “*ки бад гардӣ*” шарҳ дода истодааст.

Тобиши сабаб. Ҷумлаи пайрави пурқунандае, ки бар эзоҳи хабарҳои холии ба монанди *афсӯс хӯрдан, тарсидан, ранҷидан, хайрон шудан, маҷбур шудан* меояд ва тобиши сабаб мегирад.

Аз гунҷишк тарсӣ, арзан накор [203, 25].

Тобиши натиҷа чунин тобишест, ки ҷумлаи пайрави пурқунанда ба сарҷумлаи он ҳамчун ҳулосаи ҳодисаву воқеа ва гуфтаҳои гузашта воқеъ гардида инъикос мегардад ва онро дар зарбулмасалҳои зерин дида метавонем:

Куртаи мард, ки дуто шуд, худаширо гум мекунад [203, 111].

Пистаи бемағз агар лаб во кунад, расво шавад [203, 149].

Ҷумлаҳои пайрави муайянқунанда ягон сифати ҷумлаи сарҷумларо муайян менамояд ва одатан калимаҳои пайваस्तқунанда ё пайвандакҳои мубтадои ҷумлаҳои пайрав (*who, what, whose, that*) мегарданд. Инро асосан дар забони англисӣ дида метавонем, ки пайвандакҳо воситаи алоқа ва мубтадои ҷумлаи пайрав мегарданд. Дар ҷумлаҳои пайрави муайянқунандаи забони тоҷикӣ бошад, ҷумлаи пайрав асосан ягон аъзои ҷумла (мубтадо ё пурқунанда) – ро муайян менамояд.

Зарбулмасалу мақолҳоро дар забонҳои мавриди муқоиса бо истифодаи ҷумлаи пайрави муайянқунанда бо пайвандакҳои “*who*”, “*whose*”, “*which*”, “*that*”, “*as*”, ки муодили тоҷикии он “*ки*” мебошад, дучор шудан мумкин аст.

Handsome is that handsome does [194, 34].

He works best who knows his trade [194, 40].

Ҳаргиз нахӯрад об заmine, ки баланд аст [203, 215].

Дар зарбулмасалҳои мазкур “that handsome does”, “who knows his trade”, ва “баланд аст” ҷумлаҳои пайрави муайянкунанда буда, сараъзоҳои он “*Handsome is*”, “*He works best*”, дар мисоли тоҷикӣ ҷумлаи пайрав пуркунанда “*заmine*” – ро муайян менамояд.

Ҷумлаи пайрави ҳол дар ҳар ду забони мавриди муқоиса ягон аъзои сарҷумларо, ки бо феъл, сифат ё зарф ифода мешавад, муайян месозад ва ба замон, макон, шарт, натиҷа ё дигар хосиятҳои амалу аломат далолат менамояд. Аз рӯйи маъноӣ грамматикӣ ҷумлаҳои пайрави ҳолро ба якҷанд навъҳо ҷудо мекунанд, лекин дар рисолаи мазкур, зарбулмасалу мақолҳоро дар шакли ҷумлаҳои пайрави ҳоли замон, макон ва шарт дида мебароем.

Зарбулмасалҳо ба шакли ҷумлаҳои пайрави ҳоли замон омада, ба хабари сарҷумла тобеъ шуда, вақти баргузори амал ё ҳолати субъекти сарҷумларо ифода менамоянд. Он бо сарҷумла тавассути пайвандҳои зерин алоқаманд мегардад: дар забони англисӣ: “*when*”, “*after*”, “*since*”, “*before*”, “*till*”, “*as soon as*”, “*directly*”; ва дар забони тоҷикӣ: “*вақте ки*”, “*баъд аз он ки*”, “*ҳангоме ки*”, “*ҳамин ки*”, “*пеш аз он ки*”. Пайвандҳо аз рӯйи сохтор сода ва таркибӣ шуда метавонанд, ки “*when*”, “*after*”, “*since*”, “*before*”, “*till*”, “*directly*” пайвандҳои сода ва “*as soon as*”, “*вақте ки*”, “*баъд аз он ки*”, “*ҳангоме ки*”, “*ҳамин ки*”, “*пеш аз он ки*” пайвандҳои таркибӣ мебошанд.

- 1) *We never know the value of water till the well is dry [194, 73].*
- 2) *Oak may fall when reeds stand the storm [194, 54].*
- 3) *When the fox preaches, take care of your geese [194, 75].*
- 4) *When the pinch comes, you remember the old shoe [194, 75].*
- 5) *Мушти аҷал садо надорад, баъди задан даво надорад [203, 127].*
- 6) *Баъд аз он ки булбул парид, хоҳ нола кунад, хоҳ не [203, 49].*
- 7) *Баъд аз мурдан гиря суд надорад [203, 49].*

Маводҳои забонӣ шаҳодат медиҳанд, ки ҷумлаи пайрави замон одатан пеш аз сарҷумла омада, замони воқеъ гардидани фикр онро шарҳ медиҳанд.

Лекин дар мисолҳои якум, дуҷумлаи забони англисӣ ва панҷумлаи забони тоҷикӣ сарҷумлаҳо дар аввал омада, пас онҳо бо пайвандҳои “*till*”, “*when*”, “*баъди*”, бо ҷумлаи пайрав пайваст шудааст. Танҳо дар зарбулмасалҳои сеюм, чорум, шашум ва ҳафтум бошад, ҷумлаи пайрав дар аввал омадааст.

Таҳлили фонди зарбулмасалҳои ҳар ду забон собит менамояд, ки дар зарбулмасалҳои забони англисӣ ҷумлаи пайрави ҳоли замон пайвандҳои “*when*” ва дар забони тоҷикӣ “*баъди*” назар ба дигар пайвандҳо зиёдтар дучор мешавад.

When three know it, all know it [194, 75].

Аввал бубин ҷои худ, баъд бимон ҷои худ [203, 19].

Ҷумлаи пайрави ҳоли макон ба хабари сарҷумла тобеъ буда, вақти иҷрои амал ё ҳолатеро ифода мекунад, ки дар сарҷумла зикр шудааст. Он бо сарҷумлаи англисӣ тавассути пайвандҳои “*wherever*”, “*where*”, муодили тоҷикии онҳо “*дар ҷое ки*”, “*куҷое*”, “*ба куҷое*”, “*ба ҳар ҷое ки*” алоқаманд мегардад ва онро низ дар зарбулмасалу мақолҳо дидан мумкин аст.

Where there's a will, there's a way [194, 75].

Дар ҷое ки ош аст, мулло имом - фаррош аст [203, 77].

Куҷое ки ҷабр аст, меҳр аст [203, 111].

Дар зарбулмасалҳои боло ҷумлаи пайрави ҳоли макон ба сарҷумла тавассути пайвандҳои “*where*”, “*дар куҷое ки*”, “*куҷое ки*” ба сарҷумла тобеъ шудааст.

Дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон ҷумлаҳои пайрави ҳоли шартиро низ дучор шудан мумкин аст, ки онҳо дар шакли ҷумлаҳои пайрави ҳоли шартӣ тавассути пайвандҳои “*гар*”, “*агарчи*” бисёртар ба назар мерасанд, ки муодили англисии он “*if*” мебошад.

If the blind lead the blind, both shall fall into the ditch [194, 41].

If you laugh before the breakfast, you'll cry before supper [194, 42].

Гар набошад тарси мурдан, зиндагӣ душвор нест [203, 62].

Гар ту кунӣ ҳаракат, ёбӣ зари нурқиммат [203, 62].

Агарчи сухан зар аст, сукут гавҳар аст [203, 21].

Агар хоҳӣ ҳама кас дӯсти ту бошад, кинаи мардум бар дил магир [203, 22].

Зарбулмасалҳои боло ҷумлаҳои мураккаби тобеъ буда, ҷумлаи пайрав ҳоли шарт ба сарҷумла тавассути пайвандҳои тобеъкунандаи “гар”, “агар”, “агарчи” тобеъ шуда, тобиши маъноии шартӣ дорад. Шартҳо ду хел мешаванд: имконпазир ва ғайриимконпазир. Дар аксари зарбулмасалҳои ҳар ду забон дар ҷумлаҳои пайрав барои иҷрои амал ҷунон шарте гузошта мешавад, ки дар ҳолати будани он амали сарҷумла имконпазир мешаванд. Дар баъзе ҳолатҳо байни амалҳои сарҷумла шарт бошад ҳам он имконпазир буда, тахмин карда мешавад. Зарбулмасалҳои ҳастанд, ки дар онҳо ҷумлаҳои пайрав сабаби фаъолияти шартии сараъзоро шарҳ медиҳанд. Масалан:

If the sky falls, we shall catch larks [193, 57].

If you don't mistake, you don't make nothing [193, 243].

Гарчи дур аст, вале рост аст [193, 243].

Гар сабр кунӣ, аз ғӯра ҳалво мепазад [203, 62].

Агар халқ ба халқ ҳамроҳ шавад, давлат аст [203, 21].

Таҳлили маводи фактологӣ нишон медиҳад, ки пайвандҳои серистеъмолтарин “агар”, “гар”, “гарчи” дар забони тоҷикӣ ва “if” дар забони англисӣ ифодакунандаи ҷумлаи пайрави ҳоли шартӣ мебошанд.

Аз тадқиқотҳо бармеояд, ки дар зарбулмасалҳои англисӣ, ки аз рӯйи шакл ба ҷумлаҳои мураккаб мувофиқанд, бештар ҷумлаҳои пайрави ҳоли замонӣ, шартӣ буда, ҷумлаҳои пайрави ҳоли мақсад, макон ва муқоисавӣ на он қадар назаррас мебошанд.

ХУЛОСАИ БОБИ СЕЮМ

Дар боби сеюм зарбулмасал ва мақолҳо аз ҷиҳати сохтори синтаксисӣ мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд. Сохтори синтаксисии зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои муқоисашаванда то ҳол мавриди тадқиқоти забоншиносии тоҷик нагаштааст.

Мутобиқан аз рӯйи сохтор зарбулмасал ва мақолҳо ба ҷумлаҳои сода ва мураккаб ҷудо мешаванд. Таҳлили сохтори синтаксисии зарбулмасалҳо дар асоси намуди ҷумлаҳо гузаронида шуд, зеро зарбулмасалҳо бо шакл ба ҷумла (монанд) мувофиқ мебошанд. Қисми асосии зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи сохтори худ ҷумлаҳои сода мебошанд ва онҳо аз як ҷумла таркиб ёфтаанд. Зиеда аз 60%-и миқдори умумии зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикиро ҷумлаҳои сода ташкил медиҳанд. Онҳо дар навбати худ бо чунин намудҳо меоянд: дар шакли ҷумлаҳои содаи ҳикоягӣ, амрӣ, саволӣ, яктаркиба ва дутаркиба, ҷумлаи содаи бешаҳс.

Таҳлили зарбулмасал ва мақолҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ дар шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст собит менамояд, ки дар онҳо пайвандакҳои пайиҳами “*and*” ва “*but*” бисёртар истифода бурда мешаванд, лекин дар забони тоҷикӣ бошад, зарбулмасалҳо бо пайвандакҳои пайвасткунанда кам дида мешаванд ва асосан алоқаи бепайвандак дар онҳо дида мешавад, яъне ду ҷумлаи сода бо воситаи оҳанг пайваст карда мешаванд. Зарбулмасалу мақолҳо метавонанд, дар шакли ҷумлаҳои мураккаби тобеъ оянд ва дар онҳо ҷумлаи пайрав ба воситаи пайвандакҳои тобеъкунанда ё бе пайвандак ба сарҷумла тобеъ мегардад. Пайвандакҳои серистеъмолтарин дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ “*that*”, “*if*”, “*what*”, “*who*”, “*after*” ва дар забони тоҷикӣ “*ки*”, “*агар*”, “*гар*”, “*баъд*” мебошанд. Дар зарбулмасалҳо ба шакли ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, ҷумлаҳои пайрав ба сарҷумла тобеъ шуда, ягон аъзо ва ё тамоми сарҷумларо эзоҳ медиҳанд. Онҳо дар шакли ҷумлаҳои пайрави мубтадо, пуркунанда, муайянкунанда, ҳол ва хелҳои он вомехӯранд. Фонди зарбулмасалҳо собит менамояд, ки дар байни онҳо асосан ҷумлаҳои мураккаб бо ҷумлаҳои пайрави макон, замон ва шарт дучор мешаванд.

Агар зарбулмасалҳо фикри умумиғаштаро баён намоянд, ҳам сарҷумла ҳам ҷумлаи пайрав мубтадо ва хабар дорад, агар хусусияти тавсиявӣ дошта, насихат ё панд омӯзонанд, он гоҳ дар сарҷумла одатан ба шакли ҷумлаи амрӣ ифода мешавад.

Хулоса

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ

Зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва ҳам тоҷикӣ дар даври замонҳои гуногуни таърихӣ ва дар байни табақаҳои гуногуни аҳолии пайдо шуда, маҳзани забонии санъати халқӣ, урфу одат, анъана ва расму оинро инъикос мекунанд. Зарбулмасалу мақолҳо аз ҷумлаи он навъҳои фолклоранд, ки дар дараҷаи нисбатан баланди афкори бадеии халқ ташаккул ёфта, дар ҳаёти маънавӣ ва руҳии мардум мавқеи муҳимро ишғол намудаанд. Зарбулмасалу мақолҳо омилҳои зиёди пайдоиш доранд ва аз ин сабаб ҷиҳатҳои гуногуни ҳаёти инсонро инъикос менамоянд. Дар марҳалаи ҳозираи инкишофи афкори паремиологӣ зарурати бодикқат таҳлил намудани зарбулмасалу мақолҳои халқҳои алоҳида, махсусан онҳое ба миён омадааст, ки то ин дам мавриди таҳқиқ камтар омӯхта шудаанд.

Оид ба зарбулмасалу мақолҳо забоншиносони хориҷиву ватанӣ фикру мулоҳизаҳои гуногун баён намуданд, гурӯҳе аз онҳо зарбулмасалу мақолҳоро ба воҳидҳои фразеологӣ коммуникативӣ дохил менамоянд. Дар пайравӣ ба олимони забоншиносони ватанӣ Ҳ. Маҷидов, М.Н. Азимова, М.М. Раҷабова зарбулмасал ва мақолҳоро ба воҳидҳои фразеологӣ дохил намудем.

Зарбулмасалу мақолҳо аз ҳамдигар фарқ доранд: зарбулмасал кӯтоҳ, дар нутқ устувор буда, чун қоида, ибораи услубӣ муташаккил буда, хусусияти тарбиявӣ ахлоқӣ дорад, ки дар таҷрибаи чандинасраи халқ сабт шудааст, шакли ҷумлаи комилро низ дорост. Мақол бошад, гуфтори кӯтоҳтар, ки аксаран хусусияти тарбиякунандагӣ дорад ва бар хилофи зарбулмасал нақшаи аслий (на маҷозӣ)-ро дорост.

Дараҷаи омӯзиши зарбулмасалу мақолҳо гуногун мебошанд. Дар забонҳои муқоисашаванда, асосан, семантика, моҳият, ғоя, муҳтаво ва истифода дар адабиёти бадеӣ зиёдтар ба назар мерасад вале сохтори грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳо камтар тадқиқ гаштаанд. Тадқиқи моро бошад, бештар истифодаи ҳиссаҳои нутқ ва намудҳои ҷумла дар зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса дар бар мегирад.

Аз ин сабаб, мо кӯшиш намудем, натиҷаҳоеро, ки дар таҳлили сохтори морфологӣ ва синтаксисии зарбулмасал ва мақолҳо, ки ба даст овардаем, метавон ба таври зерин баррасӣ намоем.

Таҳлили сохтори морфологӣ нишон дод, ки зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ хусусиятҳои хоси худро доранд ва дар онҳо қариб ҳамаи ҳиссаҳои нутқ истифода бурда мешаванд.

1.Исм дар зарбулмасалҳо предметро ба маънои васеътарини калимаҳо номбар мекунад. Он дар забони зарбулмасалҳо ҳиссаи калонтарини нутқ ба ҳисоб рафта, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ фаровон истифода бурда мешаванд. Дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои мавриди муқоиса исм намудҳо, шакл ва функсияҳои якхеларо дорад. Инчунин, исмҳои хос низ дар забони зарбулмасалҳо дучор гаштаанд, ки онҳо тадриҷан дар зарбулмасалҳо ҷиҳати умумигаштаро ифода менамоянд. Зарбулмасалҳои ҳар ду забони муқоисашавандаро ба гурӯҳҳои асосии зерини семантикӣ - маъноӣ бо исм ҷудо намудан мумкин аст: а) маъноӣ хешутаборӣ; б) маъноӣ зоонимӣ; в) маъноӣ фитонимӣ; г) маъноӣ соматизмӣ. Ҳамаи ин гурӯҳҳои семантикӣ дорои маъноӣ умумигашта буда, на ба як шахсият, балки ба ҳамагон нигаронида шудааст. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ падеж истифода намешаванд, зеро ҳоси забони тоҷикӣ нест.

2.Дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон сифат унсури сохтори ҳатмӣ мебошад, ки сифатҳои асосии предметро ифода мекунанд ва ё бо исм зич алоқаманд мешаванд. Дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон дараҷаҳои одӣ ва қиёсии сифат фаровон мавриди истифода гаштаанд, дараҷаи олии сифат бошад, на он қадар зиёд дучор мешавад. Таҳлили зарбулмасал ва мақолҳо бо истифодаи сифатҳо ба чунин гурӯҳҳои семантикӣ, ки хусусиятҳои гуногунро ифода менамоянд, ҷудо карда мешаванд: аломати ранг, ҳаҷм, физиологӣ, синнусолӣ, ақлӣ, ҳислатҳо, этикӣ ва ҷамъиятӣ.

3.Ҷонишинҳо дар зарбулмасалҳо ба сурати умумӣ ишора мекунанд ё мансубияти умумиро нишон медиҳанд. Ҷонишинҳои забони англисӣ назар ба ҷонишинҳои забони тоҷикӣ дар зарбулмасалу мақолҳо зиёдтар мавриди

истифода қарор гирифтаанд. Аз таҳлили зарбулмасалҳои ҳар ду забони муқоисашаванда бармеояд, ки ҷонишинҳои исмӣ, аз ҷумла ҷонишинҳои шахсӣ, ҷонишинҳои номуайяни, ҷонишинҳои соҳибӣ, махсусан ҷонишинҳои соҳибии “*you*”, “*his*”, “*its*” дар фонди зарбулмасалҳои англисӣ фаровон мебошанд. Истифодаи ҷонишинҳои саволӣ, нафсӣ-таъкидӣ бошад, дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ кам дучор мешаванд. Ҷонишинҳои ишоратӣ низ дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон хеле назаррас мебошанд, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки чунин намуди ҷонишинҳо нисбат ба шахсу ғайришахс бетафовут истеъмол мешавад.

4. Истифодаи шумораҳо дар забони зарбулмасалҳои ҳам англисӣ ва ҳам тоҷикӣ назаррас мебошанд ва нақши ба шумора хос набударо иҷро мекунанд, ки ин аз сабаби образнокии тасвир ва ифодаи маънои умумигашта мебошад. Шумора дар зарбулмасалҳо ба предмети олами моддӣ далолат менамояд, ки дар онҳо ҳам шумораҳои миқдорӣ ва ҳам тартибӣ дида мешаванд. Истифодаи рақамҳо дар зарбулмасалҳо бо ягон урфу одат, анъанаҳо ва воқеаҳои гузаштаи халқ вобастагӣ дошта, ягон хосиятҳои сеҳрнок, рақамҳои рамзиро тасвир мекунанд. Шумораҳои “*ҳафт, чил, сад*” дар зарбулмасалҳо шумораҳои рамзӣ буда, ба ривоятҳои қадимӣ, муъҷизаҳову объектҳои сеҳрнок пайвастагӣ доранд.

5. Зарф чун ҳиссаи мустақили нутқ дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон хеле зиёд ба назар мерасад. Фонди зарбулмасалҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ гувоҳӣ медиҳад, ки зарфҳо ба маъноҳои замонӣ, фазой, сифатӣ ва миқдорӣ маънои аслии худро гум карда, тобиши маънои умумигаштаро пайдо мекунанд. Бинобар ин онҳо замон, макон, тарзи иҷрои амалро на дар як фосилаи муайяни вақт, балки дар умум ишора менамоянд, ки ин хусусияти асосии истифодаи онҳо дар зарбулмасалу мақолҳо мебошанд, дар дараҷаҳои одӣ ва қиёсӣ воҷеҳӯрад. Дар натиҷаи таҳқиқи зарбулмасалу мақолҳои мавриди муқоиса гурӯҳҳои семантикии зарфҳо низ ҷудо намуда шудаанд, ки онҳо ифодакунандаи маънои абстрактӣ ва умумигаштаи аломати амал ва ё дигар аломат, амали замон, макон, тарзи амал, миқдору дараҷа мебошанд.

Маводи забон шаҳодат медиҳанд, ки ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ зарфҳои замон, макон, миқдору дараҷа ва тарзи амал, ки ба таҷрибаи ҳаёти, макон ва замони воқеияти амал вобастагӣ доранд, фаровон истифода бурда мешаванд.

6. Истифодаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фаровон мебошад, дар офаридани маънои умумӣ, (яъне ба ҳамагон тааллуқ доштани гуфторро ифода мекунанд) бо семантикаи он алоқаи зич дорад. Дар ифодаи маънои умумӣ категорияҳои самт, замон ва шахс нақши бузург доранд. Дар зарбулмасалҳои англисӣ феълҳои ёридиҳанда (*to be, to have*) ва феълҳои модалии (*can, must, shall, should, would*) бағоят зиёд вохӯранд, онҳо дар шакли инкор низ истифода бурда мешаванд. Феълҳо дар забони зарбулмасалу мақолҳо дар замони ҳозира, гузашта ва оянда, шакли фоил ва мафъул (бештар мафъул) дучор мешаванд. Аз мушоҳидаҳо ба чунин ақидае омадан мумкин аст, ки замони ҳозира ва гузаштаи феъл дар фонди захиравии зарбулмасалҳои англисӣ хеле зиёд мебошанд, лек замони ояндаи феъл бошад, кам ба назар мерасад. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ бошад, замони ояндаи феъл хеле маъмул ва такрорёбанда мебошад. Он дар зарбулмасалҳо далелҳои аниқро номбар мекунад. Дар зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ шаклҳои феълӣ дар се сиға истифода бурда мешавад: сиғаи хабарӣ, сиғаи шартию хоҳишмандӣ (аорист) ва сиғаи амрӣ. Инчунин як қатор гурӯҳҳои семантикии феълҳоро дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса дучор гаштем, ки инҳо феълҳои фаъолият ё машғулият, амали ҷисмонии конкретӣ, амалҳои физиологӣ, ҳаракатҳои эҳсосӣ, дарккунӣ, нутқ ва тафаккур мебошанд.

7. Дар забони зарбулмасалҳои ҳар ду забон дар баробари ҳиссаҳои мустақили нутқ, ҳиссаҳои номустақили нутқ низ мавриди истифода гаштаанд, ки онҳо барои пайвасти муносибат байни мафҳумҳои калимаҳои муҳим хизмат менамоянд. Инҳо пешояндҳо, пайвандакҳо, ҳиссача ва нидо мебошанд, ки аз онҳо дар забони зарбулмасалҳо пайвандакҳову пешояндҳо васеъ, лек ҳиссача ва нидо камтар мавриди истифода гаштаанд.

8. Дар ҳар ду забон пешояндҳои сода ва мураккаб дар зарбулмасалҳо дучор мешаванд, ки аз он пешоянди сода фаровонтар буда, дар забони англисӣ “*in*”, “*to*” ва забони тоҷикӣ “*аз*”, “*ба*”, “*дар*”, “*то*”, “*бо*” мебошанд. Пешояндҳои мураккаби “*within*”, “*without*” дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ба назар мерасанд. Инчунин дар забони зарбулмасалҳои тоҷикӣ пасоянди “*-ro*” низ мавҷуд аст, ки истифодаи он хеле назаррас мебошад.

Дар фонди зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳар ду гурӯҳи пайвандакҳо – пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда мавриди истифода мебошанд. Пайвандакҳои пайваस्तкунандаи пайихам, хилофӣ, ҷудой ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ фаровон истифода бурда мешаванд. Инчунин дар зарбулмасалҳо пайвандакҳои тобеъкунанда низ дучор мегарданд, ки онҳо ҷумлаи пайравро бо сарҷумла тобеъ менамоянд. Пайвандаки тобеъкунандаи “*ku*”-и забони тоҷикӣ ва “*what*”, “*that*”-и забони англисӣ дар зарбулмасалҳои ҳар ду забон хело назаррас мебошанд, ки инҳо одатан ҷумлаҳои пайравро ба сарҷумла тобеъ менамоянд. Аз мушоҳидаҳо ба чунин ақидае омадан мумкин аст, ки пайвандакҳо воситаи алоқкаи калимаҳо ва ҷумлаҳо мебошад ва дар забони зарбулмасалҳо фаровон мебошанд. Маводи ҷамъовардаи мо собит менамоянд, ки пайвандакҳои пайваस्तкунанда ва тобеъкунанда дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ истифода шуда, пайвандакҳои пайвасти “*but*”, “*and*” ва пайвандакҳои тобеъкунандаи “*when*”, “*if*” ва дар намуди тоҷикӣ бошад, пайвандакҳои пайваस्तкунандаи “*-у*”, “*лекин*”, “*аммо*”, “*вале*”, “*ва*” ду ҷумлаи содаи баробархуқуқро пайваст менамояд. Бояд гуфт, ки зарбулмасалҳои тоҷикӣ асосан ба воситаи “*,*” (*оҳанг*) пайваст карда мешаванд. Пайвандакҳои тобеъкунандаи “*that*” ва муодилии тоҷикии он “*ки*”, “*агар*”, “*гар*” хеле зиёд кор фармуда мешаванд.

Дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳиссаҷаҳоро низ дуор шудан мумкин аст, ки он дар забони англисӣ “*no*” ва дар забони тоҷикӣ “*на*”

мебошад ва он барои инкори ягон амал, ҳодиса, воқеа истифода бурда мешавад.

Нидо дар зарбулмасалҳои забони тоҷикӣ дучор шуда, барои ифодаи тааҷҷубу хайрат, хашму ғазаб, афсӯс, тарсу ваҳм ва дигар эҳсосоти ҳиссиётҳои мухталифи инсонӣ хизмат мекунад. Дар забони англисӣ нидо камтар истифода бурда мешавад.

9. Ҷанбаи синтаксисии зарбулмасалу мақолҳои мавриди таваҷҷуҳ аст, зеро ҳар як зарбулмасал як баёнияти мукамал буда, тибқи қонунҳои забонҳои мазкур тарҳрезӣ шудааст. Дар зарбулмасалу мақолҳои ҳар ду забон сохторҳои намудҳои мавҷуданд, ки ҳосил аз забонҳои муқоиса мебошанд.

Зарбулмасалу мақолҳои забонҳои мавриди тадқиқ дар намуди ҷумлаҳои гуногун дучор мешаванд. Аз рӯйи сохтор онҳо ба ҷумлаҳои сода ва мураккаб ҷудо карда шудаанд. Бояд қайд кард, ки қисми асосии зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷумлаҳои сода ташкил ёфтаанд, алалхусус ин дар забони тоҷикӣ зиёд дучор мешаванд, ки зиёда аз 60%-и фонди зарбулмасалҳоро ташкил медиҳанд. Зарбулмасалҳо дар намуди ҷумлаҳои сода ба ҷумлаҳои содаи ҳикоягӣ, амрӣ, саволӣ, яктаркиба ва дутаркиба ва ҷумлаҳои содаи бешаҳс вомехӯранд.

Аз рӯйи маводи ҷамъоварда (картотека аз 500 зарбулмасал иборат) ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар зарбулмасалҳои ҳар ду забони мавриди муқоиса истифодаи ҷумлаҳои ҳикоягӣ чунинанд: забони англисӣ - 34,1%, забони тоҷикӣ - 41,7% мебошад. Фаровонии зарбулмасалҳо дар намуди ҷумлаҳои амрӣ забони англисӣ дида мешаванд, ки нисбат ба забони тоҷикӣ зиёдтар аст: забони англисӣ - 6,9%, забони тоҷикӣ - 2,7%. Истифодаи ҷумлаҳои саволӣ дар забони тоҷикӣ - 1,3% мебошад, лек дар картотекаи ҷамъовардаи англисии мо зарбулмасалҳо дар намуди ҷумлаҳои саволӣ 2 адад 0,2% дучор гаштанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар забони зарбулмасалҳои англисӣ ҷумлаҳои ҳикоягӣ ва амрӣ хеле назаррас мебошанд; сабаб он аст, ки онҳо хусусияти насиҳатомӯзиву пандомӯзӣ дошта, ба ҳамагон дар умум ишора менамоянд ва ин ҳолат дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ

низ дида мешавад. Ҷумлаҳои саволи дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ ба тариқи саволу ҷавоб низ омада метавонанд ва онҳо асосан характери хабарӣ доранд.

Зарбулмасалҳо дар забонҳои муқоисашаванда дорои шакли ҷумлаҳои содаи яктаркиба, дутаркиба ва бешахс низ мебошанд, ки онҳоро мо дар кори таҳқиқоти худ низ таҳлил намудаем. Дар фонди зарбулмасалҳои англисӣ зарбулмасалҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки онҳо хабар надоранд, лекин ҳиссаҳои “no” вазифаи хабарро иҷро менамоянд: *No song, no supper*.

Аввалан, зарбулмасалу мақолҳо характери баёнотӣ доранд ва аз ин сабаб на ҳама вақт мубтадоро талаб мекунанд, сониян, дар забони тоҷикӣ шахсу шумора бо воситаи хабари номӣ ва бандаки хабарӣ ифода карда мешаванд, ки иштироки мубтадо дар ҷумла шарт нест. Қисми зиёди ҷумлаҳои содаи яктаркибаро ҷумлаҳои номӣ ташкил медиҳанд. Тазаккур бояд дод, ки дар забони тоҷикӣ қоидаҳои ҷойгиршавии аъзои ҷумла метавонанд ба осонӣ вайрон карда шаванд, ки ин хилофи забони англисӣ мебошад. Дар забони тоҷикӣ тартиби калима нисбат ба забони англисӣ озодтар мебошанд.

10. Таҳлили маводи фактологӣ собит менамояд, ки дар зарбулмасалҳо ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ низ истифода бурда шудаанд. Намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар зарбулмасалҳо бисёр ба назар мерасанд. Дар забони зарбулмасалҳои англисӣ беспайвандакӣ аҳён вомехӯранд, лек дар забони тоҷикӣ бошад, беспайвандакӣ хеле назаррас буда, ҷумлаҳо ба воситаи оҳанг ва маъно бо ҳам пайваст мешаванд.

Аз нуқтаи назари муносибати байни ҷумлаҳои пайвасткунанда ҷаҳор намуди пайвасткуниро дучор гаштем, ки онҳоро дар забони зарбулмасалҳои англисӣ тоҷикӣ ҳам дарёфтем: пайиҳамӣ, хилофӣ, ҷудой ва сабабу натиҷа.

Дар забони зарбулмасалҳои англисии дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст буда, асосан пайвандакӣ пайиҳамии “but” ва “and” фаровон истифода гаштаанд, лек дар забони тоҷикӣ бошад, алоқаи беспайвандак дида шудааст, ду ҷумлаи баробархуқуқ бо воситаи оҳанг пайваст гаштааст. Инчунин дар зарбулмасалу мақолҳои дар шакли ҷумлаҳои мураккаби пайваст омада, чор гурӯҳ алоқаи семантикии пайвандакҳо истифода шудаанд, ки

ифодагари онҳо пайвандакҳои зерин мебошанд: алоқаи хилофӣ, хилофӣ-махдудӣ, пайвасту натиҷа ва пайвасту нисбӣ.

11. Зарбулмасалу мақолҳо дар шакли ҷумлаҳои мураккаби тобеъ низ дучор шудаанд, ки дар онҳо ҷумлаҳои пайрав ба воситаи пайвандакҳои тобеъкунанда ё ин ки беспайвандак ба сарҷумла тобеъ гаштаанд. Ҷумлаи пайрави мубтадо дар забони зарбулмасалҳо тавассути пайвандакҷонишинҳо пайваст шудааст. Дар зарбулмасалҳои англисии намуди ҷумлаҳои пайрави мубтадо истифодаи ҷонишини нисбии “*that*” хеле назаррас мебошад.

Аз ҷиҳати ифодаи маъно ҷумлаҳои пайрави мубтадо якхела нестанд, аз ин сабаб дар зарбулмасалҳо чунин тобишҳои маъноиро дарёфтани мумкин аст: тобиши натиҷа, тобиши шарт, тобиши сабаб, тобиши объектӣ.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда низ дар забони зарбулмасалҳо вучуд дорад, ки он одатан пас аз сарҷумла ҷойгир мешавад ва ба сарҷумла бо воситаи пайвандакҳои “*that*”, “*who*”, “*what*”, “*if*”, “*whether*” ва дар забони тоҷикӣ “*ки*, *чи*, *ое*” алоқаманд мешаванд. Дар намуди ҷумлаҳои пайрави пуркунанда низ тобишҳои маъноии сабаб, мақсад ва натиҷа дида шудаанд.

Дар ҷумлаи пайрави муайянкунанда дар зарбулмасалҳо одатан калимаҳои пайвасткунанда ё пайвандакҳои мубтадоӣ ҷумлаи пайрав мегарданд, ки асосан ҳоси забони англисӣ мебошад, пайвандакҳо ҳам чун воситаи алоқа ва чун мубтадои ҷумлаи пайрав хизмат мекунанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, ҷумлаи пайрав ягон аъзои сарҷумла (мубтадо ё пуркунанда) – ро муайян менамояд.

Ҷумлаи пайрави ҳол ва намудҳои он низ дар зарбулмасалҳои забонҳои мавриди муқоиса истифода гашта, ягон аъзои сарҷумларо, ки бо феъл, сифат ё зарф ифода мешавад, муайян менамояд ва ба замон, макон, шарт, натиҷа ё дигар ҳосиятҳои амалу аломат далолат менамояд ва дар ҳар ду забон пайвандакҳои тобеъкунанда мутаносибан кор фармуда мешаванд.

Мавриди тазаккур аст, ки агар зарбулмасалҳо фикри умумигаштаро баён намоянд, ҳам сарҷумла ва ҳам ҷумлаи пайрав мубтадо ва хабар дорад, агар

хусусияти тавсиявӣ дошта, насихат ё панд омӯзонанд, он гоҳ сарҷумла одатан оҳанги амрӣ дошта, шакли ҷумлаи амриро дорад.

Маҷмуан, аз таҳқиқи муқоисавии зарбулмасалу мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ метавон хулосае кард, ки сохтори грамматикӣ онҳо (яъне аз ҷиҳати морфологӣ ва синтаксисӣ) баробари умумият фарқиятро низ соҳиб мебошанд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазируфта чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади тақмили омӯзиш ва таҳлили хусусиятҳои грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва рушди соҳаи забоншиносӣ пешниҳод карда мешавад:

1. Таҳқиқи мавзӯи мазкур маводи назарии забоншиносии муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикиро ғанӣ менамояд. Он ба илми забоншиносии муқоисавии муосири тоҷик маводи арзандаи назариявӣ маҳсуб дониста мешавад.

2. Натиҷаҳои таҳқиқоти зеринро метавон ҳамчун мавод дар корҳои таҳқиқотӣ ва дар таҳияи барномаҳо ё коркарди масъалаҳои, ки бо таҳқиқоти хусусиятҳои муқоисавии зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои гуногунниҳом алоқаманданд, истифода кард.

3. Барои мутахассисони соҳаи забоншиносии муқоисавӣ натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳамчун раҳнамо дар ҳалли муаммоҳои сохтории зарбулмасалу мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хизмат кунанд.

4. Диссертатсияи мазкурро ҳангоми тадриси фанҳои грамматикаи назарӣ, типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, китобу дастурамалҳои дарсӣ аз фанҳои зикршуда, метавон чун аёният истифода кард.

5. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкурро метавон ҳангоми омӯзиши забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун васоити тақмили ҳусни баён ва малакаи грамматикӣ истифода бурд.

6. Барои муҳаққиқоне, ки дар соҳаи забоншиносӣ таҳқиқоти муқоисавӣ анҷом медиҳанд, кори мазкур метавонад, ҳамчун маводи назариявӣ ва амалӣ хизмат расонад.

7. Таҳқиқоти сохтори грамматикии зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон дод, ки дар таҳқиқи масоили мазкур ҷанбаҳои зиёде ҳанӯз мавҷуданд, ки пажӯҳиши алоҳидаро тақозо менамоянд. Бинобар ин, бо назардошти муҳиммияти пажӯҳиши сохтори грамматикии зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ метавон ба таҳлили ҷанбаҳои дигари мавзуи мазкур даст зад.

8. Дар асоси таҳқиқоти мазкур маълум гардид, ки зарбулмасалу мақолҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мавқеи махсусро ишғол намуда, онҳо дар забонҳои дорои вазифаҳои муҳимми илмӣ мебошанд.

І. РҶӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

А) Адабиёти илмӣ

1. Азимова, М.Н. Сопоставительно-типологические исследования фразеологической системы таджикского и английского языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 2006. – 242 с.
2. Азимова, М.Н. Сопоставительный анализ сомотической лексики и фразеологии таджикского и английского языков. Автореферат. дис. канд. фил. наук. / М.Н. Азимова. – Душанбе. 1980. – 19 с.
3. Азимова, М.Н. Семантическая классификация фразеологизмов английского и таджикского языков / М.Н. Азимова. Учёные записки ХГУ им. Б. Гафурова №1, 1998. – С. 97 – 128.
4. Азимова, М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикских языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 1999.–115 с.
5. Адмони, В.Г. Статус обобщенного грамматического значения в системе языка // Вопросы языкознания / В.Г. Адмони. – 1975. - №1. – С. 39 – 54.
6. Алехина, А.И. Идиоматика современного английского языка / А.И. Алехина. Минск: Высшая школа, 1982. – 279 с.
7. Алефиренко, Н.Ф. Фразеология и паремеология. Учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов – М.: Флинт, Наука, 2009. – 344с.
8. Алпатов, В.М. Принципы типологического описания частей речи//Теория и типология / В.М. Алпатов. – М.: Наука, 1990.
9. Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии. / Н.Н. Амосова. – Ленинград: ЛГУ, 1963. –208 с.
10. Амосова, Н.Н. Современное состояние и перспективы фразеологии / Н.Н. Амосова. М., 1966. – С. 65 – 72.
11. Аникин, В.П. Пословицы и поговорки народов Востока / В.П. Аникин. – М.: Восточная литература, 1961. – 736 с.
12. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: Учеб. пособие / В.Д. Аракин. – 3 – е изд. -М.: Физматлит, 2005. – 232 с.

13. Арват, Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Н.Н. Арват. – Киев: Вища школа, 1984.–160 с.
14. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования / И.В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 158 с.
15. Бабаева, Л.В. Имена собственные в пословицах и поговорках//Ономастика Поволжья: / материалы III Конференции по ономастике Поволжья / Л.В. Бабаева. – Уфа: Изд – ва Башкирск. ун – та, 1973. – 423 с.
16. Баёзи чавоҳироти сухан. – Душанбе: Маориф, 1987. – 128 с.
17. Барли, Н. Структурный подход к пословице и максиме // Паремеологические исследования / Н. Барли. – М., 1984. – 248 с.
18. Бархурдаров, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка / Л.С. Бархурдаров. – Москва, Изд “Высшая школа”, 1966. – 189.
19. Бобоев, Э. Б. Оценочное значение образных сравнительных оборотов в современном английском и таджикском языках // Исследование по лексикологии и фразеологии. / Э.Б. Бобоев. – М., 1976. – С. 113 – 130
20. Брагинский, И.С. Из истории народной поэзии / И.С. Брагинский. – М.: АН СССР, 1956, – 350 с.
21. Будагов, Р.А. Введение в науку о языке / Р.А. Будагов. – М.: Просвещение, 1965. – 165 с.
22. Варлакова, Г.С. Бессоюзные сложные предложения в пословицах: дис... кан. филол. наук. – Симферополь. 1959. – 22 с.
23. Виноградов, В.В. русский язык: Грамматическое учение о слове / под ред. Г.А. Золотовой. – 4-е изд. – М.: Наука, 1974. – 224 с.
24. Виноградов, В.В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения // Вопросы языкознания / В.В. Виноградов.–1954. - №1.–29 с.

25. Вольф, Е.М. Грамматика и семантика местоимений (на материале иберогроманских языков). / Е.М. Вольф. – М.: Наука, 1974. – 224 с.
26. Вольф, Е.М. Грамматика и семантика прилагательных (на материале иберогроманских языков) / Е.М. Вольф. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
27. Гаврин, С.Г. Фразеология современного русского языка (в аспекте теории отражения) / С.Г. Гаврин. – Пермь: Издательство ПГПИ, 1974., - 219 с.
28. Гвоздев, В.В. Место пословиц как структурно – семантических образований в языке: автореф. дисс. канд. филол. наук. М., 1983., – 15 с.
29. Гермогенова, И.Н. Трансформация древнорусских переводных изречений в пословицы и поговорки. дис. на соис. уч. степ. канд. фил. наук. Санкт – Петербург. 2007. – 247 с.
30. Глаголевский, П. Синтаксис языка русских пословиц / П. Глаголевский. – СПб.: Исаков, тип. Безобразова, 1873. – 48 с.
31. Гордилевский, В. Персидские пословицы Древности восточные. Тр. Восточной комиссии Императорского Московского археологического общества. Т. IV. / В. Гордилевский. – М., 1913. – 225 с.
32. Гордон, Е.М. Грамматика современного английского языка / Е.М. Гордон. И.П. Крылова. – М.: Высшая школа, 1974. – 336 с.
33. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [ГЗАХТ]. – Душанбе: Ирфон, 1973. – Ҷ. 1. – 451 с.
34. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (Синтаксис). Душанбе. Дониш, 1984. – С. 19-20.
35. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. – 304 с.
36. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб. - Душанбе: Дониш, 1989. – 226 с.
37. Гусейнов, Ф.Г. Русская фразеология / Ф.Г. Гусейнов. – Баку: АГУЦ, 1977. – 120 с.
38. Гаффаров, Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ / Р.Гаффаров. Маориф ва маданият. – Душанбе: 1963.

39. Давыдова, О.А. Числительные в русских пословицах, поговорках// специфика фольклорной лексики и фразеологии / О.А. Давыдова. – Курск, 1978.
40. Даниленко, Л.П. Союзные подчинение в языке пословиц и поговорок: Автореф дисс.канд. филол. наук. – Л., 1973. – 20 с.
41. Дандис, А. О структуре пословиц. Паремиологические исследование. (Сборник статей) / А. Дандис. – М.: Наука, 1984. – С. 14 - 33.
42. Даль, В. И. Напутное // Пословицы русского народа. В.И. Даль. М: Русская книга, 1998. С. 5 - 52.
43. Деххудо, А. Амсолу хикам / Алиакбари Деххудо. – Чопи 2. – Ҷ.5. – Техрон: Нашриёти Амири Кабир, 1339. – 237 с.
44. Дубровская, О.Г Лингвокультурологический аспект сопоставительного исследования русских и английских пословиц об. уме и глупости. Автореф. дисс.канд. филол. наук. -Екатеринбург, 2000. – 19 с.
45. Ермакова, Е.Н. Фразо – и словообразование в сфере фразеологии современного русского языка / Е.Н. Ермакова. – Тюмень, 2009. – 416 с.
46. Есперсен, О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М.: Изд – во Иностр. лит -ры, 1958. – 402 с.
47. Ефимов, А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимова. – М.: МГУ, 1961. – 508 с.
48. Жуков, В.П. О словаре пословиц и поговорок// Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – М.: Русский язык. 1991.
49. Зехнӣ, Т. Санъати сухан. / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон 1977. – 92 с.
50. Зуев, И. Взаимодействие литературы и фольклора / И. Зуев. – Душанбе, Дониш, 1974. – 65 с.
51. Золотова, Г.А. К типологии простого предложения // Вопросы языкознания. / Г.А. Золотова. – 1978. - № 3. – 278 с.
52. Золотова, Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – изд. 5-е, стереотипное / Г.А. Золотова. – М.: 2007. – 368 с.

53. Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник / И.П. Иванова. В.В. Бурлакова. Г.Г. Почепцов. – Москва: “Высшая школа”, 1981. – 285 с.
54. Иванова, Е.В. Пословичная концептуализация мира (на материале английских и русских пословиц). дисс. док. филол. наук. СПб., 2003.
55. Игболов, О. Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале Маснави Ма’нави Джалолуддина Руми). дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – 166 с.
56. Ирсалиева, Н.К. Сложносочинённые союзные предложения в современном английском языке и их соответствия в киргизском языке / Н.К. Ирсалиева. – Фрунзе, 1975. – 164 с.
57. Касевич, В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. / В.Б. Касевич. – М.: Наука, 1988. – 309 с.
58. Кацюба, Л.Б. Система личных форм глагола в пословицах: дис. канд. филол. наук. – Челябинск, 2004. – 210 с.
59. Кобрина, Н.А. Грамматика английского языка (Морфология. Синтаксис) / Н.А. Кобрина. Е.А. Корнеева. М.И. Оссовская. К.А. Гузеева. Санкт-Петербург, 1999. – 496 с.
60. Кунин, А.В. Поговорки и пословицы в современном английском языке, Иностранные языки в школе №1. / А.В. Кунин. – Москва.: Просвещение, 1969. – 2 с.
61. Кунин, А.В. Английские идиоматические выражения / Учеб. Пособие для высш их педагогических учебных заведений. Изд. 2-е. / А.В. Кунин. – М.: Учпедгиз, 1964. – 184 с.
62. Кунин, А.В. Английская фразеология (теоретический курс) / А.В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1970. – 334 с.
63. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М., 1986, 2005. – 336 с.
64. Кунин, А.В. Некоторые вопросы английской фразеологии // Англо-

- русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – М.: Советская Энциклопедия, 1967.
65. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова. Қисми I. – Душанбе, 2003. – 491 с.
66. Қосимова, М.Н. Хусусиятҳои забони зарбулмасалу мақол ва ҳикматҳои осори Камоли Хучандӣ // Вопросы лингвистики. – Душанбе: 2004.
67. Лазутин, С.Г. Поэтика русского фольклора. // С.Г. Лагутин. – М.: Высшая школа, 1989. – 208 с.
68. Ларин, Б.А. Очерки по фразеологии (о систематизации и методах исследования фразеологического материала)//Уч.зап.ЛГУ. Сер. филол. наук. 1956.-Т.198. Вып.24. – С. 200–224.
69. Лебединская, В.А. Роль словных компонентов в формировании фразеологических значений// Сергеевские чтения, выпуск 3. / В.А. Лебединская. Е.А. Пермякова. – Курган, 1999. – С. 25 – 27.
70. Лекант, П.А. Грамматические категории слова и предложения / П.А. Лекант. – М.: Изд-во МГОУ, 2007. – 215 с.
71. Ломтев, Т.П. Предложение и его грамматические категории / Т.П. Ломтев. – М.: Изд-во Моск. ун – та, 1972. – 200 с.
72. Лэм, С.М. Очерки стратификационной грамматики (перевод с английского Д.Г.Богушевич) / С.М. Лэм. – Минск, 1977. – 436 с.
73. Майтиева, Р.А. Структурно – семантическая характеристика пословиц и поговорок даргинского языка в сопоставлении с английским. дис...кан. филол. наук. – Махачкала, 2011. – 167 с.
74. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х. Маджидов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
75. Маджидов, Х. Фразеология современного таджикского языка. – Душанбе, 1999. – С. 25-27.
76. Мақсудов Т, Зикрияев Ф, Джалилов Х. Дар бораи воҳидҳои фразеологӣ ва вазифаҳои синтаксисии онҳо / Т. Мақсудов, Ф. Зикрияев, Х. Джалилов. – Душанбе, 1976. – 85 с.

77. Масъалаҳои адабиёт ва фолклори тоҷик. – Душанбе, 1981. – 287 с.
78. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 295 с.
79. Маъсумӣ, Н. Чаҳонбинӣ ва маҳорат / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 267 с.
80. Масъумӣ, Н. Фолклори тоҷик (қисми 1) / Н. Масъумӣ. – Душанбе. 2005.
- Масъумӣ Н. Асарҳои мунтахаб (Забоншиносӣ). / Н. Масъумӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: Дониш, 1980.
81. Мачидов, Ҷ. Фарқи воҳидҳои фразеологӣ аз зарбулмасалу мақолҳо //– Ҷ. 2. – Мақтаби советӣ. / Ҷ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – № 10. – С. 26-30.
82. Мачидов, Ҷ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҷ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
83. Мирзоева, М. Воҳидҳои фразеологии асарҳои Садриддин Айнӣ ва усулҳои тарҷумои онҳо ба забони русӣ / М.Мирзоева. – Душанбе: Матбуот, 2008, – 160 с.
84. Мокиенко, В.М. В глубь поговорки. Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений / В.М. Мокиенко. – Паритет, 1999. – 224 с.
85. Молотков, А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. – Л.: Наука, 1977. –283 с.
86. Мороховский, А.Н. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский. – Киев.: Высшая школа, 1991. – 241 с.
87. Муродов, Ф. Вариантнокии зарбулмасал ва мақолҳои халқии тоҷикӣ / Ф. Муродов. – Душанбе: Фурӯғи дониш, 2001. – 112 с.
88. Муслимов, М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ / М. Муслимов. – Душанбе, 2009. – 160 с.
89. Назаревич, Ф.А. Пословицы и поговорки народов Дагестана / Ф.А. Назаревич. – Махачкала, 1997.
90. Назаревич, Ф.А. Сказочные самоцветы Дагестана / Ф.А. Назаревич. – Махачкала, 1975.

91. Нематуллаева, М.Н. Типология выражения токсичных отношений / М.Н. Нематуллаева. – Душанбе, 2001. – 143 с.
92. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1952. – 47 с.
93. Николаева, М.Н. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) / М.Н. Николаева. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
94. Новикова, И.А. Некоторые виды фразеологических единиц со структурой предложения: дисс... кан. филол. наук: 10.02.01. – М., 1972. – 296 с.
95. Олзоева, Я.В. Инфинитивно – подлежащие предложения в системе предложений с семантикой оценки действия в современном русском языке / Я.В. Олзоева. – М.: МГОУ, 2005. – 110 с.
96. Орзу, С.А. Чароғи ҳидоят / Сирочуддин Алихони Орзу – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 с.
97. Падучева, Е.В. О семантике синтаксиса (материалы к трансформационной грамматике языка). – М.: Наука 1974. – 292 с.
98. Паина, Л.С. Образование фразеологических единиц на базе русских пословиц в русском языке: Автореф. канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 1986.
99. Панчишина, Е.А. Грамматические средства выражения обобщенной семантики высказывания: дисс. ... кан. филол. наук. – М., 1993. – 182 с.
100. Панду андарзҳо аз «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣи Румӣ. – Душанбе: Интишороти ҶДММ Паёми ошно, 2007. –104 с.
101. Пермяков, Г.Л. Избранные пословицы и поговорки народов Востока / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1968. – 376 с.
102. Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки. Заметки по общей теории клише / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1970. – 240 с.
103. Пермяков, Г.Л. Паремииологические исследования / Г.Л. Пермяков. Главная редакция Восточной литературы. Сборник статей. – М.: Наука, 1984. – 229 с.

104. Пермяков, Г.Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л. Пермяков. – М.: Наука, 1988. – 240 с.
105. Пешковский, А.В. Русский синтаксис в научном освещении / А.В. Пешковский. – изд. 8 –е. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 432 с.
106. Платонова, Е.Н. Грамматические средства создания обобщённого значения в языке пословиц. дис. канд. филол. наук. – М., 2011. – 197 с.
107. Поспелов, Н.С. Сложноподчинённое предложение и его структурные типы//Вопросы языкознания / Н.С. Поспелов. – 1959. №2. – С. 19 – 27.
108. Потебня, Н. Иностранные языки в школе №1, Просвещение, – Москва.: 1969. – 42 с.
109. Потебня, А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – Харьков,1930.
110. Путилов, Б.Н. Методология сравнительно-типологического изучения фольклора / Б.Н. Путилов. – Л.: 1976. – 386 с.
111. Раджабова, М.М. Структурно – семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках. дисс. ... кан. филол. наук. – Худжанд, 2010. – 140 с.
112. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
113. Ростаргуева, В.С, Керимова, А. Система таджикского глагола / В.С. Ростаргуева, А. Керимова. – Москва: Наука, 1964. – 290 с.
114. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Шарофиддин Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 77 с.
115. Рустамов, Ш. Исм / Шарофиддин Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 217 с.
116. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис / Шарофиддин Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 344 с.
117. Рустамов, Ш. Стилистические особенности фразеологических единиц в современном таджикском литературном языке: дисс. ... кан. филол. наук:10.02.22. – Худжанд. – 2007. – 127 с.

118. Рубинчик, Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – М.: Наука, 1981. – 274 с.
119. Савенкова, Л.Б. Русская паремиология: семантический и лингвокультурологический аспекты. Ростов – на – Дону: Издательство РГУ, 2002. – 240 с.
120. Савченко, А.Н. Части речи и категории мышления//Язык и мышление / А.Н. Савченко. – М.: Наука, 1967. – 235 с.
121. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А.И.Смирницкий. – Москва: Наука, 1956. – 260с.
122. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка / А.И.Смирницкий. – Москва, 1957. – 285 с.
123. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка / А.И.Смирницкий. – Москва, 1959. – 440 с.
124. Соколов, В.К. Традиции и современность в фольклоре / В.К. Соколов. – Москва, Наука 1988. – 63 с.
125. Сӯев, Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ / Б. Сӯев. – Душанбе. 1972.
126. Тарланов, З. К. Особенности синтаксиса русских пословиц//Русская речь. / З. К. Тарланов. – 1977. - №4. С. 56 – 59.
127. Тарланов, З.К. Очерки по синтаксису русских пословиц. / З. К. Тарланов – Л.: Изд – во Ленингр ун – та, 1982. – 136 с.
128. Тарланов, З.К. Синтаксис русских пословиц: Автореф. дис. ...докт. филол. наук. – Л., 1970. -34 с.
129. Телия, В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / Телия В.Н. – М., 1981. – 271 с.
130. Тилавов, Б. Зарбулмасалҳои машҳур / Б. Тилавов. – Душанбе.: Дониш – 1983.
131. Тилавов, Б.Суханҳои дилафрӯз / Б. Тилавов. – Душанбе.: Дониш – 1973. – 136 с.
132. Тилавов, Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок / Б.Тилавов. – Ленинград, 1962. – 123 с.

133. Тилавов, Б. Омилҳои инкишофи зарбулмасалҳо / Б. Тилавов. Садои Шарқ, 1967, – №8, – С. 125-134.
134. Тилавов, Б. Масъалаҳои адабиёт ва фолклори тоҷик (1) / Б. Тилавов. – Душанбе, 1981. – 287 с.
135. Тилавов, Б. О роли литературы в развитии таджикских пословиц и поговорок / Б. Тилавов. – Душанбе, 1971, – №16, – С. 557-561
136. Тилавов, Б. Современный пословичный репертуар таджикского народа // Б. Тилавов. – Душанбе, 1974. – 473 с.
137. Тоҷиев, Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (Ҷумлаҳои пайрави ҳол) / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1981, – 214 с.
138. Тоҷиев, Д.Т. Осори мунтахаб / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе: Деваштич, 2005, –214 с.
139. Турсунов, Ф. Лексико-семантический анализ и особенности пословиц и поговорок произведений Ф. Мухаммадиева / Ф.Турсунов. – Душанбе, 2006. – 136 с.
140. Усачева, Н.Б. Компонент как составляющая внешней формы процессуальных фразеологизмов с глаголом иметь // Сергеевские чтения, выпуск 2. / Н. Б. Усачева. – Курган, 1999. – С. 8-11.
141. Усмонов, К. У. Грамматикаи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. У. Усмонов. – Хучанд, 2017. – 379 с.
142. Усмонов, К. У. Услубиёти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ / К. У. Усмонов. – Хучанд.: Нури маърифат, 2015. – 128 с.
143. Фарҳанги тоҷикӣ –русӣ [ФТР]. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 800 с.
144. Фелицина, В.П. О пословицах и поговорках как материале для фразеологического словаря//Проблемы фразеологии. Исследования и материалы/Под. ред. А.М. Бабкина. / В.П. Фелицина. – М., Л.: Наука, 1964. – 213 с.
145. Филлиповская, И.А. О синтаксическом строе русских пословиц: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Казань, 1955. – 14 с.

146. Фозилов, М. Зарбулмасалу мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо / Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 159 с.
147. Фозилов, М. Гулчини зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикию форсӣ / Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1976. – 374 с.
148. Фолклори тоҷик. (Материалҳо ва мақолаҳо). – Душанбе: Дониш, 1973. – 204 с.
149. Чамшедов, П. Ҷ. Семантика вида глагола в русском, таджикском и английском языках / П. Ҷ. Чамшедов. – Душанбе. 1989. – 110 с.
150. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – Москва, 1985. – 160с.
151. Широкова, О. Жизнь пословицы//Русский язык в школе / О. Широкова. – М.: 1986. - № 6 – 7, – 187 с.
152. Ширяев, Е.Н. Бессоюзные сложное предложение в современном русском языке / Е. Н. Ширяев. – М.: Наука, 1986. – 224 с.
153. Шокиров, Т.С. Фразеологияи забони тоҷикӣ / Т.С. Шокиров. – Хучанд: Дабир, 2020. – 91 с.
154. Шолохов, М.А. Сокровишница народной мудрости. В сб. В. Даль. Пословицы русского народа / М.А. Шолохов. – М., Гослитиздат, 1957. – 991 с.
155. Шрамм, А.Н. Наблюдения над синтаксическим строением русских пословиц (простое предложение): Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1954. – 16 с.
156. Хисомов, К. Взаимосвязь таджикских устных и письменных пословиц / К. Хисомов. – Душанбе: Академия Наук Тадж. ССР. Институт языка и литературы им. А. Рудаки, 1978. – 162 с.
157. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С.В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190 с.
158. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф. 1980. – 304 с.
159. Чернышова, И.И. Фразеология современного немецкого языка / И.И. Чернышова. – Москва: Высшая школа, 1970. – 199 с.

160. Collis, H. 101 American and English Proverbs and Saying / H. Collis. – Chicago, 1992. –106 p.
161. Ganshina. M.A. English Grammar / M.A. Ganshina. N.M. Vasilevskaya. Higher school. Publishing House, 1964. – 540 p.
162. Gordon, E.M. A Grammar of Present / E.M. Gordon. – Moscow, 1989. –314 p.
163. Teylor, A. The Proverbs and the Index to the Proverbs / A. Teylor. – Copenhagen, 1992. – 160 p.

Б). Сарчашмаҳои лексикографӣ

164. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
165. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / Гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
166. Гиёсуддин, М. Гиёсуллоғот / Муҳаммад Гиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.2. – 168 с.
167. Жуков, В.П. О словаре пословиц и поговорок// Словарь русских пословиц и поговорок / В.П. Жуков. – М.: Советская энциклопедия, 1967.
168. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – М., 1984. – 942 с.
169. Кунин, А.В. Некоторые вопросы английской фразеологии // Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – М.: Советская Энциклопедия, 1967.
170. Кусковская, С.Ф. Русские пословицы и поговорки с соответствиями в английском языке / С.Ф. Кусковская. – Минск, 2006. – 262 с.
171. Лингвистический энциклопедический словарь (Гл редактор В.Н. Ярцева) – М.: Совэнциклопедия, 1990. – 683 с.
172. Мамадназаров, А. Англо-таджикский словарь / А. Мамадназаров. – Душанбе: Сахбо, 2007. - 1080 с.

173. Мамадназаров, А. Англо-таджикский университетский словарь / А. Мамадназаров. – Душанбе: Нодир, 2003. - 482 с.
174. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: ҶДММ Эр–граф, 2015. – 484 с.
175. Ожегов, С.И. Словарь русского языка, 18-е издание / С.И. Ожегов. – М.: Русский язык, 1987. – 796 с.
176. Розенталь, Д.Э., Теленкова, М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – Москва.: Просвещение, 1985. – 399 с.
177. Русско-таджикский словарь [РТС]. – М.: Русский язык, 1985. –1280 с.
178. Словарь русских пословиц и поговорок. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 1279 с.
179. Фарҳанги забони тоҷикӣ (ФЗТ): дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Каприн, Р. Ҳошим, Н.А. Масъумӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 984 с.
180. Фарҳанги тоҷикӣ –русӣ [ФТР]. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 800 с.
181. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. (Фарҳанги фразеологӣ) / Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: Нашр. Давл. Тоҷикистон, 1963. – Ҷ. I. – 925 с.
182. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (Фарҳанги фразеологӣ) / Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. II. – 802 с.
183. Фозилов, М. (мураттиб) Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.1. / Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: Нашриёти “Ирфон”. 1975. – 339 с.
184. Фозилов, М. (мураттиб) Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.2. / Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: Нашриёти “Ирфон”. 1976. – 579 с.
185. Ҳусейнов, Ҳ., Шукурова, К. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ. Ҳусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.

186. Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge University Press, 2001. – 1796 p. – CIDE.
187. Collins CoBuild English Dictionary for Advanced Learner's. - HarperCollins Publisher, 2006. – 1768 p. – CCED.
188. Hornby, A. Oxford Advanced Learner's Dictionary / A. Hornby. – seventh edition. – Oxford University Press, 2005. – 1870 p. – OALD.
189. Merriam – Webster's Advanced Learner's English Dictionary. - Merriam – Webster, 2007. – 2016 p. - MWED

В). Сарчашмаҳои маводҳои тадқиқотӣ

190. Английские пословицы и поговорки // Иностранные языки в школе. 2010. – С. 15-18.
191. Асроров, В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / В. Асроров. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956. – 99 с.
192. Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ - англисӣ – русӣ / С. Бегматова. – Хучанд, “Набӣ Фахрӣ”, 2016. – 420 с.
193. Бегматова, С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – 400 с.
194. Гварджаладзе, И.С. Английские пословицы и поговорки / И.С. Гварджаладзе, Д.И. Мчедлишвилли. – Москва, 1979. – 77 с.
195. Даль, В. Пословицы и поговорки русского народа / В. Даль. – М.: Правда, 1987. – 654 с.
196. Даль, В. Пословицы русского народа / В. Даль. – М.: Художественная литература, 1989. – Т.1. – 430 с.
197. Калонтаров, Я.И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я.И. Калонтаров. – Ирфон 1965. – 534 с.
198. Калонтаров, Я.И. Мудрость трех народов. Таджикские, узбекские, русские пословицы, поговорки и афоризмы в аналогии / Я.И. Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 428 с.
199. Кузмин, С.С. Русско-английские пословицы и поговорки / С.С. Кузмин. Н.Л. Шадрин. – М.: Русский язык, 1989. – 352 с.

200. Куллиёти фолклори тоҷик (Свод таджикского фольклора) – Чилди IV. – Душанбе, Дониш, 1986. – 322 с.
201. Мартынова, А.Н. Мудрость и красота // Пословицы. Поговорки. Загадки. / А.Н. Мартынова. – М.: Наука, 1986. С. 3 – 23.
202. Мирзоев, А. Зарбулмасалҳои тоҷикӣ. / А. Мирзоев. – Сталинобод, 1949.
203. Писарчик, А. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ / А. Писарчик, С. Тоҷиддинов, М. Ҳомидҷонова. – Сталинобод, 1960. – 226 с.
204. Пословицы, поговорки и мудрые мысли / Составитель: М.Раковский. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 355 с.
205. A Selection of English Proverbs and Idiomatic Expressions. – Tartu. Tartu State University, 1977. – 78 p.
206. English proverbs and how to use them. Deeva I.M. – Leningrad, 1970. – 87 p.
207. Kuskovskaya S. English Proverbs and Sayings / S. Kuskovskaya. – М.: Vissheyshaya shkola, 1987. – 221 p.
208. “Oxford Dictionary of proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 370p.

II. ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

а) Мақолаҳои дар маҷаллаҳои тақризшаванда, ки аз тарафи ҚОА

назди Президенти ҚТ тавсия шудаанд:

- [1-М]. Азизова, З.Ш. Ифодаи баъзе маъноҳои асосӣ бо ёрии исму сифат дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. - №6. – С. 107 – 112. ISSN: 2413-516.
- [2-М]. Азизова, З.Ш. Зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. - №2. – С. 48 – 55. ISSN: 2413-516.
- [3-М]. Азизова, З.Ш. Зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар шакли ҷумлаҳои сода / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2021. - №4. – С. 107 – 112. ISSN: 2413-516.

[4-М]. Нематуллоева М.Н., Азизова, З.Ш. Ифодаи амал ба воситаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. – Душанбе, 2023. - №3. – С. 73-78. ISSN: 2226-9355

б) Мақолаҳо дар дигар маҷаллаю маҷмуаҳои илмӣ:

[5-М]. Нематуллоева, М.Н., Азизова, З.Ш. Истифодаи исм ва сифат дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / М.Н. Нематуллоева, З.Ш. Азизова // Аз Ҳазорчашма то Чикаго: маҷмуаи маводи конфронси илмӣ – амалӣ бахшида ба 70-солагии номзоди илмҳои филологӣ, дотсент Бойматов А.Б. – Хучанд: Меъроҷ, 2018. – С. 170 – 172.

[6-М]. Азизова, З.Ш. Роҷеъ ба истифодабарии ҷонишинҳо дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Маводи конфронси илмӣ бахшида ба “Солҳои 2019 – 2021 - Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ”, иҷрои “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар ҚТ барои давраи то соли 2030” ва “70 – солагии дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Неъматуллоева М. Н.”. – Хучанд, 2019. - С. 124 – 129.

[7-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу о морфологических особенностях пословиц и поговорок / З.Ш. Азизова // Межвузовский научный конгресс. – М.: «Высшая школа»: научные исследования, 2019. - С. 82 -84

[8-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу об употреблении глагола в пословицах английского языка / З.Ш. Азизова // Международный научно-практическая конференция «Новые информационные технологии как основа эффективного инновационного развития». - Екатеринбург, 2020. - С. 149-151

[9-М]. Азизова, З.Ш. К вопросу об использовании местоимений в пословицах и поговорках английского языка / З.Ш. Азизова // Международный

научный форум «Наука и инновации – современные концепции». – М., 2020. - С. 40 -43.

[10-М]. Азизова, З.Ш., Азизова, З.Ш. (магистрант) Сочинительные союзы и их виды в пословицах и поговорках английского языка / З.Ш. Азизова, З.Ш. Азизова. // Международная научно-практическая конференция «Научные исследования в условиях цифровизации: мировой опыт и национальные приоритеты». - Магнитогорск, 2020. - С. 122-125.

[11-М]. Азизова, З.Ш. Оид ба сохтори грамматикаии зарбулмасалу мақолҳои бо ҷумлаҳои сода ифодашуда / З.Ш. Азизова // Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ. - Хучанд, 2020. - №10. - С. 33 – 38.